

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 3
2021

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Кузнiченко С.О.,
доктор юридичних наук, професор

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, доцент

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук
Албул С.В., кандидат юридичних наук, доцент
Бондар В.В., кандидат юридичних наук
Галунько В.В., доктор юридичних наук, професор
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмайлов К.Ю., кандидат юридичних наук
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, доцент
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, доцент
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc
(Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil.
(Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 2 від 08.10.2021 р.

*На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України категорії «Б»
у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається
на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії
Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання
на “Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від
12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації,
таблиці, графіки, список використаних джерел.
Стаття повинна містити назву, анотації та ключові
слова українською та англійською мовами.
Середній обсяг кожної анотації має бути не менш
як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити
по тексту у квадратних дужках із зазначенням
номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається
наприкінці статті в порядку згадування
джерел та має бути оформлений відповідно
до існуючих стандартів бібліографічного опису
(див.: розроблений в 2015 році Національний
стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація
та документація. Бібліографічне посилання.
Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ДО ПИТАННЯ ПРЕВЕНЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ШЛЯХОМ ЗМІН У НАВКОЛИШНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ

Вдовиченко О. М.

Актуальність заявленої у статті проблеми зумовлена тим, що під час забудови або реконструкції міста міська влада практично не бере до уваги сучасні моделі поліцейської діяльності, зокрема поліцейську діяльність, тобто превенцію злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі, яка показала свою ефективність у всьому світі.

Дослідження проводилось у рамках науково-дослідницької роботи кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ.

Метою статті є комплексний аналіз проблеми застосування моделі поліцейської діяльності як превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі в українській правоохоронній системі.

Методи. Для досягнення поставленої мети дослідження використано низку методів, а саме: теоретичний для вивчення й аналізу службової документації, науково-методичної та навчальної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження; логічного аналізу для формулювання основних понять та проведення класифікації; діалектики для встановлення змісту й особливостей складових елементів впровадження та застосування поліцейської діяльності щодо превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі; емпіричні методи для узагальнення практичного досвіду, спостереження та обговорення.

Результати. У статті констатовано, що через недостатнє знання міською владою сучасних засобів захисту практично не запроваджується модель поліцейської діяльності з превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі, у зв'язку з чим в українському суспільстві залишаються невирішеними безпекові проблеми та є низький рівень довіри до правоохоронних органів. Зазначені проблеми можна вирішити шляхом інтерпретації принципів та концепції проєктування та управління фізичним середовищем. Розглянуто застосування превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі для багатоквартирного будинку та громадського парку. Доведено, що використання навколишнього середовища може відповідати тим самим цілям безпеки, що і фізичні та технічні методи захисту.

Зроблено висновок, що необхідно вжити заходів щодо підвищення обізнаності власників будинків,

забудовників, архітекторів та містобудівників з концепціями та принципами моделі поліцейської діяльності щодо превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі для мінімізації можливостей виникнення злочинів.

Ключові слова: превенція, поліцейська діяльність, превенція злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі.

Vdovychenko O. M. On the issue of crime prevention through environmental design

Relevance. The relevance of the problem stated in the article is due to the fact that during the construction or reconstruction of the city the city authorities do not take into account modern models of policing, including policing Prevention Through Environmental Design, which has proven effective worldwide.

The study was conducted as part of research work of the Department of Administrative Police of Odesa State University of Internal Affairs.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the problem of applying the model of policing of Prevention Through Environmental Design in the Ukrainian law enforcement system.

Methods. To achieve this purpose, a number of methods were used, namely: theoretical – for the study and analysis of official documentation, scientific and methodological and educational literature, generalization of information to determine the theoretical and methodological foundations of the study; logical analysis – to formulate the basic concepts and classification; dialectics – to establish the content and features of the constituent elements of the implementation and application of policing of Prevention Through Environmental Design; empirical methods used for generalization of practical experience, observation and discussion.

Results. The article states that due to insufficient knowledge of modern means of protection by the city authorities, the model of police activity is practically not implemented. Bodies that can be overcome by interpreting the principles and concepts of design and management of the physical environment. The application of Prevention Through Environmental Design for an apartment building

and a public park is considered. It has been proven that the use of the environment can meet the same safety objectives as physical and technical methods of protection.

It is concluded that it is necessary to take measures to raise awareness of homeowners, developers, architects and urban planners about the concepts and principles of the model of policing of Prevention Through Environmental Design to minimize the possibility of crime.

Key words: *prevention, policing, Crime Prevention Through Environmental Design.*

За останнє десятиліття в Україні, попри військові дії на сході та анексію Автономної Республіки Крим, спостерігається підйом будівництва житлових масивів у містах, з'являються нові й реконструюються старі квартали. Особливо це помітно у великих містах, таких як Київ, Одеса, Харків, Дніпро, Львів.

Згідно з дослідженням соціологічної групи «Рейтинг» жителі міст-адміністративних центрів областей України (в Донецькій області – Маріуполь, в Луганській області – Северодонецьк) не задоволені якістю життєвого простору. Середня оцінка задоволеності дворами та прибудинковими територіями становить 2,8 із 5,0, дорогами – 2,5 із 5,0, тротуарами – 2,7 із 5,0, умовами паркування – 2,2 із 5,0, вуличним освітленням – 3,3 із 5,0, парками і скверами – 3,5 із 5,0. Середня оцінка доступності для осіб з інвалідністю становить 2,0 із 5,0 [1].

Зазвичай відповідні плани забудови або реконструкції міська влада розробляє, практично не беручи до уваги сучасні моделі поліцейської діяльності, зокрема поліцейську діяльність з превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі, яка показала свою ефективність у всьому світі.

Різні аспекти поліцейської діяльності досліджували такі вчені, як В.В. Білоус, В.В. Марков, О.В. Одерій, Ю.Ю. Орлов, М.В. Корнієнко, К.С. Бельський, І.А. Горшеньова, С.М. Гусаров, М.В. Корнієнко, К.Ю. Ісмайлов, А.Т. Комзюк, О.Є. Користін, В.А. Некрасов, Х.П. Ярмачі та інші.

Метою статті є комплексний аналіз проблеми застосування моделі поліцейської діяльності з превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі в українських реаліях.

Дослідження проводилося на основі практичного досвіду, який був отриманий на керівних посадах Головного управління Національної поліції України в Одеській області під час здійснення професійної діяльності.

Для досягнення вказаної мети була використана низка наукових методів, а саме: теоретич-

ний для вивчення та аналізу офіційної документації, науково-методичної та навчальної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження; логічний аналіз допоміг сформулювати основні поняття та класифікацію; конкретно-історичний для демонстрації динаміки розвитку; діалектика для встановлення змісту та особливостей моделі поліцейської діяльності; емпіричні методи для узагальнення практичного досвіду, спостереження та обговорення.

Дослідження проводилося в рамках науково-дослідницької роботи № 0114U004013 «Забезпечення прав та свобод громадян в адміністративній (поліцейській) діяльності» кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ.

Перш ніж перейти до розгляду питання особливостей превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі, а також питання про те, як саме можна використовувати зазначену модель, наведемо декілька класифікацій. І тут треба зазначити, що наведені нижче моделі не мають чітко виражених кордонів, оскільки кожна з них має різні стратегічні цілі, сильні та слабкі сторони. Вони можуть доповнювати одна одну та використовуватися одночасно.

Отже, дослідники методології правоохоронної діяльності розкривають п'ять моделей поліцейської діяльності [2, с. 17; 3, р. 15-28; 4, р. 14-15]:

- традиційну поліцейську діяльність (Traditional policing);
- соціально орієнтовану поліцейську діяльність (community policing or Community-oriented policing);
- проблемно орієнтовану поліцейську діяльність (problem-oriented policing (POP));
- комп'ютерну статистичну поліцейську діяльність (Computer statistics model (CompStat));
- поліцейську діяльність, керовану аналітикою (ILP).

У своїх навчальних матеріалах Інтернаціональна асоціація кримінальних аналітиків (IACA) під час опису термінології, концепцій та процесів кримінального аналізу наводить таку класифікацію поліцейських (правоохоронних) моделей діяльності [5, р. 37]:

- правоохоронна діяльність на основі оперативних даних;
- правоохоронна діяльність на основі прогнозів;
- правоохоронна діяльність на основі даних (Data-Driven Policing/DDACTS);
- модель підзвітності;

- правоохоронна діяльність, орієнтована на потреби громад;
- правоохоронна діяльність, орієнтована на певну проблематику (Problem-Oriented Policing / POP);
- профілактика скоєння тяжких злочинів шляхом зосередження роботи поліції в місцях концентрації незначних правопорушень (модель «Broken Windows / розбитих вікон»);
- превенція злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED);
- централізована та децентралізована моделі.

Є також інші класифікації моделей поліцейської діяльності, які наводять як національні експерти, так і міжнародні організації та вчені. Такі класифікації мають дещо різні назви, але за своїм змістом вони є схожими. З огляду на це ми не ставимо завдання розмежувати різні поняття за формою та однаковим змістом, оскільки це вийде за межі нашого дослідження. Саме тому деякі моделі поліцейської діяльності будуть мати різні назви.

Перейдемо до особливостей моделі поліцейської діяльності щодо превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі (Crime Prevention Through Environmental Design). Зазначена модель зосереджена на управлінні фізичним плануванням і використанні рукотворного середовища для зменшення числа злочинів і страху перед злочинністю, а також для поліпшення якості життя. Елементами моделі є контроль доступу у вигляді закритих в'їздів, нагляд у вигляді камер відеоспостереження, територіальне розмежування у вигляді огороження певних об'єктів і споруд.

Функція кримінального аналізу в моделі превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури полягає не у дослідженні того, де відбуваються злочини або хто їх вчиняє. У цій моделі розглядаються більшою мірою питання «що?» та «чому?». Тобто чому злочини трапляються в одному місці, а не в іншому? Які елементи середовища сприяють привабленню злочинної діяльності? Які зміни можна внести в найближче та навколишнє середовище для зменшення порушень громадського порядку [6].

Що стосується технологій, які можуть використовувати аналітики, то це 3D-картографування, що динамічно візуалізує рівень злочинності з багатовимірної точки зору [7].

Превенція злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі – це більше, ніж решітки на вікнах, пункти охорони, камери чи паркани. Попе-

редження злочинності передбачає систематичну інтеграцію проєктування технологій та операцій для захисту трьох найважливіших активів – людей, інформації та власності. Захист цих активів викликає занепокоєння і його слід розглядати протягом усього процесу проєктування та будівництва.

Найефективнішим, найменш витратним способом забезпечення безпеки, звісно, є проєктування. Дизайнери, яких закликають вирішувати проблеми безпеки та злочинності, повинні вміти визначати вимоги безпеки, знати технології безпеки та розуміти архітектурні наслідки потреб безпеки.

Зміни у навколишній інфраструктурі передбачають створення середовища для зменшення можливості та страху скоєння злочину. Цей підхід до проєктування безпеки відрізняється від традиційної практики запобігання злочинам, яка зосереджена на забороні доступу до цілі злочинцю, таких як замки, сигналізація, огорожа та ворота. Превенція злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі використовує можливості природного контролю доступу, спостереження та територіального зміцнення. Природне та нормальне використання навколишнього середовища може відповідати тим самим цілям безпеки, що і фізичні та технічні методи захисту.

Стратегія превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі реалізується через такі методи:

- електронні методи (електронний доступ та виявлення вторгнень, електронне спостереження, електронне виявлення, а також сигналізація та електронний моніторинг та контроль);
- архітектурні методи (архітектурне проєктування та планування, планування ділянки та озеленення, вивіски та контроль за переміщеннями);
- організаційні методи (робоча сила, поліція, охорона та програми місцевого спостереження).

Що стосується концепцій, які реалізуються у запобіганні злочинам, то тут необхідно виділити:

- **природний контроль доступу, який передбачає** зменшення можливостей злочинності шляхом заборони доступу до цілей злочинця та створення уявлення про ризик злочинців. Це досягається шляхом проєктування вулиць, тротуарів, під'їздів та сусідніх воріт для позначення громадських маршрутів та використання структурних елементів для запобігання доступу до приватних територій;

- **природне спостереження.** Ідеться про концепцію дизайну, призначену для того, щоб зловмисників можна було легко помітити.

Природному спостереженню сприяють функції, які забезпечують максимальну видимість людей, місць для паркування та під'їздів. Прикладами є двері та вікна, які виходять на вулиці та паркувальні майданчики, зручні для пішоходів тротуари та вулиці, парадні під'їзди та належне нічне освітлення. Базовий рівень освітлення повинен дозволяти ідентифікувати обличчя на відстані близько 10 метрів для людини з нормальним зором. Також необхідно використовувати більше світильників із меншою потужністю, а не менше світильників з більшою потужністю, що допоможе зменшити глибокі тіні та уникнути надмірних відблисків;

– **територіальне зміцнення.** Фізичний дизайн може створити або розширити сферу впливу. У цьому середовищі користувачі розвивають почуття територіального контролю, тоді як потенційні правопорушники сприймають цей контроль і відмовляються від своїх злочинних намірів. Територіальному зміцненню сприяють особливості, які визначають лінії власності та відрізняють приватні простори від громадських. Ідеться про ландшафтні насадження, дизайн тротуарів, обробку воріт та огорожі. Це пов'язано з відчуттям сусідства *гордістю за місце* та територіальним зміцненням. Територію потрібно утримувати в належному стані, тому що чим більше занедбаною є територія, тим більшою є імовірність злочинної діяльності. Наприклад, світильники слід захищати від випадкового вандалізму засобами захисту від вандалів;

– **управління та обслуговування.** Важливо підтримувати мікрорайони та резиденції у належному робочому стані. Обладнання та матеріали, що використовуються у житловому приміщенні, слід проєктувати або вибирати з урахуванням безпеки та надійності. Наприклад, рослинний матеріал слід вибирати відповідно до його розміру під час дозрівання, щоб уникнути блокування.

Наведемо приклади застосування превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі для багатоквартирного будинку.

1. Природний контроль доступу:

– балконні перила ніколи не повинні бути виготовлені з твердого, непрозорого матеріалу або мати висоту більше 110 см;

– необхідно визначати входи на парковку з бордюрами, озелененням та/або архітектурним дизайном і перекривати тупикові зони парканом або воротами;

– загальні входи в будівлі повинні мати замки, які автоматично блокуються під час закриття дверей;

– обмежте доступ до будівлі не більше двох точок.

2. Природне спостереження:

– зробити зовнішні двері видимими з вулиці або сусідів та добре освітленими;

– усі 4 фасади будівлі повинні мати вікна. Розмістити будівлі так, щоб вікна та двері одного блоку були видимими з вікон інших блоків;

– необхідно обладнати окремі місця для паркування для відвідувачів;

– місця для паркування та проходи повинні бути добре освітленими;

– зона відпочинку повинна бути видною з безлічі вікон та дверей;

– урни для сміття не повинні створювати сліпі місця або схованки;

– чагарник повинен мати висоту не більше 90 см для чіткої видимості, а крони дерев не повинні бути нижче 2 м 40 см.

3. Територіальне зміцнення:

– потрібно визначити лінії власності з озелененням або огорожами після стовпів, але тримати кущі та огорожі низькими, щоб забезпечити видимість з вулиці;

– зробити акцентні входи в будівлі з архітектурними елементами та освітленням та/або особливостями ландшафту;

– дверні ручки розмістити на відстані 1-го метру від вікон;

– чітко ідентифікувати всі будівлі та житлові одиниці з добре освітленими номерами адрес висотою мінімум 5 дюймів;

– загальні дверні прорізи повинні мати вікна та бути під контролем мешканців;

– поштові скриньки повинні бути поруч із відповідними місцями проживання.

Також наведемо приклади застосування превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі для громадського парку.

1. Природний контроль доступу:

– обмежити доступ до району без повного відключення його від сусідніх. Однак потрібно так проєктувати вулиці, щоб запобігти перекриттю транспорту;

– обробка бруківки, посадки та особливості архітектурного дизайну, такі як колонні ворота, можуть відвести відвідувачів подалі від приватних територій;

– пішохідні доріжки повинні залишатися відкритими та спрямовувати рух відвідувачів за безпечним маршрутом.

2. Природне спостереження:

– ландшафтний дизайн не повинен створювати сліпі плями або схованки;

– відкриті зелені насадження та зони відпочинку повинні бути відкритими та такими, що проглядаються з сусідніх будинків;

– використовувати вуличне освітлення для пішоходів у районах з великою їх кількістю.

3. Територіальне зміцнення:

– проєктувати ділянки, вулиці та будинки, щоб заохотити взаємодію між сусідами;

– використовувати акцентні входи зі зміною висоти вулиць, різними матеріалами для вимощення та іншими особливостями дизайну;

– чітко визначати місця проживання з поштовими скриньками, які мають 1 м у висоту та добре освітлюються;

– лінії власності мають бути визначені огорожею з опорними стовпами, воротами та насадженнями для спрямування пішохідного руху [8].

Таким чином, на сьогодні в Україні через недостатнє знання сучасних засобів захисту практично не запроваджується модель поліцейської діяльності з превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі, у зв'язку з чим в українському суспільстві досі залишаються не вирішеними безпекові проблеми та є низький рівень довіри до правоохоронних органів. Такі проблеми можна подолати шляхом інтерпретації принципів та концепції проєктування та управління фізичним середовищем. Так, необхідно вжити заходів щодо підвищення обізнаності власників будинків, забудовників, архітекторів та містобудівників з концепціями та принципами моделі поліцейської діяльності з превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі для мінімізації можливостей вчинення злочинів. Також у статті наведено приклади застосування превенції злочинів шляхом змін у навколишній інфраструктурі для багатоквартирного будинку та громадського парку.

Література

1. Концепція державної політики та план з її реалізації по досягненню цілі 10.1. «Українці живуть у комфортних містах та селах» Програми діяльності Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom->

[convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskisty/ kontseptsiya-derzhavnoyi-politiki-ta-plan-z-yiyi-realizatsiyi-po-dosyagnennyu-tsili-10-1-ukrayintsi-zhivut-u-komfortnih-mistah-ta-selah-programi-diyalnosti-kabinetu-ministriv-ukrayini.](#)

2. Поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою. *Довідник керівника поліції* : навчальний посібник / Користін О.Є., Пефтієв Д.О., Пеньков С.В., Некрасов В.А. ; за заг. ред. М.Г. Вербенського. Київ : Видавництво «Людмила», 2019. С. 17.

3. Bell Peter, Congram Mitchell. Intelligence-Led Policing (ILP) as a Strategic Planning Resource in the Fight against Transnational Organized Crime (TOC). *International Journal of Business and Commerce*. Vol. 2. No. 12 (2013). P. 15-28.

4. Руководство ОБСЕ по полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации. ДТНУ/ОСВПД, издание 13, Вена, 2017. С. 14-15.

5. Exploring Crime Analysis: Readings on Essential Skills / K. Gallagher, J. Wartell, S. Gwinn, G. Stewart. Overland Park, Kansas, USA. 2019. P. 115.

6. . Función del análisis criminal en modelos modernos de actividad policial / M.V. Korniienko, V.V. Horoshko, I.M. Gorbanov, K.Y. Ismailov. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39 (68). P. 415-426. URL: <https://www.produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35425>.

7. Rengert G., Henderson K., Mattson M. Campus security: Situational crime preventijn in high-density environments. Monsey, NY : Criminal Justice Press. 2001.

8. Building Resilience: Crime Prevention Through Environmental Design. URL: <https://www.wbdg.org/resources/crime-prevention-environmental-design>.

9. Crime Prevention Through Environmental Design Guidebook. URL: https://rems.ed.gov/docs/Mobile_docs/CPTED-Guidebook.pdf.

Вдовиченко О. М.,
старший викладач кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Головін Д. В.

У статті розглядаються деякі проблемні питання забезпечення безпеки осіб, які залучаються до проведення спеціального слідчого експерименту під час розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Наголошено на зовнішніх та внутрішніх факторах небезпеки щодо осіб, які залучаються до проведення спеціального слідчого експерименту при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Встановлено, що до зовнішніх факторів належить протиправне втручання у проведення спеціального слідчого експерименту з боку зацікавлених осіб у результатах кримінального провадження.

Проаналізовано чинне законодавство щодо забезпечення безпеки осіб, які залучаються до проведення спеціального слідчого експерименту. Виявлено низку проблемних питань, що стосуються забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті під час розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Виявлено стан розробленості питання організаційно-тактичного та матеріально-технічного забезпечення спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Проаналізовано зміст поняття «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» на підставі викладеного у законодавстві та запропонованого деякими науковцями. Запропоновано власне розуміння поняття «забезпечення безпеки осіб, які залучаються до проведення спеціального слідчого експерименту при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

Розглянуті заходи забезпечення безпеки осіб, які приймають участь у спеціальному слідчому експе-

рименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Проаналізовано підстави та приводи для вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Розібрано підстави та приводи для скасування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Ключові слова: спеціальний слідчий експеримент, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, оперативно-розшукова діяльність, контроль за вчиненням злочину, забезпечення безпеки.

Holovin D. V. Some questions safety of persons involved in conducting special investigative experiment in the investigation of crimes related to narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors

The article considers some problematic issues of ensuring the safety of persons involved in a special investigative experiment in the investigation of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.

Emphasis is placed on external and internal risk factors for persons involved in a special investigative experiment in the investigation of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. It is established that the external factors include illegal interference in the conduct of a special investigative experiment by interested parties in the results of criminal proceedings.

The current legislation on ensuring the safety of persons involved in a special investigative experiment

is analyzed. A number of problematic issues related to ensuring the safety of persons participating in a special investigative experiment in the investigation of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors have been identified.

It has been established that the issues of organizational, tactical and logistical support of the special investigative experiment in criminal proceedings related to the commission of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors are unfortunately not covered in research.

The content of the concept of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings on the basis of the legislation and proposed by some scholars. The own concept of ensuring the safety of persons involved in a special investigative experiment in the investigation of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors is proposed.

Measures to ensure the safety of persons participating in a special investigative experiment on criminal proceedings related to the commission of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors are considered.

The grounds and reasons for taking measures to ensure the safety of persons participating in a special investigative experiment in criminal proceedings related to the commission of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors are analyzed.

The grounds and reasons for the abolition of security measures for persons participating in a special investigative experiment in criminal proceedings related to the commission of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors are analyzed.

Key words: special investigative experiment, illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, operational and investigative activities, control over the commission of a crime, security.

Постановка проблеми та її актуальність. Ефективність проведення спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, забезпечується певними умовами, одною із яких є забезпечення безпеки для життя і здоров'я як самої особи, яка є об'єктом експерименту, так і інших осіб, залучених за їхньою згодою до участі в експерименті. Але виникає питання про те, що може бути джерелом небезпеки. Так, джерелами небезпеки можуть бути як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх факторів належить протиправне втручання у проведення спеціального слідчого експерименту з боку зацікавлених осіб у резуль-

татах кримінального провадження, до внутрішніх – неналежна правова, організаційно-тактична та матеріально-технічна підготовка до проведення заходу з боку слідчого та оперативних працівників. Якщо подолання внутрішніх факторів відбувається через дотримання законності, правового забезпечення заходу, наявності теоретичних знань та практичних навичок у осіб, які організують та проводять експеримент, то подолання зовнішніх факторів потребує окремого правового, організаційно-тактичного та матеріально-технічного забезпечення. Нині існує певне правове регулювання цього питання, яке передбачене Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 року, але при цьому є низка проблемних питань, що стосуються, наприклад, кола осіб, яким забезпечується безпека, визначення способів протиправного втручання у проведення експерименту, визначення критеріїв необхідності забезпечення безпеки особам з огляду на аналіз та оцінку реальних ризиків тощо. При цьому питанням організаційно-тактичного та матеріально-технічного забезпечення спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, на жаль, у наукових дослідженнях взагалі не приділялося уваги.

Усе вищевикладене вимагає дослідити правове, організаційно-тактичне та матеріально-технічне забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у проведенні спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативно-правовим та організаційно-тактичним засадам спеціального слідчого експерименту у кримінальному провадженні, пов'язаним із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, приділяли увагу такі вчені, як О.М. Бандурка, О.А. Банчук, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.Г. Бурчак, М.П. Водько, В.О. Глушков, В.В. Голін, Я.В. Давидов, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, О.О. Кваша, А.П. Кіцула, І.П. Козаченко, О.М. Костенко, Л.М. Лобойко, В.П. Меживой, А.В. Мовчан, В.В. Речицький, В.В. Сташис, Є.Д. Скулиш, В.І. Сліпченко, О.Ю. Татаров, В.Я. Тацій, Ю.Е. Черкасов, В.О. Черков та ін.

Дослідженням щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві,

були присвячені роботи М.Ю. Азарова, В.П. Бахіна, В.К. Весельського, В.В. Войникова, В.І. Галагана, О.Ю. Єпіхіна, Є.В. Жарікова, В.С. Зеленецького, Н.С. Карпова, Є.Є. Кондратьєва, М.В. Куркіна, Н.В. Пелипенко, С.М. Стахівського, В.М. Тertiшника, С.О. Яніна та ін.

Аналіз наукових досліджень щодо правового, організаційно-тактичного та матеріально-технічного забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, показав, що, на жаль, у наукових дослідженнях в юридичних галузях цьому питанню уваги взагалі не приділялося.

Метою цієї статті є виявлення та аналіз проблемних питань відносно правового, організаційно-тактичного та матеріально-технічного забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, є Конституція України [1], Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 року [5], Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України [2; 3], Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 року [4] та інші закони. При цьому основні питання були висвітлені у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [5]. Так, у статті 1 Закону законодавець визначає поняття «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» як здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя, яке відбувається у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень [5].

При цьому низка вчених вважає таке визначення недосконалим. Так, О.О. Гриньків визначає забезпечення безпеки як виконання уповноваженими законом органами комплексу необхідних дій (заходів), спрямованих на недопущення можливості завдати шкоди учасникам кримінального судочинства з метою належного здійснення правосуддя [6, с. 106]. А В.М. Тertiшник вважає, що забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [6, с. 107].

На нашу думку, поняття «забезпечення безпеки», запропоноване О.О. Гриньківим, є більш вдалим оскільки в ньому передбачена саме мета цього заходу, зокрема належне здійснення правосуддя. Але в жодному із наведених понять не передбачена тактична складова даного заходу, яка також є досить важливою в ефективному забезпеченні безпеки осіб. Також щодо поняття більш конкретизованого, а саме «забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», ці поняття є більш загальними, в зв'язку з чим ми надаємо своє поняття даному заходу. Так, забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, – це комплекс правових, організаційно-тактичних та матеріально-технічних заходів, які здійснюються правоохоронними органами, спрямованих на захист життя, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань під час проведення спеціального слідчого експерименту, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя та встановлення істини в результаті розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Комплексний захід щодо забезпечення безпеки особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, не є чимось новим та має свою історію виникнення та розвитку. Так, ще у 60-х роках ХХ століття головний учасник італо-американської мафії Джозеф Валачі вирішив свідчити в суді США

про внутрішню структуру мафії взамін на отримання особистих охоронців довічно. У зв'язку з цим найбільший досвід у проведенні даного заходу нині мають правоохоронні органи США, які були здатні побудувати ефективну та надійну систему забезпечення безпеки особам [7, с. 90]. Ця система у США отримала назву «Програма захисту свідків» та була закріплена на законодавчому рівні ще в 1961 році. Такі програми зараз ефективно працюють і в багатьох європейських країнах.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» право на забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, за наявності законних підстав мають такі особи: особи, які заявили до правоохоронного органу про злочин у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю даного злочину; потерпілі від злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; підозрювані та обвинувачені; свідки; члени сімей та близькі родичі осіб [5]. Але цей перелік осіб не можна вважати вичерпаним. Так, О.О. Грінків, С.М. Пашков, Ю.М. Крамаренко неодноразово вказували на необхідність доповнення переліку осіб, відносно яких здійснюються заходи безпеки. Так, під час проведення спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, можуть бути задіяні особи конфіденційно, тобто такі, які не мають певного процесуального статусу [8, с. 9].

Суб'єктами, які забезпечують безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є органи, які приймають рішення про застосування заходів безпеки та які безпосередньо здійснюють заходи безпеки.

Рішення про застосування заходів безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті, приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову

діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню кримінальних правопорушень [5].

Також рішення про застосування заходів безпеки може бути прийняте слідчим суддею у випадках, передбачених статтею 206 Кримінального процесуального кодексу України.

Головними у забезпеченні безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті, є заходи, що приймаються слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. При цьому в законодавстві різних держав перелік цих заходів більш-менш схожий, але є відмінності у застосуванні.

Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» до заходів із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті, належать такі:

- особиста охорона, охорона житла і майна;
- видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- заміна документів та зміна зовнішності;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу [5].

Також законодавець передбачає, що з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки.

Підставою для вжиття заходів із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у спеціальному слідчому експерименті, є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну.

Приводом для вжиття заходів із забезпечення безпеки учасників спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також членів їх сімей та близьких родичів може бути:

- заява учасника спеціального слідчого експерименту, члена його сім'ї або близького родича;
- звернення керівника відповідного державного органу;
- отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб [5].

Підставою для скасування заходів безпеки учасників спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, може бути:

- закінчення строку конкретного заходу безпеки;
- усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист;
- невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування [5].

Приводом для скасування заходів забезпечення безпеки учасників спеціального слідчого експерименту за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, членів їх сімей та близьких родичів може бути:

- заява учасника спеціального слідчого експерименту, члена його сім'ї або близького родича, щодо якого були застосовані заходи безпеки;
- отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб [5].

Заходи щодо безпеки осіб, взятих під захист, застосовуються тільки за наявності підстав.

Орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, одержавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці особи, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше трьох діб, а у невідкладних випадках – негайно – прийняти рішення про застосування або про відмову у застосуванні заходів безпеки. На своє рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання вказаними органами.

У разі наявності в заяві (повідомленні) про загрозу безпеці особи відомостей про кримінальне правопорушення слідчий, прокурор у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, починає досудове розслідування, а орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий суддя, суд направляє заяву (повідомлення) відповідному органу досудового розслідування для початку досудового розслідування. Про прийняте рішення терміново в письмовій формі повідомляється заявник. Орган, якому

доручене здійснення заходів безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами справи і необхідністю усунення наявної загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист [5].

Про вжиті заходи безпеки та їх результати орган, який здійснює заходи, інформує слідчого, прокурора, суд, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження, а також слідчого суддю, якщо рішення про застосування заходів безпеки приймалося ним, а в разі усунення загрози подає відповідному органу за місцем перебування особи, взятій під захист, клопотання про скасування заходів безпеки.

Орган, який здійснює заходи безпеки, і особа, яка береться під захист, можуть укласти договір про умови застосування цих заходів та відповідальність сторін.

За наявності підстав для скасування заходів забезпечення безпеки органом, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом виноситься мотивована постанова чи ухвала про їх скасування, яка письмово доводиться до відома особи.

Це рішення може бути оскаржене зацікавленою особою прокурору, відповідному вищому органу, що забезпечує безпеку, а також у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, до суду.

Фінансування і матеріально-технічне забезпечення заходів безпеки здійснюється на основі законодавства України і в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, а також за рахунок осіб, взятих під захист, якщо на це є їх письмова згода.

Контроль за забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів здійснюють відповідно Національна поліція, Служба безпеки України.

Висновки. Отже, забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у спеціальному слідчому експерименті за кримінальними провадженнями, пов'язаними із учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, – це комплекс правових, організаційно-тактичних та матеріально-технічних заходів, які здійснюються правоохоронними органами, спрямованих на захист життя, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань під час проведення спеціального слідчого експери-

менту з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя та встановлення істини в результаті розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
6. Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія. Тернопіль, Астон. 2012. 260 с.
7. Гриньків О.О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2007. № 4. С. 89-92.
8. Крамаренко Ю.М. Правові, організаційні та тактичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2005. 17 с.
9. Усенко О.В. Проблема захисту учасників кримінального судочинства. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2003. №7. С. 133-138.

Головін Д. В.,

аспірант кафедри криміналістики та психології
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СФОРМОВАНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СКЛАДІ ПОЛІЦІЇ ООН

Дулгер В. В., Пядишев В. Г.

Стаття містить узагальнення досвіду поліції ООН з використання сформованих підрозділів поліції у боротьбі з громадськими заворушеннями. Дається визначення поняття сформованого підрозділу поліції ООН як згуртованого мобільного поліцейського підрозділу, що складається з представників однієї з держав, що надають поліцейський персонал для участі у місіях ООН з підтримання миру і безпеки. Розглянуто такі основні завдання таких підрозділів: управління громадським порядком, захист персоналу та об'єктів ООН, який може включати захист автоколон, переміщення або евакуацію персоналу, втручання, де це необхідно, для захисту персоналу відповідно до можливостей спеціального підрозділу поліції, а також підтримку поліцейських операцій, які передбачають високий ступінь ризику. Сформовані підрозділи поліції можуть брати участь або виконувати всю загальну поліцейську діяльність у разі наявності мандата поліції ООН з виконавчою владою. Вони також можуть здійснювати тимчасові заходи в обмеженому обсязі і з обмеженням за часом, коли місцеві сили безпеки відсутні або є не працездатними.

Розглянуто структуру типового сформованого підрозділу поліції ООН і проаналізовано чисельний склад його елементів, а саме: командного складу, оперативних взводів, логістики та допоміжних служб. Чисельність сформованого підрозділу поліції ООН відповідає чисельності рот спеціальних підрозділів поліції України. Досліджено структуру, топологію і призначення таких елементів сформованого підрозділу поліції на місці інциденту: контактного елемента, командного елемента, елемента вогневої підтримки, резервного елемента, елемента прикриття ззаду. Розглянуто оновлену модульну організацію сформованого поліцейського підрозділу, прийняту в поліції ООН для вирішення завдань врегулювання цивільних заворушень. Досліджено її тактичні і стратегічні переваги. Введено поняття «група» (team), як елемент відділення і встановлено особливості її тактичного використання у процесі врегулювання цивільних заворушень. Також введено поняття «пара» (buddy-team) як елемент групи і розглянуто особливості її тактичного використання як в процесі врегулювання цивільних заворушень, так і в ході патрулювання.

Ключові слова: поліція ООН, управління громадським порядком, сформовані підрозділи поліції, модульна організація, група як елемент відділення, пара як елемент групи, тактичне застосування.

Dulger V. V., Piadyshev V. G. Organization and tactics of the engagement of the formed units as part of the UN police

The article contains the generalization of best practices of the UN police in the utilizing of formed police unit in the fight against civil unrest. The definition of a formed UN police unit is given as a cohesive mobile police unit consisting of representatives of one of the states that provide police personnel for UN peacekeeping missions. The main tasks of such units are considered: managing the public order, protecting UN personnel and facilities, which may include protection of convoys, movement or evacuation of personnel, intervention, where necessary, to protect personnel in accordance with the capabilities of the special police unit, as well as support for police operations which involve a high degree of risk. Formed police units can participate in or carry out all general policing activities in case of an executive mandate of the UN police. They can also fulfill limited and time-limited interim measures when local security forces are missing or not working.

The structure of a typical formed UN police unit is considered and the numerical composition of its elements is analyzed: command personnel, operational platoons, logistics and support services. The numerical composition of a formed UN police unit corresponds to the numerical composition of companies of special police units of Ukraine. The updated modular organization of the formed police unit adopted by the UN police to solve the problems of civil unrest settlement is considered. Its tactical and strategic advantages have been examined. The concept of a "team" as an element of a platoon section, is regarded and the features of its tactical utilizing in the process of settling civil unrest are clarified. Also the concept of a "buddy team" as an element of the team is given, and the features of its tactical use both in the process of settling civil unrest and during patrolling are considered.

Key words: UN police, public order management, formed police units, modular organization, a team as an element of a section, a buddy team as an element of a team, tactical use.

Постановка проблеми та її актуальність. У багатьох державах світу наростають хвилі громадянських заворушень [1, с. 1; 2, с. 2; 3, с. 1; 4, с. 1; 5, с. 2]. На те є як об'єктивні причини, притаманні більшості сучасних країн сучасного світу через проблеми, пов'язані із хвилями біженців, локдауном через COVID-19, рухом "Black lives matter", так і суб'єктивні причини, зумовлені особливостями розвитку окремих держав. Заворушення набувають такого масштабу, що дестабілізують нормальне функціонування цілих держав. Здебільшого зазначені явища відбуваються на теренах країн після локальних збройних конфліктів. У цьому сенсі досвід багатьох держав накопичено поліцією Організації Об'єднаних Націй, що відбивається у реструктуризації підрозділів поліції ООН. Виникає гостра необхідність максимально підвищити ефективність сил охорони правопорядку, які виступають на чолі боротьби за стабілізацію ситуації. Для кожної держави це важливо принаймні у двох аспектах: необхідно набутися можливість максимально ефективно упоратися з подібною ситуацією у власній державі, а також слід гідно представляти свою національну поліцію у складі міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Врегулювання громадянських заворушень входить до кола завдань службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. Питанням службово-бойової діяльності сил захисту правопорядку присвячені роботи вітчизняних вчених, таких як Н.М. Атаманчук, О.М. Бандурка, С.В. Белай, В.Л. Грохольський, О.В. Гуляк, Ю.В. Дубко, А.В. Жбанчік, В.С. Зеленецький, І.В. Зозуля, Р.А. Калюжний, І.О. Кириченко, В.К. Колпаков, О.Г. Комісаров, О.В. Копан, О.В. Кривенко, М.В. Куркін, С.О. Кузніченко, В.В.Мацюк, С.М. Пашков, В.П. Петков, Д.В. Талалай, В.М. Тертишник, С.О. Шатрава та ін. Але навіть останні праці В.І. Боярова і П.В. Шалдирвана, М.Л. Грібова, О.О. Пустового, В.Ю. Панченка, І.О. Радченка, І. В. Власенка, Т.В. Шевченка [6] не охоплюють питань деталізації структури підрозділів поліції ООН, що призначені для врегулювання громадянських заворушень, тактики діяльності окремих взводів, відділень та дрібніших підрозділів та їх взаємодії.

Мета роботи полягає у розкритті змісту модульної організації сформованого підрозділу поліції ООН, її тактичних можливостей та переваг у процесі врегулювання громадянських заворушень.

Виклад основного матеріалу. 1. Сформовані підрозділи поліції у складі поліцейського ком-

понента в операціях ООН з підтримання миру і безпеки. У зв'язку з особливістю збройних конфліктів, які відбуваються на планеті останнім часом, місії ООН, які відповідними санкціями Ради безпеки ООН направляються для їх врегулювання, все частіше містять поліцейський компонент, який називається Поліція ООН (United Nations Police – UNPOL).

Поліцейський компонент у складі операції ООН з підтримання миру може містити так званих індивідуальних офіцерів поліції (individual police officers – IPO), які працюють у складі міжнародних команд різного призначення, і так звані сформовані підрозділи поліції – СПП (Formed Police Units – FPU), якщо останні авторизовані для участі у конкретній місії ООН.

СПП ООН визначаються як згуртовані мобільні поліцейські підрозділи, що забезпечують підтримку операцій ООН, а також безпеку персоналу ООН і захищеність виконання місій ООН перш за все в галузі управління громадським порядком шляхом забезпечення професійної, оперативної та надійної роботи поліції відповідно до мандату. Як правило, кожен конкретний СПП складається з представників однієї з держав, що надають поліцейський персонал для участі в місіях ООН з підтримання миру і безпеки. СПП формується в такій державі з необхідних професіоналів перед відправкою на територію місії.

Політика щодо СПП ООН, видана 1 березня 2010 р. [7, с. 3], містить визначення СПП. СПП повинні бути мобільними і стійкими, щоб їх можна було розгорнути у вигляді менших підрозділів у будь-якому місці в районі місії. Підрозділи розгортаються з власним (національним) обладнанням. СПП є національними підрозділами. Це означає, що увесь склад конкретного СПП прибуває з однієї конкретної держави. СПП, як правило, є згуртованими і мають не тільки індивідуальні можливості, а й, зокрема, колективні можливості і потенціал. Спеціальні засоби, зброя та обладнання забезпечують їм підвищену бойову надійність порівняно з індивідуальними офіцерами поліції (IPO). Підвищені бойові можливості СПП не означають їх більшу військову діяльність на місцях. Зазвичай СПП розгортаються в багатопрофільних операціях з підтримання миру, оскільки вони відіграють важливу роль у забезпеченні громадської безпеки, запобіганні злочинам та сприянні верховенству закону.

2. Завдання сформованих підрозділів поліції ООН. У зазначеній вище політиці щодо СПП вказані основні їх завдання:

- управління громадським порядком;
- захист персоналу і об'єктів ООН;
- підтримка операцій поліції, які вимагають участі СПП і передбачають більш високий ризик.

У документах від керівництва Поліції ООН постійно нагадується, що основним завданням управління громадським порядком є сприяння здійсненню населенням основних прав без порушення або невинуватених перешкод і узгодження права на мирні зібрання з вимогою запобігати серйозній шкоді громадській безпеці [8, с. 14]. При цьому передбачається, що в більшості випадків управління громадським порядком буде підтримуватися поліцією держави перебування, але можуть бути задіяні також і СПП ООН, що діють самостійно відповідно до мандату місії за повноваженнями, наданими в ньому.

Захист персоналу і об'єктів ООН може включати захист автоколон, переміщення або евакуацію персоналу, а також втручання, де це необхідно, для захисту персоналу відповідно до можливостей СПП.

Підтримка операцій поліції, які вимагають участі СПП і передбачають більш високий ризик, може включати патрулювання з високою видимістю (демонстративне) і спільне патрулювання з індивідуальними офіцерами поліції і / або з поліцією приймаючої держави.

СПП можуть брати участь і виконувати всю загальну поліцейську діяльність у разі дії мандата з виконавчою владою поліції ООН (наприклад, Східний Тимор або Косово). Вони також можуть здійснювати термінові і тимчасові заходи в обмеженому обсязі і з обмеженням за часом, коли місцеві сили безпеки відсутні або не працюють,

як у випадку МІНУСКА в Центральноафриканській Республіці [9].

Зміцнення потенціалу місцевої поліції не входить в коло основних завдань СПП. Проте СПП під керівництвом і при координації офіцера СПП, відповідального за навчання, можуть бути надані для навчання і спільних тренувальних занять з поліцією приймаючої держави. Мандат з урахуванням ситуації з безпекою допускає відхилення від основних завдань в інтересах нарощування потенціалу місцевої поліції, якщо СПП має навчальні можливості, що відповідають програмам ООН щодо зміцнення потенціалу поліції приймаючої країни.

Поліція ООН знаходиться під командуванням комісара поліції – начальника поліцейського компонента.

Управління звичайною адміністративною та плановою діяльністю, пов'язаною з СПП, здійснює заступник начальника з операцій СПП.

На регіональному рівні всі СПП знаходяться під оперативним командуванням регіонального командира поліції ООН.

3. Склад сформованого підрозділу поліції ООН. У спеціальному документі, виданому Центром підготовки поліцейських для ООН і присвяченому організації СПП [10, с. 8], рекомендується типовий склад сформованого підрозділу поліції ООН, показаний на Рис.1. Приблизна чисельність СПП становить 140 осіб. Тимчасово може бути дозволене розміщення більшої кількості поліцейських, особливо на початковому етапі виконання мандата операції ООН (початкова місія).

Із 140 членів 120 поліцейських повинні складати оперативний потенціал підрозділу. Двадцять інших складають командний склад (12), логістичну та адміністративну групи. Це не означає, що вони не є оперативними працівниками і не є поліцейськими. Працівники поліції, які відповідають за безпеку табору, є частиною 120 оперативних працівників. У більшості місій тільки два взводи зазвичай задіяні в повсякденній діяльності.

4. Організація сформованого підрозділу поліції на місці інциденту

Щоб убезпечити себе під час застосування абсолютного мінімуму сили, поліцейські у складі СПП повинні мати відповідне захисне спорядження, включаючи індивідуальні захисні комплекси, шоломи і щити. Це ж є обов'язковою умовою для забезпечення градації застосовуваної

Рис. 1. Організація і склад сформованого підрозділу поліції ООН

сили і для того, щоб СПП були кваліфіковані (сертифіковані) для участі в операціях ООН з підтримання миру і безпеки.

Поділ взводу на відділення є частиною модульної організації. Для виїзду на інцидент не можна направлятися менше, ніж 10 членів СПП. Проте керівник відділення може використовувати відділення і у менших форматах (в групах або парах) відповідно до тактики управління громадським порядком. На місці інциденту особовий склад СПП розподіляється за такими елементами:

- контактний елемент;
- командний елемент;
- елемент вогневої підтримки;
- резервний елемент;
- елемент прикриття ззаду;
- водії (як елемент).

Залежно від ситуації необхідно розглядати різні формації. При цьому їх вибір буде залежати від характеру натовпу, а саме: ворожий чи ні, контактує чи ні, використовує металеві снаряди чи ні [11, с. 7].

На Рис. 2 надана схема – приклад розгортання СПП в ситуації управління громадським порядком. На наведеній схемі використаний вид зверху поліцейських зі щитами, поліцейських з кийками, керівників, транспортних засобів, а також типові умовні позначення, розшифровані у наведеній нижче таблиці 1 «Символи на схемах розгортання СПП». Ці символи зазвичай використовуються на картах або планах поліції ООН і чітко ідентифікують елементи та обладнання. Можуть бути розро-

блені також і додаткові символи на рівні підрозділу, але вони будуть використовуватися тільки усередині нього.

Контактний елемент розміщується у першому ряду перед натовпом. Він зазвичай складається з лінії поліцейських зі щитами, лінії поліцейських з кийками і керівників груп. Залежно від ситуації він може бути зменшений або змінений за рішенням командира підрозділу. У цьому випадку контактний елемент може складатися тільки з поліцейських з кийками або з пар поліцейських з кийками попереду. Проте у разі прийняття такого рішення командир підрозділу повинен враховувати безпеку працівників.

Командний елемент складають командир СПП, його заступник, радист і одна група захисту. Рівень командного елемента може бути знижений до командира взводу або командира відділення. У разі розгортання всього підрозділу очолювати СПП повинен саме командир СПП. Його буде підтримувати принаймні одна група, а також йому допомагатиме радіооператор (для забезпечення радіозв'язку всередині підрозділу, а також з операційним центром і з усіма залученими учасниками). У командного елемента буде також свій автомобіль з водієм.

Елемент вогневої підтримки (ЕВП) розміщується позаду контактного елемента. Він має установку для запуску газових снарядів і гвинтівку. Він підтримує маневри підрозділу. СПП повинен мати низку видів озброєння (в тому числі й потенційно менш смертоносні види)

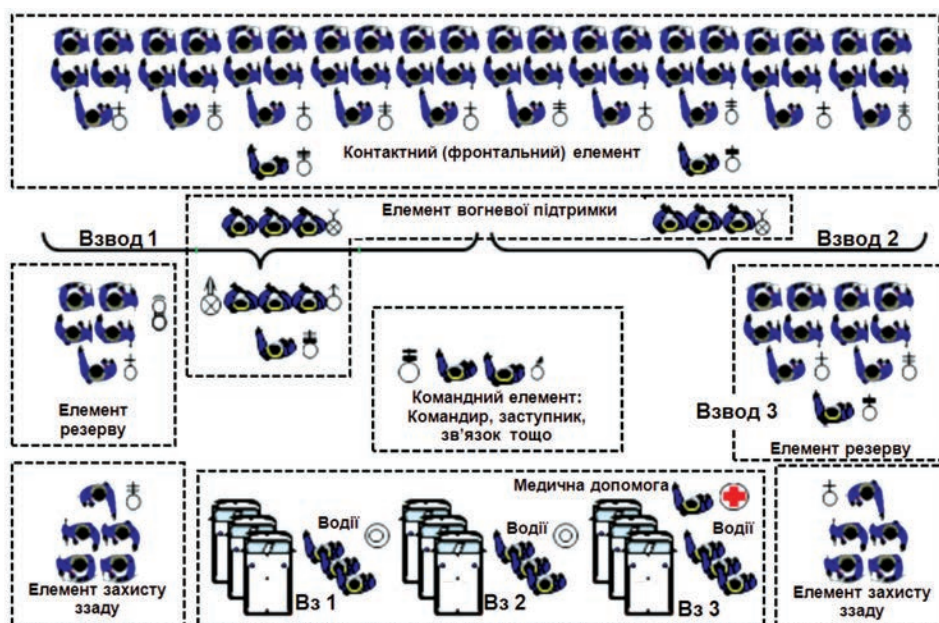

Рис. 2. Приклад розгортання СПП в ситуації управління громадським порядком

і навички його правильного використання, щоб мати можливість у міру необхідності поступово нарощувати рівень сили. Гвинтівки й газові пускові установки не повинні бути видні в складі контактного елемента (інакше це може привести до сум'яття, провокацій або підвищення напруженості). Він повинен знаходитися під командуванням одного офіцера (в разі ризику застосування смертоносної сили – заступника командира) або зброяра. Рішення про застосування газу або смертельної сили може бути прийняте тільки командиром СПП. У разі безпосередньої загрози рішення можна ініціювати на більш низькому рівні (командир взводу, відділення або групи).

Резервний елемент знаходиться в режимі очікування. Він розміщується позаду контактного елемента у пішому строю або у транспортних засобах. Він відповідає за підтримку будь-якої позиції або маневру. За необхідності він прикриває фланги (за це може відповідати також і контактний елемент). Він може посилювати будь-які інші елементи і може переміщатися у пішому порядку або на транспортних засобах. Якщо оперативних сил не вистачає, резервного елемента немає.

Елемент прикриття ззаду гарантує, що жоден демонстрант не оминє підрозділ ззаду. Елемент може бути посилений водіями. У цьому випадку водії виходять зі своїх транспортних засобів, здійснюють спостереження і доповідають.

Водії (як елемент) забезпечують транспортування підрозділу, частину його оперативних можливостей і прикриття ззаду під час статичних фаз. У разі напруженої ситуації командир підрозділу приймає рішення розмістити транспортні засоби на передній лінії в якості контактних елементів, при цьому першорядне значення має наявність БТРів.

Функції різних рівнів командного складу СПП під час операцій з управління громадським порядком. Командир СПП здійснює командування всім СПП, відповідає за виконання завдань, одноосібно відповідає за вибір та впровадження методів і тактик, необхідних для відновлення громадського порядку.

Заступник командира СПП надає допомогу командирі СПП, відповідає за підрозділ, коли командир СПП відсутній.

Командир взводу / відділення / групи здійснює командування взводом / відділенням / групою, відповідає за внутрішній зв'язок (між групами) та за зовнішній зв'язок з іншими групами, зі штабквартирою або місцевою поліцією, уникає залучення взводу / відділення / групи в складні

ситуації, вважає їх захист своїм головним пріоритетом, запитує підтримку при необхідності, підтримує візуальний контакт з транспортними засобами, якщо взвод / відділення / група розгорнуті.

Особливості тактичного рівня управління:

– управління підрозділом на тактичному рівні здійснює командир СПП;

– командир СПП або командири відповідних підпорядкованих підрозділів несуть відповідальність за тактичне управління операцією або конкретною дією;

– у випадку, коли в операції беруть участь підрозділи з понад одного СПП, відповідальність за тактичне командування всіма задіяними блоками до завершення операції приймає на себе заступник начальника управління всіма СПП (або призначена ним особа).

Особливості оперативного рівня управління:

– начальник поліцейського компонента місії ООН може делегувати оперативне управління командирі СПП, який буде здійснювати оперативне управління своїм підрозділом;

– у випадку, коли в операції беруть участь більше одного СПП, відповідальність за оперативне управління всіма задіяними підрозділами до завершення операції приймає на себе заступник начальника управління всіма СПП (або призначена ним особа).

5. Модульна організація сформованого підрозділу поліції ООН. Демонстранти, що протестують, стають все більш організованими, відмовляючись від традиційного образу пасивного натовпу. Тепер вони організовані в невеликі групи, які рухаються швидко і цілеспрямовано, намагаючись дестабілізувати розгортання сил безпеки. Крім того, сучасні демонстранти оснащені досить серйозно, щоб кидати виклик поліції і чинити сильний опір.

При цьому поліцейські і військові підрозділи у складі місії ООН часто піддаються критиці за «нездатність реагувати». З цих причин підрозділи по боротьбі з заворушеннями почали адаптувати свою техніку і тактику до нової реальності. Розпочав втілюватися оперативний принцип модульної організації СПП – принцип поділу його на взводи, відділення, групи і пари. Це надає СПП реальну гнучкість. Останнє дозволяє СПП наблизитися до пріоритетних цілей підвищення оперативних можливостей – досягнення адаптивності, мобільності і захищеності.

Підрозділи більше не є однорідними і статичними. Вони мобільні і здатні адаптувати своє розміщення до будь-якої ситуації. Наприклад,

одному з взводів може бути доручено виконання нової місії без дестабілізації всього підрозділу. Транспортні засоби повинні бути доступні для підтримки мобільності. Захищеність підрозділу повинна залишатися пріоритетом для командира будь-якого рівня і братися до уваги перед будь-яким маневром.

Модульна організація становить оперативний поділ СПП і передбачає чітку ідентифікацію кожного його елемента. Вона дозволяє швидко здійснити переформатування СПП для реагування на будь-які зміни і події.

Як показано на Рис. 3, у складі кожного СПП є три оперативних взводів, іменовані літерами А, В, С. До складу кожного взводу входять такі особи: командир, його заступник, приблизно 30 поліцейських, призначених для безпосередньої роботи у складі бойових відділень (без урахування водіїв). Зазначені поліцейські діляться на три нумеровані відділення, наприклад А1, А2 і А3, кожне з яких складають 10 осіб, включаючи командира відділення.

Кожне відділення містить по дві групи, наприклад, А11 і А12, в кожній є по 5 рядових. Як показано на Рис. 4, в кожній групі є свій командир і дві пари, наприклад, А11-1 і А11-2 – по 2 рядових у кожній.

Модульна організація забезпечує низку тактичних переваг:

- підрозділ мобільний, здатний до реструктурування і готовий до негайної реакції на зміну обстановки;
- всі члени СПП діють як один, забезпечуючи потужну відповідь на інциденти;
- реалізується найкраща схема розміщення СПП для контролю над територією;
- всі посадові особи у командному ланцюзі підзвітні і безпосередньо ознайомлені з процесом прийняття рішень;
- тактичний процес гармонізований, оскільки штатний розпис підрозділу використовується ефективно.

Забезпечуються також і стратегічні переваги:

- стратегія і тактика підрозділу можуть бути адаптовані до

будь-якої робочої ситуації, оскільки підрозділ може приймати різні тактичні формати у відповідь на особливості події;

- кожне формування може прийняти і розвинути тактику наступу і захисту залежно від типу загрози і рішення командира;

– поліпшені можливості для ефективного затримання / арешту, оскільки підрозділ має велику гнучкість і кожна пара може здійснити арешт;

– структура і можливості об'єднання елементів підрозділу допускають оптимальне втручання в ситуацію як при патрулюванні, так і при діях щодо здійснення контролю над натовпом, а змінюються лише засоби та обладнання;

– забезпечена можливість захистити будь-якого партнера (місцеву поліцію, пожежні команди тощо);

– оптимізація оперативного потенціалу забезпечує досягнення подвійного пріоритету, тобто підвищення безпеки населення і працівників поліції.

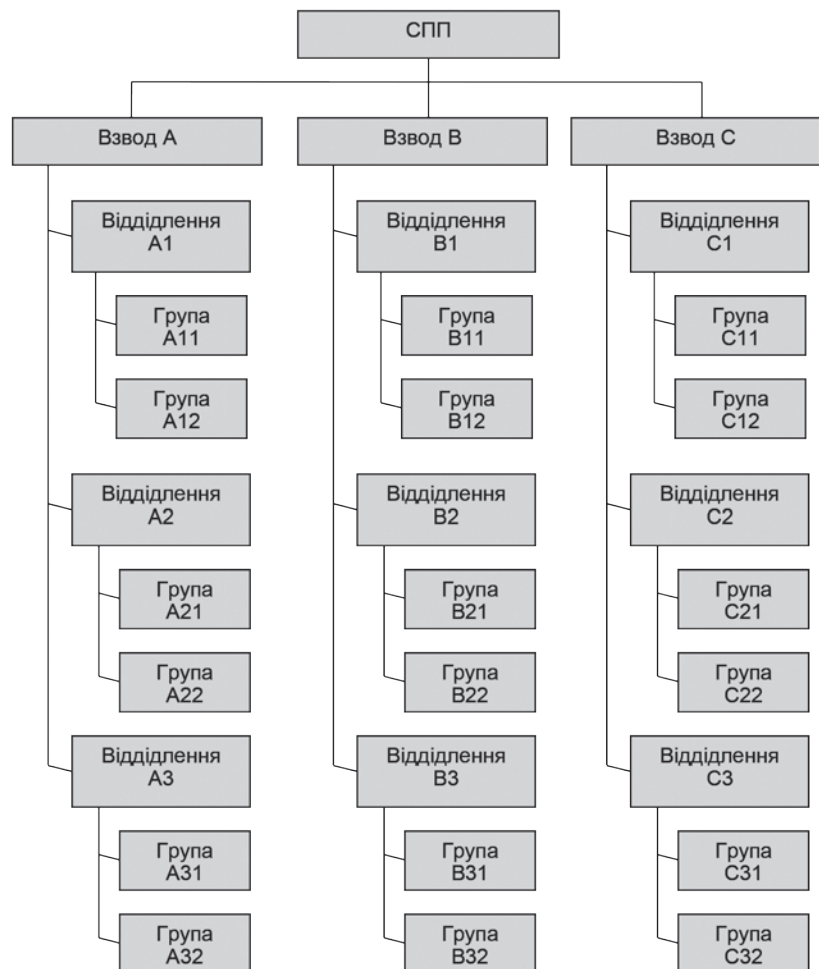

Рис. 3. Модульна організація сформованого підрозділу поліції ООН

Рис. 4. Організація групи в межах сформованого підрозділу поліції ООН

6. Тактика застосування групи

Побудову групи під час операцій з управління громадським порядком показано на Рис. 5.

Рис. 5. Структура групи (team) у складі СПП

Кожний член групи має свої функції, які слід суворо виконувати.

Група (англ. team) складається з двох пар (англ. buddy team), кожна з яких містить по два рядових та командира групи.

Функції командира групи і їх особливості полягають в наступному: його роль має велике значення; він є першим елементом у ланцюзі командування; він приймає рішення при розгортанні своєї групи; він приймає рішення про рівень застосування сили при розгортанні групи; він забезпечує добру координацію між двома своїми парами; він підтримує зв'язок з командиром іншої групи при розгортанні у складі відділення; командир групи має бути призначений офіційно; призначення повинно відповідати його компетенції і навичкам, а не його званню; більш кваліфікований з командирів груп призначається командиром відділення.

Командир групи забезпечує згуртованість всередині групи. Він на своєму рівні вирішує питання про застосування сили і обирає засоби. Він робить тактичний вибір залежно від ситуації і відповідає за безпеку членів групи. Зазвичай він підпорядковується безпосередньо командирі відділення, але за обставинами – командирі взводу або командирі СПП.

Призначення командира групи – це чутливе питання у підрозділі. Підрозділи поліції мають ланцюг команд, заснований на званнях, і зазвичай

на всі рівні відповідальності призначають прапорщиків / офіцерів. Цей факт вступає в протиріччя з необхідністю вибору найбільш кваліфікованих і компетентних працівників поліції як командирів груп. Командири груп діють як фахівці тактичного і технічного рівня, а не як розробники стратегій. Остаточне рішення про призначення командирів груп приймає командир СПП.

Передбачені наступні місії груп і їх літерні позначення. Попереду йде оригінальна версія (англійською), а після знака = українською.

- I (India) = Вр («Варвара») – втручання (здійснює 1-ша група): здійснює втручання і арешти; події залишає першою; якщо командир взводу відсутній, командир першої групи командує взводом; діючи поодиночці, ця група завжди виконує завдання втручання. Однак, якщо запитується підтримка при виході на місце дій, перша група виконує захист, друга – втручання.

- Р (Para) = 3 («Зінаїда») – захист (здійснює 2-а група): контролює ситуацію, захищає групу втручання, стежить за навколишнім оточенням; місце події залишає другою; перебуваючи на підтримку першій групі, стає групою втручання.

- S (Sierra) = Вт («Вікторія») – вторинна підтримка (здійснює 3-тя група): підтримка для «Вр» або «З»; захист поліцейських машин і спостереження за навколишнім оточенням; місце події залишає останньою.

- Н (Hotel) = Вс («Василина») – висока позиція (4-я група): займає високий рівень і збирає інформацію; здійснює «переконання залякуванням», а також забезпечує захист, застосовуючи гвинтівку або снайперську гвинтівку.

- С (Charlie) = Г («Галя») – група: групами керує командир взводу.

Ця організація місій груп актуальна для будь-якого взводу.

7. Тактика застосування пари

Пара (англ. buddy team) складається з двох поліцейських, які представляють собою два взаємодоповнюючих елементи – елемент втручання та елемент захисту. Організація пар підтримує загальний принцип поліцейської тактики – завжди діяти парами. Дія поодиночці може поставити під загрозу життя поліцейського. Пара неподільна і може бути застосована до будь-якої ситуації: вона вписується в будь-яку схему; вона може бути розгорнута в розширеній зоні; вона забезпечує безпеку, навіть якщо кількість поліцейських обмежена. За координацію між парами, зокрема, під час руху (особливо в русі назад) відповідає командир групи.

Роботу елементів пари під час патрулювання (ситуація 1) ілюструє Рис. 6. Тут розташований попереду поліцейський (елемент втручання) здійснює втручання в ситуацію, а розташований позаду і трохи праворуч поліцейський (елемент захисту) здійснює захист, стежить за навколишнім оточенням і підтримує зв'язок з іншими групами.

Рис. 6. Робота елементів пари в ході патрулювання (ситуація 1)

Роботу елементів пари протягом операції з управління громадським порядком (ситуація 2) ілюструє Рис. 7. Тут розташований попереду поліцейський (утримувач щита) реагує на те, що відбувається перед ним, переміщається відповідно до вказівок утримувача кийка і захищає пару. Розташований позаду і трохи праворуч поліцейський (утримувач кийка) веде утримувача щита фізичним контактом, підтримує і захищає його, контролює фланги.

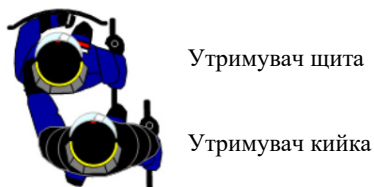

Рис. 7. Робота пари в ході управління громадським порядком (ситуація 2)

Поняття «пара» (англ. buddy team) – це нова концепція для багатьох держав, що постачають поліцейські сили до складу операцій ООН з підтримання миру. Важливо ознайомити підрозділи цих країн з представленою новою формацією і особливостями її застосування при вирішенні різних завдань.

Висновки. Сьогодні у будь-якій державі досить об'єктивних причин, зумовлених подіями в навколишньому світі, а також суб'єктивних причин, зумовлених подіями в конкретній країні, для виникнення і розвитку масових заворушень, які за відсутності належного контролю над ними можуть призвести до дестабілізації ситуації в країні із серйозними наслідками. Саме тому досвід про-

тидії цьому явищу, накопичений за кордоном і, зокрема, у профільних міжнародних організаціях, має значну цінність, повинен піддатися дослідженням, практичному тестуванню на придатність в кожній окремій країні і після цього подальшому використанню.

Ще у 2008 році тотальна інспекція виявила необхідність термінової перепідготовки прямо на місцях 2/3 всіх розгорнутих СПП ООН. Зроблено висновок, що в операціях ООН з підтримання миру і безпеки необхідні тільки ті СПП, що добре екіпіровані, «притерті» і надійно навчені. Національні підрозділи, які не відповідають цим критеріям, використовувати недоцільно [12, с. 37]. Має бути прийнято як факт, що і в самих країнах, що надають поліцію для ООН, таких як Україна, серед критеріїв якості спеціальних підрозділів повинен бути вишкіл протидії громадянським заворушенням в сучасних умовах, а отже, готовність успішно застосовувати всю сучасну тактику.

Досвід застосування модульної структури поліцейського підрозділу, про який ідеться у статті, має велике значення також і для спільної роботи в єдиному ключі представників Національної поліції і Національної гвардії України у складі операцій ООН з підтримання миру і безпеки з представниками поліції інших держав світу.

Література

1. Sudworth J. Hong Kong protests: Police dismantle barricades 'in minutes'. *BBC News, Asia*, 14 October 2014. URL: <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-29616550>.
2. Войтюк Т. Спалені барикади та автівки. Тисячі парижан вийшли на протести проти нових повноважень поліції. *Associated Press*. 5 грудня 2020. URL: <https://suspilne.media/85824-spaleni-barikadi-ta-avtivki-tisaci-parizan-vijsli-na-protesti-proti-novih-povnovazen-policii/>.
3. Wainman L. Watch live: Pro-Trump protesters break police barricades at Capitol. *ABC10*, January 6, 2021. URL: <https://www.abc10.com/article/news/local/protests/pro-trump-protesters-capitol-police-face-off-break-barriers/65-769a51a2-bb58-4a55-bec5-e3651159b213>.
4. Smith H. Greek Students at the Barricades in Dispute over Education Bill. *The Guardian*. 11 Feb 2021. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/feb/11/greek-students-at-the-barricades-in-dispute-over-education-bill>.
5. Myanmar protesters set up barricades as riot police fire stun grenades and tear gas. *Reuters*. Tuesday, March 02, 2021. URL: <https://www.reuters.com>.

com/news/picture/myanmar-protesters-set-up-barricades-as-idUSRTX9YSWU.

6. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів : Наказ МВС України від 23 серпня 2018 р. № 706.

7. Formed Police Units in United Nations Peacekeeping Operations: Policy (Revised). *Strategic Policy and Development Section, Police Division, OROLSI, DPKO*. Effective date: 1 March 2010. P. 26. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/formed_police_unit_policy_032010.pdf; Formed Police Units in United Nations Peacekeeping Operations: Policy (Revised) *Strategic Policy and Development Section, Police Division, OROLSI, DPKO*. Effective date: 1 March 2010. P. 26. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/formed_police_unit_policy_032010.pdf.

8. United Nations Police in Peacekeeping Operations and Peacekeeping Missions: Policy. *United Nations Department of Peacekeeping Operations, Department of Field Support*. Effective date: 1 February 2014. P. 29. URL: <https://police.un.org/sites/default/files/sgf-policy-police-2014.pdf>.

9. United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission In The Central African Republic. Mandate. *United Nations Peacekeeping*. URL: <https://minusca.unmissions.org/en/mandate>.

10. Organization of an FPU. *UN Peacekeeping PDT Standards for Formed Police Units 1st edition 2015*. URL: <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/387390/Organization%20of%20an%20FPU.pdf?sequence=26&isAllowed=y>.

11. Public Order Management: Foot Tactics. *UN Peacekeeping PDT Standards for Formed Police Units 1st edition 2015*. P. 33. URL: <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/387390/FPU%20Foot%20Tactics.pdf?sequence=21&isAllowed=y>.

12. Durch W.J., England M.L., Mangan F.B., Ker M. Understanding Impact of Police, Justice and Corrections Components in UN Peace Operations. *The Stimson Center*. Rev. 0.1, 26 June 2012. P. 123. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Stimson_Police_Justice_and_Corrections_Impact_Report_FW_small.pdf.

Дулгер В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ,
полковник поліції

Пядишев В. Г.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКА МІСТИТЬ ОЗНАКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

Кудінов С. С., Шинкар Т. І.

Стаття присвячена вивченню механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, зазначимо, що метою статті є викладення результатів проведеного аналізу чинних кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, актів перспективного законодавства та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у цій сфері.

Механізм обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки в загальному вигляді становить передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно індивідуального призупинення чи звуження обсягу права людини і громадянина на інформацію, яке здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України, тому ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Авторами проаналізовано чинні кримінально-правові механізми обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, акти перспективного законодавства та сформульовано на цій основі науково обґрунтовані пропозиції щодо подальших розвідок у цій сфері. Проаналізовано сутність та зміст явища колабораціонізму. Автори дійшли висновку, що саме колаборанти часто відігравали визначальну роль у сприянні захопленню українських територій та допомозі агресору. Обґрунтовано необхідність впровадження кримінальної відповідальності за прояви колабораціонізму, яка допоможе захистити національні інтереси України в умовах агресії Росії.

Ключові слова: механізм обмеження прав громадян, національна безпека, право на інформацію, кримінально-правовий механізм обмеження прав на інформацію, колабораціонізм, колаборанти, державна зрада.

Kudinov S. S., Shynkar T. I. Criminal law mechanisms of limiting information activities characterized by collaboration signs

The article is devoted to the mechanisms of limiting information activities, which contain signs of collaborationism. Based on the relevance and significance of the problem, the purpose of the article is to present the results of the analysis of the current criminal-legal mechanisms for limiting information activities, which contain signs of collaborationism, acts of prospective legislation, and the formulation of scientifically based proposals for further investigations in this area on this basis.

The mechanism of limiting the rights of citizens to information in the interests of ensuring national security in general is a regime provided by legislation for the temporary general or specific individual suspension or narrowing of the scope of the right of a person and a citizen to information, which is carried out by specially authorized entities for the purpose of protecting state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional system and other national interests of Ukraine from real and potential threats.

It is important to note that, despite the exceptional importance and relevance of the issue of ensuring national security, domestic and foreign science has not paid enough attention to the development of criminal-legal mechanisms for limiting information activities that contain signs of collaborationism, which indicates significant gaps in the current legislation of Ukraine. Therefore, this problem needs further scientific research.

The authors analyzed the current criminal-legal mechanisms of limiting information activities that contain signs of collaborationism, acts of prospective legislation, and based on this, scientifically substantiated proposals for further investigations in this area were formulated. The essence and content of the phenomenon of collaborationism

are analyzed. The authors came to the conclusion that it was the collaborators who often played a decisive role in facilitating the seizure of Ukrainian territories and helping the aggressor. The necessity of introducing criminal liability for manifestations of collaborationism, which will help protect the national interests of Ukraine in the conditions of Russian aggression, is substantiated.

Key words: *the mechanism of exchange of the rights of citizens, national security, the right to information, the criminal-legal mechanism of the exchange of rights to information, collaborationism, collaboration, sovereignty.*

Постановка проблеми. Гібридний характер агресії, що здійснюється Російською Федерацією не лише у військовій, але є інших сферах, змушує державу застосовувати додаткові механізми захисту національної безпеки, у тому числі й обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки за допомогою кримінально-правових норм. Зокрема, на розгляд Верховної Ради України регулярно надходять законопроекти, присвячені такому явищу, як колабораціонізм, яке притаманне не тільки населенню окупованих територій, але й території, підконтрольній українській владі, в тому числі й у глибокому тилу. Нині явище колабораціонізму не криміналізоване та розглядається здебільшого в контексті злочинних діянь, охоплюваних державною зрадою, тоді як його правова природа має більш широкі форми прояву, у тому числі й щодо обмеження прав громадян на інформацію.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, зазначимо, що метою статті є викладення результатів проведеного аналізу чинних кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, актів перспективного законодавства та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у цій сфері.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці кримінально-правових механізмів обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблеми. Теоретичним аспектам сутності механізму обмеження

прав людини і громадянина присвячені праці таких вчених-правознавців, як О. Андрієвська, А. Ашихмина, К. Волинка, О. Дубов, Осинська, О. Кузнєцова, Л. Летнянчин, А., Марущак, А. Мерник, С. Пчелінцев, І. Савенкова, М. Савчин, Б. Сидорець, О. Скрипнюк, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, О. Тодика, С. Шевчук, В. Шеломенцев та ін. Окремі аспекти злочинів проти основ національної безпеки досліджували такі вчені, як С.І. Афанасенко, В.А. Гришук, В.К. Матвійчук, Л.В. Мошняга, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, І.О. Томчук, М.І. Хавронюк, Р.Л. Чорний тощо.

Попри значну теоретичну базу дослідження механізму обмеження прав людини і громадянина, у науковій сфері недостатньо розкрито сутність кримінально-правових механізмів обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, тому ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Механізм обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки в загальному вигляді становить передбачений законодавством режим тимчасового загального або конкретно індивідуального призупинення чи звуження обсягу права людини і громадянина на інформацію, яке здійснюється спеціально уповноваженими на це суб'єктами з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Враховуючи те, що інститут обмеження прав є міжгалузевим та включає норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, господарського законодавства, а організаційно-правові засади обмеження прав людини і громадянина закріплені в нормах різних галузей права, можна говорити про існування механізмів (у множині) обмеження прав громадянина на інформацію. В інформаційно-правовій сфері це адміністративно-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію, господарсько-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію, цивільно-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію, кримінально-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію тощо.

Для більш широкого визначення кримінально-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки його вивчення доцільно проводити в організаційній та нормативно-правовій площинах. При цьому нормативно-правова скла-

дова включає аналіз норм Кримінального кодексу України (далі – ККУ), які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти основ інформаційної безпеки, а організаційна – систему судових органів та органів досудового розслідування, що мають отримати повноваження притягувати до кримінальної відповідальності у цій сфері. Таким чином, для визначення механізму кримінально-правового обмеження прав громадян на інформацію в інтересах національної безпеки потрібне вивчення кожного з цих елементів.

Так, кримінально-правовий механізм обмеження прав громадян на інформацію регулювався різними нормами ККУ. Наприклад, у ст. 329 ККУ об'єктом посягання є режим державної таємниці, тобто встановлений єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці, що забезпечує безпеку держави. ККУ також передбачає відповідальність і за інші види поширення дезінформації або суспільно шкідливої інформації (наприклад, свідомо неправдиве повідомлення про підготування вибуху, підпалу або решту дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками (ст. 250), порушення недоторканності приватного життя (ст. 182), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232) тощо).

Що стосується злочинів проти основ національної безпеки, то інформаційної сфери стосуються норми ст. ст. 109, 110, 111, 114 ККУ. Зокрема, кримінальна відповідальність за цими статтями передбачена за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ст. 109); умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ст. 110); передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ст. 114) тощо [1].

Застосування вищеперерахованих норм як частини кримінально-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію у мирний час довело свою ефективність, але на території сучасної України виникають кризові ситуації, які загрожують національній безпеці України, що потребує

розробки окремого кримінально-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [2]. Такою загрозою виступає, зокрема, гібридна війна, яка ведеться Російською Федерацією по відношенню до України, у тому числі в інформаційній сфері. Результатом такої гібридної діяльності виступає поширення такого явища, як колабораціонізм.

Аналіз норм ККУ свідчить про те, що в цьому нормативно-правовому акті немає окремої статті, присвяченої цьому явищу, тому кваліфікація злочинів здійснюється відповідно до ст. 111 ККУ, в якій об'єктивну сторону складають: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Але наскільки стаття 111 ККУ підходить для кваліфікації такого явища, як колабораціонізм? Зокрема, колабораціонізм передбачає як наслідок обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, наприклад, за здійснення публічних закликів до підтримки дій ворога у здійсненні ним збройної агресії або збройного конфлікту проти України, організацію та участь у проведенні інформаційних кампаній, спрямованих на забезпечення підтримки ворога тощо.

Для кращого розуміння цього явища потребує детального аналізу сутність та зміст явища колабораціонізму. Колабораціонізм (від франц. “collaboration” – «співпраця, співробітництво») – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн колабораціонізм кваліфікується як злочин проти своєї держави, зрада [3].

Колаборанти (франц. “collaborationnistes”) – особи, які співробітничали з окупаційними властями у країнах, тимчасово захоплених нацистською Німеччиною під час Другої світової війни. У кримінальному порядку колаборанти несли відповідальність як за зраду батьківщини та деякі інші державні і військові злочини [4]. Вперше використав термін «колабораціонізм» генерал Анрі Петен, який очолював так званий режим Віші

та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною. На території України «український колабораціонізм» виник в період Другої світової війни, коли йшлося про співдію українців із нацистами та німецькою окупаційною владою. Отже, природа колабораціонізму має більше історичний характер, ніж кримінально-правовий.

Для вирішення питання застосування механізму кримінально-правового обмеження прав громадян на інформацію через криміналізацію колабораціонізму в сучасних умовах потрібно проаналізувати законопроекти, які подавались на розгляд Верховної Ради України, щодо цього питання.

По-перше, з початку російської агресії колабораціонізм як явище розглядалось у Верховній Раді України багато разів з 2014 і по теперішній час. Вперше про колабораціонізм згадувалось у проекті Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» № 4473-1 від 19 березня 2014 року [5], але в результаті змін стаття 10 «Колабораційна діяльність» так і не була прийнята. Згодом на розгляд Верховної Ради були запропоновані законопроекти «Про заборону колабораціонізму» № 6170 від 09 березня 2017 року [6], «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» № 7425 від 20.12.2017 [7], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм)» № 2549 від 06.12.2019 [8], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм)» № 5135 від 23.02.2021 [9], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)» № 5143 від 24.02.2021 [10], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» № 5144 від 24.02.2021 р. [11].

По-друге, в законопроектах згадувалися терміни «колабораційна діяльність» або «колабораціонізм» та внесення відповідних змін ККУ шляхом доповнення статтею 111¹. У законопроектах надані такі визначення:

– колабораційна діяльність як умисне, добровільне співробітництво у будь-якій формі з окупаційною державою або її представниками на шкоду державним інтересам України вважається державною зрадою і тягне за собою кримінальну відповідальність [5];

– колабораційна діяльність – це публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до: 1) підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора; 3) невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями України [10];

– колабораціонізм – це співпраця громадянина України з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, крім випадків, передбачених частиною другою статті 3 Закону України «Про заборону колабораціонізму» [6];

– колабораціонізм – це умисне і добровільне співробітництво громадянина України з державою-агресором або її представниками у будь-якій формі в інтересах держави-агресора і на шкоду національній безпеці України чи її союзників [9];

– колабораціонізм – це особлива форма державної зради, яка полягає у військовому, політичному, економічному, адміністративному, культурному, інформаційному, медійному співробітництві громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [8];

– колабораціонізм – співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту [7].

По-третє, форми прояву колабораціонізму в інформаційній сфері сформульовані в законопроектах по-різному, але при детальному аналізі можна сформулювати загальні:

1) організація масових заходів політичного характеру (мітинги, демонстрації, пікетування, страйки) в рамках співробітництва з ворогом з метою сприяння та надання йому допомоги

у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також активна участь у таких заходах з метою підтримки [6; 7; 9];

2) неодноразове розміщення для загального перегляду у соціально орієнтованому ресурсі мережі Інтернет закликів до підтримки дій ворога у здійсненні ним агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України; закликів до підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також розповсюдження такої інформації в мережі Інтернет з метою забезпечення зазначеної підтримки [7; 9];

3) здійснення публічних закликів до підтримки дій ворога у здійсненні ним збройної агресії або збройного конфлікту проти України, закликів до підтримки органів, самопроголошених чи створених ворогом, які виконували чи виконують на тимчасово непідконтрольній Україні території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, з використанням засобів масової інформації [7; 9; 6]. Кримінальна відповідальність передбачена за публічні заклики до колабораціонізму, а також виготовлення матеріалів із закликами до колабораціонізму з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [8];

4) заклики, проведення агітації серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів з метою забезпечення підтримки агресивних дій ворога, розгортання збройного конфлікту проти України [7] або здійснення громадянином України пропаганди у навчальних закладах незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження освітніх стандартів держави-агресора у таких навчальних закладах [10];

5) організація та участь у проведенні інформаційних кампаній, спрямованих на забезпечення під-

тримки ворога під час здійснення ним збройної агресії або збройного конфлікту проти України [7; 9];

6) організація та проведення заходів політичного характеру та/або здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах [10] або організація та проведення під контролем держави-агресора виборів, референдумів, опитувань, плебісцитів та інших форм безпосереднього волевиявлення громадян на тимчасово окупованих територіях [9; 10];

7) дії окремих осіб, які спрямовані на співробітництво, сприяння та надання допомоги ворогу при здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, що передбачає здійснення інформаційно-психологічної війни, приниження української мови і культури, публічну наругу над державним прапором України, державним гербом України або державним гімном України, фальшування української історії, формування засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу [7];

8) будь-які інші форми співпраці з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями [6].

При цьому публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невідзначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. А під інформаційною діяльністю розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації [10].

По-четверте, законопроекти, які були запропоновані в період 2014-2017 років, мали застереження щодо звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які були змушені до співпраці з агресором. Цього не можна сказати про законопроекти 2021 року. Так, проект закону України «Про заборону колабораціонізму» № 6170 від 09.03.2017 р. визначає, що не підлягають відповідальності за колабораціонізм громадяни України, які були змушені співпрацювати з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями під впливом фізичного примусу, тортур чи катувань [6]. Обмеження,

визначені в законопроекті, не можуть бути застосовані щодо осіб, які співпрацювали з ворогом, сприяли йому та надавали допомогу при здійсненні ворогом збройної агресії або збройного конфлікту проти України: 1) за наслідком застосування фізичного примусу до особи або членів її родини, що підтверджується належними доказами; 2) у зв'язку з погрозою вбивством або застосуванням насильства, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення таких погроз та при наявності належних доказів; 3) з метою усунення загрозливої небезпеки, якщо вона в даній обстановці не могла бути усунена іншими засобами і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена (крайня необхідність), що підтверджено належними доказами [7].

По-п'яте, в більш ранніх законопроектах передбачалось, що дія закону розповсюджувалась на громадян України, які співпрацюють з російською окупаційною владою лише на території створених чи підтримуваних Російською Федерацією незаконних збройних формувань, а також в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей. Дія останніх законопроектів розповсюджується на територію всієї України щодо значної категорії осіб.

По-шосте, крім Кримінального кодексу (нормативно-правовий аспект), законопроекти передбачають зміни до Кримінально-процесуального кодексу (організаційний аспект). Зокрема, слідчі органів безпеки повинні будуть здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, які будуть передбачені статтею 111-1.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Саме колаборанти часто відігравали визначальну роль у сприянні захопленню українських територій та допомозі агресору. Унікальні для XXI століття події, які відбулися на території України (зокрема, анексія Криму), та способи здійснення ворожих дій вимагають розробки нових підходів до протистояння агресору. З огляду на це впровадження кримінальної відповідальності за прояви колабораціонізму допоможе захистити національні інтереси України в умовах агресії Росії. З іншого боку, межа між колабораціонізмом і державною зрадою доволі тонка, тому що термін «колабораціонізм» досить розмитий, він у нас рідко використовується в юридичних актах.

Крім того, деякі формулювання суб'єктів кримінальної відповідальності в законопроектах невідрозрізняють широкі та можуть стосуватися великої кількості людей, тим самим створюючи умови для усунення владою «неугодних людей». Отже, перш ніж впроваджувати кримінальну відповідальність за колабораціонізм, необхідно детально вивчити з боку науковців та практикуючих юристів запропоновані законопроекти.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 21.11.2021).
3. Грабовський С.І. Колабораціонізм. *Енциклопедія сучасної України* : у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба ; НАН України, НТШ ; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001-2020. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4446 (дата звернення: 21.11.2021).
4. Колабораціоністи. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко. 2001. Т. 3. Київ, 2001. 792 с. URL: <https://leksika.com.ua/18480527/legal/kolaboratsionisti>.
5. Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України : проект Закону № 4473-1 від 19.03.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50320 (дата звернення: 21.11.2021).
6. Про заборону колабораціонізму : проект Закону № 6170 від 09.03.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6131 (дата звернення: 21.11.2021).
7. Про захист української державності від проявів колабораціонізму : проект Закону № 7425 від 20.12.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192 (дата звернення: 21.11.2021).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм) : проект Закону № 2549 від 06.12.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм) : проект Закону

№ 5135 від 23.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206 (дата звернення: 21.11.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) : проєкт Закону № 5144 від 24.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220 (дата звернення: 21.11.2021).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність) : проєкт

Закону № 5143 від 24.02.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71219 (дата звернення: 21.11.2021).

Кудінов С. С.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національної академії правових наук України
Шинкар Т. І.,
кандидат юридичних наук,
докторант Національної академії
Служби безпеки України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ І СВІТУ ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЇХ РІШЕННЯ

Пьохов В. М., Пьохова С. В., Шевчук В. В.

У статті розкриті історичні особливості розвитку негативних екологічних процесів землі, озер, річок, морів, океанів, атмосфери та біосфери, що надмірно загрожують довкіллю та життю людства.

У представлений статті також розкриті думки вчених щодо техногенного перевантаження шкідливими викидами в повітря отруйних газів, які перетворюються в кислотні дощі, а ті в свою чергу несуть загибель для лісів, ґрунтів, водойм і всього живого.

Крім техногенного промислового перевантаження шкідливими речовинами, отруйними газами, радіацією, у статті також розкриті антропогенні фактори глобальних кліматичних змін, що стали причинами погіршення екологічної ситуації у всьому світі. Це безвідповідальна поведінка людей по відношенню до навколишнього середовища, яка сприяла забрудненню побутовими відходами (поліетиленові пакети, пластикові пляшки, одноразовий посуд тощо) полів, лісів, річок, морів та океанів.

Бездумна антиекологічна діяльність людей незабаром бумерангом повернеться до кожного з нас безпосередньо у вигляді кислотного дощу, отруйних продуктів харчування, «питної води» або забруднених пластиком та іншими хімікатами всіх водойм, отруйними газами сміттєзвалищ. Все це вже сьогодні є на нашій рідній планеті Земля!

На основі дослідження розроблені і запропоновані стратегічні напрямки та тактичні завдання щодо ефективного запобігання забрудненню в екологічній сфері та нейтралізації загроз кліматичній безпеці світової спільноти. Ідеться про з'ясування головних причин складної екологічної ситуації по окремим видам, що призвели до критичного екологічного стану природних систем світу взагалі та України і її окремих регіонів зокрема, їх впливу на здоров'я та життя людей. Це дасть можливість покращити екологію навколишнього середовища, життя людей і всього живого та підняти рейтинг України міжнародному рівні.

Ключові слова: економіка, екологія, довкілля, навколишнє середовище, зміна клімату, політика, конвенції ООН, Кіотський протокол, Паризька угода.

Pokhov V. M., Pokhova S. V., Shevchuk V. V. Current problems of environmental danger of Ukraine and the world and some ways to solve them

The article reveals the historical features of the development of negative ecological processes of the earth, lakes, rivers, seas, oceans, atmosphere and biosphere, which are extremely threatening the environment and the life of mankind.

The presented article also reveals the opinions of scientists about the technogenic overload of harmful emissions into the air of poisonous gases, which turn into acid rains, and these, in turn, bring death to forests, soils, water bodies and all living things.

In addition to man-made industrial overloading of harmful substances, poisonous gases, radiation, the article also discloses anthropogenic factors of global climate change, which have become the reasons for the deterioration of the ecological situation around the world - this is the irresponsible behavior of people in relation to the environment that has contributed to pollution with household waste (plastic bottles, disposable dishes, etc.) fields, forests, rivers, seas and oceans.

Thoughtless anti-ecological activities of people will soon return like a boomerang to each of us directly in the form of either acid rain, poisonous food, "drinking water", or contaminated with plastic and other chemicals in all reservoirs, poisonous gases from landfills. All this is already on our home planet Earth!

On the basis of the study, strategic directions and tactical tasks for effective prevention of pollution in the environmental sphere and neutralization of threats to the climate security of the world community have been developed and proposed, namely, the identification of the main reasons for the difficult ecological situation for certain species, which led to the critical ecological state of the natural systems of the world in general and Ukraine and its individual regions, in particular, their impact on the health and life of people. This will improve the ecology of the environment, the lives of people and all living things and raise the rating of Ukraine both domestically and internationally.

Key words: economy, ecology, environment, environment, climate change, policy, UN conventions, Kyoto Protocol, Paris Agreement.

Постановка проблеми. У місті Глазго у Шотландії відбулася конференція COP26 (26-а Конференція сторін Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату), яка була майданчиком для обговорення ключових змін у глобальній кліматичній політиці. У кліматичному саміті взяло участь близько 120 країн світу [1]. Конференція тривала з 31 жовтня до 12 листопада 2021 року.

Що таке COP26 і навіщо він потрібний? COP (Conference of Parties), КС – це скорочення від «конференція сторін». Так називається щорічна зустріч на найвищому рівні, де представники 197 країн обговорюють масштабні зміни клімату і намагаються домовитися про те, яких умов необхідно дотримуватися як на державному, так і на особистому рівні, щоб не допустити глобальної катастрофи. Саміт проходить у рамках Конвенції ООН про зміну клімату – міжнародного договору, підписаного майже 30 років тому всіма країнами та територіями земної кулі (практично без винятків) та спрямованого на обмеження впливу людини на клімат [2].

Такий захід вкрай необхідний тому, що негаразди у сфері екології, пов'язані зі змінами клімату, набули глобальних масштабів і досягли транснаціонального характеру, загрозливого для всього світу, мають системний і дуже негативний вплив майже на усі сфери морально-політичного, економічного та суспільного здоров'я і життя людей. Отже, дана тема є актуальною, проблемною і потребує не тільки українського, але і всебічного міжнародного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляд теоретично-правових та науково-практичних аспектів порушення в сфері екології та визначення напрямів їх вирішення на різних рівнях здійснювали науковці технічних, економічних, екологічних, правових, політичних напрямів, а саме: В.І. Андрейцев, В.Г. Бардов, Г.О. Білявський, Л.О. Бондар, Н.Ю. Голець, М.А. Голубець, С.І. Дорогунцов, А.П. Закалюк, О.С. Заржицький, Я.М. Захарко, А.Б. Качинський, М.М. Кисельов, В.В. Курзова, Ю.О. Малик, І.М. Петрушка, Н.Ф. Реймерс, В.І. Федоренко, М.І. Хилько, Ю.С. Шемшученко та інші.

Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, зберігається необхідність зменшення техногенного перевантаження шкідливими речовинами і їх впливу на екологію не тільки в нашій державі, а також у всьому світі. З огляду на це виникла необхідність забезпечення реалізації екологічної політики ООН, ОБСЄ, ПАРЕ, України і країн світу й прийняття Рамкової конвенції ООН

про зміну клімату, Програми ООН з навколишнього середовища [3], Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття [4], Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану [5], Протоколу по стійким органічним забруднювачам (СОЗ) [6], Кіотського протоколу про зміну клімату [7], Паризької угоди [8], Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [9]. Зберігається потреба в конкретизації, деталізації та реалізації положень зазначених актів у внутрішніх правових системах держав.

Мета статті полягає у розкритті негативної складової в сфері екології, тобто у з'ясуванні головних причин складної екологічної ситуації, що призвели до критичного екологічного стану природних систем світу взагалі та України й її окремих регіонів зокрема, їх впливу на здоров'я та життя людей, пошуку пріоритетних напрямків європейської та міжнародної політики щодо нейтралізації загроз світової екологічної безпеки та основних шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Головне, про що сказав Президент України Володимир Олександрович Зеленський на Кліматичному саміті у Глазго COP26 2 листопада 2021 року: «Для тих, хто забув, що це не наша планета, – це планета ведмедів, тигрів, панд, китів, акул тощо. Вони не можуть провести свій саміт, вони не можуть відмовитись від пластику, зменшити викиди CO₂. Лише ми можемо це виправити! Як на мене, щоб подолати глобальне потепління, нам необхідне глобальне потепління у відносинах держав, де щороку тане довіра. Домовленості нічого не варті, якщо для когось це просто слова, – і щодо екологічних угод, і щодо тих, що не стосуються довкілля.

Ви знаєте, у 1994 році Україна отримала гарантії безпеки, які, на жаль, не були виконані, а планета отримала дві екобомби у центрі Європи – окуповані Крим і частину нашого українського Донбасу. Півострів Крим з унікальною флорою і фауною став військово-морською базою Російської Федерації, а на частині Донбасу відбулося затоплення шахт, деградація ґрунту, брак питної води – і все це зараз. Це спільна загроза для усього світу!» [1].

Поміркуємо про важливість міжнародного саміту ООН із питань клімату. У 2015 році представники 196 країн світу підписали Паризьку кліматичну угоду задля виходу з кліматичної кризи. Було заплановано до 2020 року розробити «Книгу правил» Паризької кліматичної угоди, яка би вре-

гульовувала, стимулювала та забезпечувала дотримання учасниками взятих зобов'язань та означених цілей. Але досі процес не є завершеним.

«Зокрема, у статті 6 «Книги правил» йдеться про способи стимуляції бізнесу задля скорочення викидів парникових газів. Досягти швидких результатів у цьому непросто, оскільки бізнес не готовий відмовлятися від викопного палива, тому зараз Уряд повинен знайти механізми для стимуляції скорочення викидів парникових газів, з якими усі би погодилися і які були би прийнятними для бізнесу та сфери транспортних перевезень», – розповіла Євгенія Засядько [10].

Головною ціллю Паризької угоди є зменшення викидів діоксиду вуглецю у майбутньому порівняно з показниками доіндустріальної епохи. Але досягнення цієї мети поки що неможливе, тому що монополісти-олігархи, які тримають у своїх руках цілі галузі металургійної, вугільної, газонафтової промисловості, сільськогосподарські угіддя, які приносять мільярдні прибутки, не відмовляться від цього, попри погіршення клімату на планеті, що, безумовно, веде до екологічної катастрофи глобального масштабу.

Під час виробництва деталей з металу використовуються емульсії для охолодження різців, шліфувальних кругів, пресів і їх продукції, і все це повинно очищатися, а потім як відходи виробництва утилізуватись. Але це потребує додаткових коштів для очисних споруд, часу на їх будівництво, додаткової території тощо. Навіщо все це робити, якщо санітарний контроль майже відсутній, а санепідеміологічні служби (СЕС) ліквідували за відсутності потреби (29 березня 2017 р. Урядом було прийняте рішення про ліквідацію Держсанепідслужби). У лютому 2020 року було відновлено посаду головного державного санітарного лікаря (але не всю службу СЕС). Досі українські політики, державні службовці, лікарі сперечаються про доцільність відновлення такої служби, а населення України фактично залишається без належного санітарно-епідеміологічного нагляду.

Наша країна – одна з не багатьох, яку Бог нагородив чорноземною і дуже родючою землею, але влада і ті, від кого залежить те, як розпоряджатися землею сільськогосподарського призначення, плюндрують невідновний запас родючих угідь України. Величезну частину цього золотого фонду, використовуючи корупційні схеми за чималі бариші, які в законі іменуються неправомірною вигодою, можновладці виділяють як ділянки юридичним та фізичним особам під будову підприємств, установ, організацій, особня-

ків, дач і різного роду споруд для розважальних заходів [11, с. 172].

Також частину родючих угідь країни використовують під сміттєзвалища для твердих побутових відходів (ТПВ), але, на жаль, навіть офіційні узаконені сміттєзвалища для ТПВ належним чином не обладнані, а інші (і їх більшість) незаконні і, як правило, розташовані в безпосередній близькості проживання людей і водойм, особливо в сільській місцевості, що згубно відбивається на здоров'ї. Україна належить до країн з високим рівнем урбанізації, де внаслідок зростання споживання надзвичайно актуальною є проблема поводження з накопичуваними відходами [12].

Для вирішення цієї проблеми частину родючих угідь використовують під звалища, які, крім смороду, несуть куди більш вагому загрозу навколишньому середовищу, людям і всьому живому. Загниваючі харчові відходи, відходи хімічних підприємств, медичних установ, лакофарбових заводів, будівельне сміття – це все, особливо після дощу або снігу, що тане, просочується в ґрунт і через підводні течії потрапляє в озера, річки, моря і як результат постійно відбуваються забруднення атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери, що безпосередньо призводять до екологічної кризи [11, с. 172-173].

В Україні сім відсотків території займають сміттєзвалища. Для вивезення усього сміття знадобилися б величезні ресурси. На їх сукупній площі розмістилася б Данія. Це більше 43 тисяч квадратних кілометрів. Відзначимо, що територія цієї розвиненої скандинавської країни трохи більша 43 тисяч квадратних кілометрів. За найскромнішими підрахунками неофіційних місць, куди звозять сміття понад 35 тисяч. Офіційних – 6 тисяч. На цих звалищах утворилося 54 мільйони кубометрів сміття, а для його вивезення знадобиться 625 тисяч вантажних вагонів [13].

Сміття – це не тільки те, що погано пахне, але і цінний ресурс, і при правильному підході навіть джерело доходів. За даними Держстату на кожного українця припадає приблизно 300 тон відходів. У масштабах країни це 12,5 млрд тон промислових і побутових відходів. Перевівши це в кубометри, ми отримаємо гору побутового сміття, відходів і відвалів промвиробництва діаметром близько 20 км в основі і висотою 10 км (це вище Євересту!) Кількість сміття з кожним днем збільшується, адже замість того, щоб відходи переробляти, їх складають. На утилізацію йде менше 1% відходів, але ті, хто цим серйозно займається, заробляють непогані гроші [14].

30 вересня 2021 року світ відзначав день моря. Цей день має на меті привернути увагу суспільства до проблем морів. Чорне та Азовське моря страждають від низки екологічних проблем: забруднення пластиком та токсичними сполуками, зростання солоності, цвітіння води, нашестя медуз тощо.

Пластик, як пояснив заступник голови Національного екоцентру України Олег Деркач, через температурні коливання та ультрафіолетове проміння повільно розкладається на дрібні частки – мікропластик, який у великих обсягах осідає на дні. Зараз вся товща морського середовища пронизана мікропластиком.

Коли це сміття осідає на дно, морські організми його сприймають як їжу, що пагубно впливає на їх життєдіяльність, а часто просто вбиває. Через харчові ланцюги мікропластик рано чи пізно потрапляє і до організму людини. Рівень шкоди нашому здоров'ю від цього поки що точно не встановлений, однак вплив однозначно є, і він негативний [15].

Глибокі зміни біосфери відбуваються стрімкіше, ніж темпи еволюції живих організмів. Атмосферний шлях надходження токсичних речовин в організм людини є провідним, тому що протягом доби людина споживає близько 15 кг повітря, 2,5 кг води і приблизно 1,5 кг їжі, крім того, при інгаляції хімічні елементи поглинаються організмом найінтенсивніше. Так, свинець, що надходить з повітрям, абсорбується кров'ю приблизно на 60%, що надходить з водою – на 10%, а з їжею – лише на 5%. Забрудненням атмосфери зумовлені близько 30% загальних захворювань населення промислових центрів [16].

Микола Воронін (кореспондент з питань науки) відповідає на питання про те, чому змінюється клімат. З початком промислової революції та масового виробництва (приблизно у середині XIX століття) на Землі почали різко зростати викиди промислових газів. Вони є побічним продуктом при виробництві практично всього – від тепла та електрики, якими ми опалюємо та освітлюємо будівлі, до сільськогосподарських продуктів, які ми щодня вживаємо в їжу. Багато з цих газів мають так званий парниковий, тобто тепличний, ефект. Теплиця, як ми знаємо, пропускає сонячне проміння, яке нагріває землю, а потім не дає цьому теплу випаровуватися, замикаючи його у своїх прозорих стінах.

Розчинені в атмосфері парникові гази роблять те саме, тільки в масштабах всієї планети. Метан, вуглекислий газ (він же CO_2), водяна пара та інші

промислові викиди накопичують тепло, що походить від нагрітої сонцем землі, і «не відпускають його», повільно, але напевно підсмажуючи нас із вами внаслідок підвищення середніх температур на всій планеті [2].

Висновки. Головна мета COP26 – активізувати зусилля сторін задля досягнення цілей Паризької угоди – утримання зростання середньої світової температури на рівні значно нижче від $+2^\circ\text{C}$ від доіндустріальних показників та спрямування зусиль на обмеження зростання температури до $+1,5^\circ\text{C}$ від доіндустріальних рівнів [1]. Паризька угода своєї мети не досягла тому, що держави-підписанти договору не дотримувались цієї угоди.

Крім цього, потрібно зазначити, що з рівнем розвитку промисловості, зростанням населення у місті, індустріалізацією та урбанізацією хімічна природа відходів стає складнішою, тому відходи несуть ще більшу небезпеку для людей і довкілля.

Щоб аналізувати вплив сміттєзвалищ та полігонів на довкілля, потрібно враховувати склад відходів, їх щільність, ступінь вологості тощо [12], але, на жаль, це ніхто не робить навіть на офіційних, а що ж говорити про незаконні сміттєзвалища для ТПВ. Вони існують у великій кількості і дуже отруюють природне середовище.

Наявні полігони та сміттєзвалища ТПВ становлять значну екологічну небезпеку, яка буде діяти ще десятки років. Окрім того, що такі полігони займають земельні ділянки, вони виділяють парникові гази й забруднювальні речовини, які потрапляють в атмосферу, поверхневі шари ґрунту, ґрунтові води та надра. Пожежі на сміттєзвалищах є тривалими, займають значну площу та потребують для гасіння велику кількість технічних засобів та особового складу підрозділів ДСНС (Держслужба з надзвичайних ситуацій) [12].

Сьогодні потрібне відновлення гармонії між людиною і природою, створення умов для розвитку екологічно ефективного партнерства між державами, імплементація міжнародних екологічних норм і стандартів до національних правових систем, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем, застосування принципу регіоналізму під час вирішення екологічних проблем [17, с. 54].

ООН повинна переглянути екологічні стандарти у контексті зменшення техногенного навантаження до безпечного екологічного рівня, а держави, особливо з високим відсотком забруднення природного середовища, повинні відповідально ставитись до виконання цих вимог. З цього

приводу необхідно створити систему захисту від шкідливих викидів, що, безумовно, приведе до чистого повітря, зниження ерозії ґрунту, оновлення лісів, очищення річок, морів та океанів, і в кінцевому результаті до відродження природи в масштабах усієї нашої прекрасної планети, а це призведе до оздоровлення всієї екосистеми і зникнення загроз епідемії і пандемії [18, с. 21-22].

Після проголошення незалежності Україна була визнана більшістю країн світу суверенною державою та стала повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. Це передбачає захист національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах та дотримання міжнародних правил у різних напрямках життєдіяльності світової спільноти.

Нині наша планета знаходиться в перехідному періоді зміни кліматичних поясів, що призводить до збільшення парникових газів, випадання опадів, повеней, зсувів ґрунту, торнадо і смерчів, пилових і піщаних бур, вивержень вулканів, землетрусів, руйнівних штормів, цунамі та інших екологічних потрясінь. Усі ці згубні наслідки змушують Україну і все світове співтовариство об'єднуватися в боротьбі зі стихією, змінювати політику воєн на стратегію збереження навколишнього середовища, активно сприяти зміцненню загального миру і міжнародної політичної, економічної, екологічної безпеки.

Зміни на краще в екологічній сфері будуть можливі тоді, коли в суспільній свідомості екологічні пріоритети будуть підпорядковані здоровому глузду та науковій обґрунтованості на основі економічної доцільності. Усе це дозволить зберегти родючі землі, чисті водойми, біологічне та ландшафтне різноманіття і здоров'я та життя всіх, хто живе на планеті Земля!

Література

1. Кліматичний саміт COP26: головне з виступів Зеленського, Байдена, Макрона й інших світових лідерів (відео). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-klimatychnyi-samit-cop26/31541688.html>.
2. Кліматичний саміт у Глазго COP26: що це, чому важливо й чого від нього очікувати. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59076302>.
3. Програма ООН з навколишнього середовища. URL: <https://menr.gov.ua/content/programa-onn-z-navkolishnogo-seredovishcha-yunep.html>.
4. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття від 25 жовтня 1995 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_711.
5. Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану від 24 листопада 1996 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_422.
6. Протокол по стійким органічним забруднювачам (СОЗ) до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 24 червня 1998 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c75.
7. Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату від 11 грудня 1997 року, ратифікований Законом України від 4 лютого 2004 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_801.
8. Паризька угода. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text.
9. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22 травня 2003 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_164.
10. Україна може залишитися без води. URL: <https://suspilne.media/176908-ukraina-mozezalishitsya-bez-vodi-ekspertka-pro-svitovu-klimaticnukrizu-i-samit-u-glazgo/>.
11. Пьохова С.В. Трагедія українських земель: екологічні і економіко-правові аспекти. *Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах* : збірник наукових праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції, 14 листопада 2019 р., м. Одеса. Одеса : Лерадрук, 2019. С. 172-176.
12. Техногенна небезпека сміттєзвалищ. URL: https://kstuca.kharkov.ua/wpcontent/uploads/2019/ndial/konkursnr/323-peremozhc-turu/133_tehnogenna_nabarpeka_smittezvalysch.pdf.
13. В Украине общая площадь свалок мусора равна территории Дании. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-obshchaya-ploshchad-svalok-musora-ravna-territorii-danii-1126385.html>.
14. Мусор превращается... Или один день на перерабатывающих заводах. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/musor-prevrashchaetsya-ili-odin-den-na-pererabatyvayushchih-zavodah-1071069.html>.
15. Попова С. Наибольшие экологические проблемы Чорного і Азовського моря. URL: <https://omore.city/articles/108925/najbilshi-ekologichni-problemi-chornogo-i-azovskogo-morya>.
16. Малик Ю.О., Голец Н.Ю., Захарко Я.М., Петрушка І.М. Сучасні екологічні проблеми і шляхи їх вирішення. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10955/1/58.pdf>.

17. Пьохов В.М., Пьохова С.В., Шевчук В.В. Екологічна криза в Україні: окремі питання нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса : ОДУВС, 2018. № 2. С. 51-55.

18. Пьохов В.М., Пьохова С.В. Сучасний стан світової екології і України: глобальні проблеми та шляхи подолання. *Перспективні напрями розвитку наукової думки в ХХІ столітті*. Всеукраїнська науково-практична конференція до дня науки України та з нагоди 50-річчя Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Одеса : ОІ МАУП. 15 травня 2020 року. С. 16-23.

Пьохов В. М.,
доктор філософії в галузі права, професор,
завідувач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту Міжрегіональної Академії
управління персоналом

Пьохова С. В.,
магістр права, викладач
кафедри правових дисциплін
Одеського інституту Міжрегіональної Академії
управління персоналом

Шевчук В. В.,
старший викладач кафедри теорії та філософії
права Одеського університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Пишна А. Г., Любчик В. Б.

У статті розглянуто основні напрями діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення громадського порядку. Розглянуто адміністративні функції, через здійснення яких реалізуються повноваження у зазначеній галузі, а саме нормотворчі, установчі, контрольно-наглядові, правоохоронні. Проаналізовано особливості використання інтегрованої системи відеоспостереження та відеоаналітики для зміцнення національної безпеки, законності, посилення безпеки та правопорядку, здійснення заходів щодо профілактики правопорушень, своєчасного виявлення та реагування на правопорушення та запровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня цивільного захисту населення, а також організації скоординованих дій органів місцевого самоврядування та інших органів державної влади з цих питань. Наголошено, що в межах проведення реформи публічної влади в Україні шляхом її децентралізації необхідним є прийняття законодавчого акту, який визначить повноваження муніципальних органів із забезпечення законності та правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян у межах відповідного населеного пункту. Особливу увагу приділено напрямам взаємодії органів місцевого самоврядування з Національною поліцією України та перевагам застосування таких проєктів Національної поліції України, як: «Поліцейський офіцер громади», «Діти! Поліція! Громада!» та «Безпечна школа». Визначено, що співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування, під час яких обговорюється діяльність поліції, дозволяють визначити поточні проблеми та обирати найефективніші способи їх вирішення. Доведено необхідність підвищення авторитету та довіри населення до територіальних органів поліції та систематичного інформування громадськості про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, територіальна громада, громадський порядок, муніципальна поліція, поліцейський офіцер громади.

Pyshna A. H., Lyubchik V. B. Enforcement of public order by local government bodies in Ukraine

The article considers the main activities of local governments in the field of public order. The administrative functions through the implementation of which the powers are exercised in this area, namely the rule-making, constituent, supervisory, law enforcement. The peculiarities of using the integrated video surveillance and video analytics system to strengthen national security, legality, strengthen security and law and order, implement measures to prevent offenses, timely detection and response to offenses and implement measures to improve civil protection and coordinate actions of local authorities are analyzed. self-government and other public authorities on these issues. It is emphasized that within the framework of public reform in Ukraine by its decentralization it is necessary to adopt a legislative act that will determine the powers of municipal bodies to ensure law and order, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens within the settlement. Particular attention is paid to the areas of interaction of local governments with the National Police of Ukraine and the benefits of using such projects of the National Police of Ukraine as: "Community Police Officer", "Children! Police! Community!" and Safe School. It is determined that the cooperation between the police and the public is aimed at identifying and eliminating problems related to the implementation of police activities, and promoting the use of modern methods to improve the effectiveness and efficiency of such activities. Open meetings with representatives of local self-government bodies, during which the activities of the police are discussed, allow to identify current problems and choose the most effective ways to solve them. The necessity of increasing the authority and trust of the population to the territorial police bodies and systematic informing of the public about the state of law and order, measures taken to prevent offenses has been proved.

Key words: local self-government bodies, territorial community, public order, municipal police, community police officer.

Постановка проблеми та її актуальність. Залишається загрозливою ситуація на Сході країни та напруженим соціально-політичне становище у нашій державі, тому попередження надзвичайних ситуацій, проявів тероризму, забезпечення посилених заходів безпеки громадян та важливих об'єктів територіальних громад є одним з найбільш пріоритетних напрямів діяльності влади, правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування.

Протягом останніх років в Україні триває реформа децентралізації, в ході якої центральні органи влади передають повноваження регіонам. Роль громади у забезпеченні безпеки своїх мешканців суттєво трансформується. Поступово вона стає ключовим гравцем, що самостійно визначає пріоритети правоохоронної роботи, а також інших видів діяльності, спрямованих на створення безпечного середовища на своїй території.

Ефективне забезпечення громадського порядку здебільшого залежить від тісної взаємодії органів місцевого самоврядування з Національною поліцією України та іншими органами державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти забезпечення охорони громадського порядку органами місцевого самоврядування розглянуто в працях М.Ю. Березіна, В.О. Демиденка, І.В. Євтушенка, М.В. Завального, Є.В. Зозулі, Ю.М. Кириченка, М.В. Корнієнка, І.Г. Радвинського та ін.

Метою статті є дослідження основних напрямів діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Метою місцевого самоврядування є задоволення місцевих потреб і вирішення конкретних проблем, що виникають на певній території, власними силами. Розглядаючи основні завдання, покладені на органи місцевого самоврядування, за формами діяльності можна виділити такі функції (основні напрями діяльності): нормотворчу, установчу, контрольну та правоохоронну.

У статті 143 Конституції України закріплено, що органам місцевого самоврядування можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади. Крім того, їм надана можливість затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, контролю за їх виконанням, а також вирішення інших питань, віднесених законом до їхньої компетенції, зокрема затвердження програм із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки [1].

Стаття 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає повноваження виконавчих органів місцевого самоврядування щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян [2]. У частині 2 статті 19 Кодексу цивільного захисту України зазначено повноваження органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту на відповідній території [3].

Ю.М. Кириченко зазначає, що аналіз правових норм щодо наділення повноваженнями органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян дає змогу виокремити адміністративні процедури, через здійснення яких реалізуються повноваження в зазначеній галузі - нормотворчі, установчі, дозвольно-реєстраційні, контрольно-наглядові, координаційно-погоджувальні тощо [4, с. 254].

До нормотворчих процедур органів місцевого самоврядування можна віднести прийняття нормативно-правових актів, які містять загальнообов'язкові норми права щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян. Законодавством України не обмежені повноваження органів місцевого самоврядування щодо застосування заходів із забезпечення громадського порядку, що надає можливість застосування новітніх технологій та найкращих світових практик.

Так, наприклад, з метою організації скоординованих дій для зміцнення національної безпеки, законності, посилення безпеки та правопорядку, забезпечення ефективності здійснення заходів та застосування нових підходів щодо профілактики правопорушень, своєчасного виявлення та реагування на правопорушення та запровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня цивільного захисту населення, рішенням Одеської міської ради VII скликання від 18 березня 2020 року № 5797-VII була затверджена Міська цільова програма «Безпечне місто Одеса» на 2020-2022 роки [5].

Програма націлена на досягнення максимального ефекту в забезпеченні публічної безпеки мешканців та гостей міста, що потребує впровадження нових підходів до організації взаємодії між правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування.

Реалізація програми здійснюється шляхом:

- запровадження новітніх технологій та підходів у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів мешканців та гостей міста Одеси;

- запровадження новітніх технологій реагування на випадки виникнення надзвичайних ситуацій;
- цілодобового моніторингу обстановки на території міста;
- збору, аналізу, узагальнення та доведення інформації до керівництва міста;
- координації дій суб'єктів управління у сфері забезпечення публічної безпеки у м. Одесі;
- запровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня цивільного захисту населення, оперативності реагування на надзвичайні ситуації на території міста Одеси;
- сприяння діяльності та створення належних умов для реалізації Головним управлінням Національної поліції в Одеській області, Управлінням патрульної поліції в Одеській області Департаменту патрульної поліції, військовою частиною 3012 Національної гвардії України, Управлінням Служби безпеки України в Одеській області, Південним регіональним управлінням Державної прикордонної служби України, виконавчими органами, комунальними підприємствами та установами Одеської міської ради повноважень у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів мешканців міста Одеси.

З метою реагування на позаштатні ситуації, регулювання потоку руху автотранспорту, а також на допомогу правоохоронним органам для здійснення оперативних дій з пошуку правопорушників у 2017 році було застосовано комунальну установу «Центр інтегрованої системи відеоспостереження та відеоаналітики міста Одеси (Центр - «077»)». З 2018 року в м. Одесі функціонує система відеоспостереження та відеоаналітики «Безпечне місто Одеса» (далі - Система), яка дозволяє цілодобово в автоматичному режимі фіксувати правопорушення, розпізнавати обличчя та автомобільні номери. Сьогодні Система налічує 995 камер відеоспостереження, з яких 875 оглядових камер відеоспостереження, 22 камери розпізнавання обличчя та 98 камер розпізнавання автомобільних номерів. Система керується з Центру обробки даних. Для цього встановлений сервер з можливістю обробки та зберігання відеоінформації з камер відеоспостереження, обладнаний комплексною системою захисту інформації. Максимальна кількість каналів зв'язку становить 2025. Обсяг зберігання інформації - 864 терабайти. Гарантований термін зберігання інформації - 14 днів [6].

У частині 1 статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначається, що,

реалізуючи установчу функцію, органи місцевого самоврядування виключно на пленарних засіданнях вирішують такі питання, як створення у разі необхідності органів і служб для забезпечення здійснення з іншими суб'єктами комунальної власності спільних проєктів або спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій, визначення повноважень цих органів (служб). Так, наприклад, з метою підвищення рівня пожежної безпеки на території об'єднаних територіальних громад, а також своєчасного реагування на пожежі та надання допомоги у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення органами місцевого самоврядування може утворюватися місцева пожежна охорона. Відповідно до законодавства можуть бути створені комунальна аварійно-рятувальна служба, адміністративні комісії, комісії з питань боротьби зі злочинністю, служби у справах дітей та спостережні служби.

Розглядаючи правоохоронну функцію, слід звернути увагу на можливість створення органами місцевого самоврядування муніципальної поліції (варти, дружини, охорони тощо). 18 травня 2015 року на розгляд Верховної Ради був поданий проєкт закону України «Про муніципальну варту» № 2890 від 18.05.2015 [7]. У проєкті пропонувалося на законодавчому рівні передбачити право місцевих рад створювати варту, яка фінансуватиметься за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету або за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, та виконуватиме роль підконтрольного громаді механізму забезпечення законності та правопорядку на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Але у проєкті не надавалось чіткого визначення її правового статусу, завдань, повноважень, форм та методів діяльності, механізму фінансування. Створення такого підрозділу вимагає чіткого розмежування компетенції між Національною поліцією та запропонованим у проєкті утворенням, що виключатиме дублювання повноважень та можливість контролю за їх здійсненням. Оскільки багато питань проєкту не були належним чином визначені, проєкт 29 серпня 2019 року був відкликаний.

Погоджуємося з позицією О.П. Костюшко, який вважає, що муніципалізація функції охорони громадського порядку логічно впливає з необхідності забезпечення конституційного положення про право й обов'язок органів місцевого самоврядування самостійно здійснювати охорону громадського порядку. Чинне законодавство як головний засіб реалізації цього конституційного положення

пропонує розглядати муніципальні органи охорони громадського порядку. Водночас постає питання про необхідність переходу від наявної централізованої системи охорони громадського порядку, яку забезпечують територіальні органи Національної поліції, до децентралізованої системи, що ґрунтується на правоохоронних формуваннях, підпорядкованих органам місцевого самоврядування [8, с. 56].

Попри те, що досі немає законодавчого закріплення повноважень таких утворень, у деяких містах України, наприклад у Києві, Дніпрі, Ірпіні, Ужгороді, Львові, Одесі тощо, муніципальні варти (міські варти, муніципальні дружини, муніципальна охорона тощо) вже працюють на підставі рішень місцевих рад.

Так, комунальне підприємство «Муніципальна варта» Ірпінської міської ради виконує такі завдання: забезпечення дотримання громадського порядку на об'єктах комунальної власності і у місті; забезпечення цілісності об'єктів комунальної власності (будівель, споруд, територій, транспортних засобів, іншого рухомого і нерухомого майна, матеріальних цінностей тощо); успішна протидія можливим загрозам, провокаціям, проявам тероризму; підтримка нормальної життєдіяльності міста, стабільної роботи його важливих об'єктів; попередження та успішне подолання небезпечних та надзвичайних ситуацій, мінімізація їх наслідків; інформування органів Національної поліції про вчинені або ті, що готуються, злочини, місця концентрації злочинних угруповань; сприяння органам Національної поліції у виявленні і розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; підвищення рівня дисципліни учасників дорожнього руху, зменшення дорожньо-транспортних пригод, кількості злочинів, пов'язаних з використанням автотранспорту, підвищення безпеки дорожнього руху; зменшення кількості крадіжок, грабежів, розбійних нападів, хуліганських вчинків тощо; зростання ефективності прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень щодо забезпечення безпеки у місті; здійснення спільно з виконавчими органами Ірпінської міської ради й іншими суб'єктами комунальної власності забезпечення благоустрою населених пунктів; надання невідкладної допомоги особам, які потерпіли від нещасних випадків чи правопорушень; участь у рятуванні людей і майна, підтриманні громадського порядку у разі стихійного лиха та інших надзвичайних обста-

вин; надання допомоги органам внутрішніх справ у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобігання кримінальним і адміністративним правопорушенням.

У сфері охорони громадського порядку комунальне підприємство «Муніципальна варта» Ірпінської міської ради має такі повноваження: спільно з правоохоронними органами брати участь у забезпеченні охорони громадського порядку і вживати спільними зусиллями заходів для припинення адміністративних правопорушень і злочинів; надавати органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і іншим суб'єктам комунальної власності допомогу у боротьбі із злочинами у сфері економіки, податкового законодавства, а також пияцтвом, наркоманією, порушеннями правил торгівлі та у сфері благоустрою території міст, інших населених пунктів, охорони природи і пам'яток історії та культури; взаємодіяти з органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, суб'єктами комунальної власності, органами громадської самодіяльності у заходах, спрямованих на ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів [9].

Отже, як слушно зазначає Ю.М. Кириченко, у межах проведення реформи публічної влади в Україні шляхом її децентралізації необхідним є прийняття окремого закону, який не лише передбачатиме право органів місцевого самоврядування на створення муніципальної поліції, а й забезпечить реальну здатність виконання відповідними органами місцевої влади передбаченого законодавством про місцеве самоврядування власного (самоврядного) повноваження щодо створення муніципальної поліції на термін повноважень місцевої ради для реалізації однієї з головних функцій місцевого самоврядування - забезпечення законності та правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян у межах відповідного населеного пункту. При цьому посада керівника муніципальної поліції має бути виборною, як і посада сільського, селищного, міського голови, що збільшить його відповідальність перед територіальною громадою [4, с. 255].

Згідно зі статтею 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку наділені власними (самоврядними) повноваженнями щодо подання до районних, обласних рад необхідних показників та внесення пропозицій до програм соціально-економічного та культурного

розвитку відповідних районів і областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком території, задоволенням потреб населення.

З метою забезпечення громадського порядку на території обслуговування можуть прийматись рішення про розміщення, обладнання та функціонування майданчиків для паркування транспортних засобів та стоянок таксі на вулицях і дорогах населених пунктів, здійснення контролю за дотриманням визначених правилами паркування транспортних засобів вимог щодо розміщення, обладнання та функціонування майданчиків для паркування; впровадження в межах відповідного населеного пункту автоматизованої системи контролю оплати вартості послуг з паркування, затвердження технічних вимог та завдання до цієї системи; уповноваження інспекторів з паркування здійснювати у випадках, визначених законом, розгляд справ про адміністративні правопорушення та проводити тимчасове затримання транспортних засобів.

У межах своїх повноважень такі утворення можуть встановлювати відповідно до законодавства правила з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність; встановлювати заборони продажу пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових суб'єктами господарювання (крім закладів ресторанного господарства) у визначений час доби в межах території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; приймати у межах, визначених законом, рішення з питань боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність.

Виключно на пленарних засіданнях органів місцевого самоврядування розглядаються питання визначення територій, на яких можуть проводитися потенційно небезпечні заходи в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки.

Однак, попри широке коло повноважень органів місцевого самоврядування як власних (самоврядних) так і делегованих, неможливе належне забезпечення громадського порядку без взаємодії з правоохоронними органами та іншими органами державної влади.

Так, у статті 5 Закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [10].

Одним із пріоритетних напрямків співпраці поліції та громади у сфері безпеки є реалізація проєкту «Поліцейський офіцер громади». Це поліцейський, лозунг якого - словосполучення «Я тут». Він не просто несе службу на ввіреній території. Він проживає в цій об'єднаній територіальній громаді, є частиною цієї громади, знає мешканців та орієнтується у їх потребах. Нині у 19-ти регіонах країни працюють 450 поліцейських офіцерів громади. Обслуговують вони 279 територіальних громад з населенням в понад 4 мільйони громадян.

У фокусі особливої уваги поліції перебувають питання, які стосуються дитячої безпеки. З початку року зареєстровано більше 1200 тисячі злочинів, скоєних відносно дітей, та понад 1400 кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. Отже, для захисту дітей в роботі Нацполіції впровадили дві такі комунікаційні платформи: «Діти! Поліція! Громада!» та «Безпечна школа» [11].

Ми погоджуємося з думкою М.В. Завального, який вважає, що не менш значущим є забезпечення ефективної взаємодії органів поліції з органами місцевого самоврядування, їх спільної діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки, правопорядку і реалізації конституційних прав громадян, які проживають у відповідних територіальних громадах. Серед основних напрямів такої взаємодії можна виділити такі: обмін інформацією про стан правопорядку і заходи щодо його забезпечення; спеціальну розробку комплексних цільових програм і проведення окремих заходів; формування в поліції і органах місцевого самоврядування підрозділів, що відповідають питанням їх взаємодії щодо забезпечення правопорядку на визначеній території громади [12, с. 148].

Так, у статті 88 Закону України «Про Національну поліцію» визначається, що керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення. Керівники територіальних органів

поліції з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень.

Крім того, як визначено у статті 89 Закону України «Про Національну поліцію», поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Висновки. Дослідивши основні напрями діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення охорони громадського порядку, ми дійшли висновку, що необхідно продовжити розвиток забезпечення громадського порядку з використанням інтегрованої системи відеоспостереження та відеоаналітики. Але, крім населених пунктів обласного значення, необхідно розвивати цей напрямок також у територіальних громадах сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр; на законодавчому рівні закріпити правовий статус та повноваження утворень територіальних громад з охорони громадського порядку, таких як муніципальна поліція (варта, міська варт, муніципальна дружина, муніципальна охорона тощо); визначити основні засади спільної діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення громадського порядку.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

4. Кириченко Ю.М. Адміністративні процедури органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 253-256.

5. Про затвердження Міської цільової програми «Безпечне місто Одеса» на 2020-2022 роки : рішення Одеської міської ради VII скликання від 18 березня 2020 року № 5797-VII. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/178628/>.

6. Центр інтегрованої системи відеоспостереження та відеоаналітики міста Одеси (Центр - «077») : офіційний сайт. URL: <https://077.od.ua/>.

7. Про муніципальну варту : проєкт закону України №2890 від 18.05.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55192.

8. Костюшко О.П. Правові та суспільно-політичні передумови створення муніципальної (місцевої) поліції в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 54-64.

9. Муніципальна варт Ірпінської міської ради : Офіційний сайт комунального підприємства. URL: <https://www.vartairpin.org/>.

10. «Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

11. Клименко І.В. 600 слів про співпрацю поліції та громади у сфері безпеки. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/744944.html>.

12. Завальний М.В. Сутність та завдання взаємодії Національної поліції з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3, том 1. 2018. С. 146-150.

*Пишна А. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ*

*Любчик В. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВО НА ДОСТУП ДО МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАНДАРТ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Жовтан Ю. В.

У статті аналізуються проблеми права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження на досудовому розслідуванні, що є необхідною умовою забезпечення права підозрюваного на захист. Звернуто увагу, що у доктрині кримінального процесу не сформовано однозначної позиції щодо розуміння доступу до матеріалів досудового розслідування. Зокрема, потребують додаткових роз'яснень нормативні положення, що встановлюють визначеність моменту настання обставин, що вказують на початок і закінчення перебігу строку надання доступу до матеріалів досудового розслідування; положення щодо можливості оскарження ненадання доступу до матеріалів досудового розслідування до його закінчення; які саме дії є підтвердженням факту відкриття стороні захисту матеріалів кримінального провадження в розумінні положень ст. 290 КПК; які дії слід розуміти під зволіканням при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ тощо. Зауважено, що невідкриття матеріалів сторонами в порядку ст. 290 КПК України після закінчення досудового розслідування, а також додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду, є підставою для визнання судом відомостей, що містяться в них, недопустимими доказами.

Наголошується, що для реалізації права підозрюваного, його захисника на доступ та ознайомлення із матеріалами досудового розслідування необхідно враховувати положення ст. 6 (3) б Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яким гарантується право кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту. При цьому регламентація питання щодо ознайомлення стороні захисту з матеріалами досудового розслідування до його завершення має бути оцінена у контексті пропорційності стосовно права мати достатні можливості для захисту.

Розглядаючи питання відкриття матеріалів сторонами в порядку ст. 290 КПК, ми дослідили окремі питання щодо реалізації права стороні захисту на доступ до матеріалів досудового розслідування як

стандарту належної правової допомоги. Зокрема, встановлено визначеність достатності часу для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Констатується, що необхідно зберігати чіткий баланс між забезпеченням розумних строків розгляду кримінального провадження та наданням обвинуваченому необхідного часу для підготовки його захисту. Зауважено, що для формулювання достатності часу для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ в контексті п. 10 ст. 290 КПК України, важливою умовою є визначеність моменту настання обставин, що вказують на початок і закінчення перебігу строку надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, правова допомога, ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, строк для ознайомлення.

Zhovtan Yu. V. Right to access to materials of pre-trial investigation as a standard of appropriate legal aid

The article analyzes the problems of the right to get acquainted with the materials of criminal proceedings in the pre-trial investigation, which is a necessary condition for ensuring the right of the suspect to defense. It is noted that the doctrine of criminal procedure does not form an unambiguous position on the understanding of access to materials of pre-trial investigation. In particular, additional clarifications are needed to establish the certainty of the moment of occurrence of the circumstances that indicate the beginning and end of the period for granting access to the materials of the pre-trial investigation; provisions on the possibility of appealing against failure to provide access to the materials of the pre-trial investigation until its completion; what actions are a confirmation of the fact of opening to the party of protection of materials of criminal proceedings in understanding of provisions of Art. 290 Code of Criminal Procedure; what actions should be understood as procrastination when reading the materials to which access is provided, etc.

It is emphasized that in order to exercise the right of the suspect, his lawyer to access and review the materials of the pre-trial investigation, it is necessary to take into account the provisions of Art. 6 (3) b

of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which guarantees the right of every person charged with a criminal offense with the time and facilities necessary to prepare his or her defense. At the same time, the regulation of the issue of acquainting the defense with the materials of the pre-trial investigation before its completion should be assessed in the context of proportionality with regard to the right to have sufficient opportunities for defense.

Considering the issue of disclosure of materials by the parties in accordance with Article 290 of the Code of Criminal Procedure, some issues related to the implementation of the right of the defense to access the materials of the pre-trial investigation as a standard of appropriate legal assistance. In particular, the certainty of sufficient time to get acquainted with the materials of the pre-trial investigation was established. It is stated that a clear balance must be struck between ensuring a reasonable time for criminal proceedings and providing the accused with the necessary time to prepare his defense.

Considering the issue of disclosure of materials by the parties in accordance with Article 290 of the Code of Criminal Procedure, some issues related to the implementation of the right of the defense to access the materials of the pre-trial investigation as a standard of appropriate legal assistance. In particular, the certainty of sufficient time to get acquainted with the materials of the pre-trial investigation was established. It is stated that a clear balance must be struck between ensuring a reasonable time for criminal proceedings and providing the accused with the necessary time to prepare his defense.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings, legal aid, acquaintance with materials of pre-trial investigation, term for acquaintance.

Постановка проблеми та її актуальність.

Правова система може гарантувати дотримання та захист прав підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення тільки за наявності законодавчих норм, які дають змогу підозрюваному самостійно або за допомогою захисника за наявності достатнього часу та можливостей захищати свої права та законні інтереси. Право на доступ до матеріалів досудового розслідування відповідно до положень статті 6 (3) б Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є необхідною умовою забезпечення права підозрюваного на захист та передбачає право підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту.

Згідно з правовим висновком, який висловив Верховний Суд України у постанові від 16 березня 2017 року № 5-364кч16, невідкриття матеріалів сторонами одна одній в порядку ст. 290 КПК України після закінчення досудового розслідування,

а також додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду, є підставою для визнання судом відомостей, що містяться в них, недопустимими доказами. Таким чином, законодавець встановив процедуру, яка забезпечує реалізацію права на справедливий суд у його процесуальному аспекті, а саме надав можливість сторонам майбутнього судового розгляду ознайомитися із доказами кожної із них і підготувати правову позицію, що буде ними обстоюватись у змагальній процедурі судового розгляду [1]. На необхідності дотримання законної процедури, принципу рівності сторін та права обвинуваченої особи на захист під час кримінального провадження неодноразово у своїх рішеннях наголошував Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2]. Зокрема, суд зазначив, що кримінальне провадження, у тому числі складові такого провадження, які стосуються процедури, мають бути засновані на принципі змагальності, а також має бути забезпечена процесуальна рівність сторін обвинувачення і захисту [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто зазначити, що дослідження, присвячені реалізації права на доступ до матеріалів досудового розслідування, завжди привертали увагу науковців. Окремі питання щодо реалізації права на доступ до матеріалів досудового розслідування досліджувалися такими вченими, як Ю.П. Аленін, Н.Л. Боржецька, С.В. Бородін, І.В. Гора, Ю.М. Грошевий, І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, Н.С. Карпов, Є.Г. Коваленко, С.О. Ковальчук, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'яничков, О.В. Малахова, В.Т. Маляренко, М.Г. Моторигіна, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, Д.В. Пономаренко, В.О. Попелюшко, О.С. Старенький, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та ін. Проте на сучасному етапі даний інститут сформований недостатньо і потребує подальшої розробки. Наразі серед науковців та практичних працівників не сформовано єдиностайної позиції щодо розуміння доступу до матеріалів досудового розслідування. Зокрема, потребують додаткових роз'яснень нормативні положення, що встановлюють визначеність моменту настання обставин, що вказують на початок і закінчення перебігу строку надання доступу до матеріалів досудового розслідування; положення щодо можливості оскарження ненадання доступу до матеріалів досудового розслідування до його закінчення; з'ясування переліку дій, які є підтвердженням факту відкриття сторони захисту матеріалів кримінального провадження в розумінні положень ст. 290 КПК; а також які дії

слід розуміти під зволіканням при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ тощо.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному процесуальному законодавстві України надання доступу до матеріалів досудового розслідування знайшло своє закріплення у ст.ст. 221 та 290 КПК України. При цьому необхідність у наданні доступу до матеріалів стосується тієї інформації, яка може допомогти здійснити належну правову допомогу. Для реалізації права підозрюваного, його захисника на доступ та ознайомлення із матеріалами досудового розслідування необхідно враховувати положення ст. 6 (3) б Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де гарантується право кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту. Це положення передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом обвинуваченого, можуть включати усе, що необхідне для підготовки до судового розгляду [4, с. 78]. Дане право виступає складовою частиною права на захист та є однією з вимог справедливого судового розгляду.

Питання можливостей і часу є актуальним, оскільки досить часто стороною обвинувачення нівелюються вимоги законодавства з цього приводу, тим самим порушується право підозрюваного мати достатній час та можливості для підготовки до свого захисту в розрізі розкриття інформації, яка може суттєво вплинути на правову позицію сторони захисту. Право обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту застосовується на усіх етапах судочинства, зокрема і на стадії досудового розслідування. Це право було розтлумачено ЄСПЛ у справі «*Can v. Austria*» (справа № 11/1984/83/130) як вимога, яка надає обвинуваченому «змогу організувати (підготувати) свій захист належним чином та без обмежень можливостей викласти усі відповідні аргументи сторони захисту перед Судом і таким чином вплинути на перебіг судового розгляду» [5].

Стаття 221 КПК України передбачає можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Зокрема, слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту надати матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального про-

вадження може зашкодити досудовому розслідуванню [6].

Однак у чинному КПК України законодавець не визначив, що слід розуміти під матеріалами, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. За таких умов неможливо уникнути зловживань стороною обвинувачення безпідставними відмовами в доступі до матеріалів кримінального провадження, що негативно позначається на реалізації змагальності під час досудового розслідування [7, с. 82]. З цього приводу слушними є зауваження І.В. Глов'юк та Д.В. Пономаренка, що питання про віднесення до матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, вирішує саме сторона обвинувачення без жодного прояву судового контролю, що у цілому не відповідає практиці ЄСПЛ у аспекті відкриття матеріалів стороні захисту [8].

Крім того, виникає питання про те, чи є таке обмеження ненадання доступу до матеріалів кримінального провадження до завершення досудового розслідування пропорційним, адже однією з фундаментальних гарантій забезпечення права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції, є надання розумних можливостей для захисту себе від обвинувачення. Це означає забезпечення принципу *equality of arms*, дотримання якого свідчить про наявність рівних можливостей сторін у кримінальному провадженні, про так звану процесуальну рівність сторін. Принцип *equality of arms* передбачений у статті 6 (3) Конвенції, у якій розглядаються деякі аспекти принципу рівності сторін, які застосовуються у кримінальних справах. Наприклад, обвинувачений повинен мати достатньо часу та ресурсів для підготовки захисту 6 (3) (b), захищати себе особисто або через захисника [9, р. 5]. Порушення права на *equality of arms* вважаються такі дії, які викликають нерівне право доступу до доказів, документів тощо [10, с. 175], тому регламентація питання щодо ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування до його завершення також має бути оцінена у контексті пропорційності стосовно права мати достатні можливості для захисту. Хоча право на доступ та ознайомлення із матеріалами досудового розслідування у найбільш повному обсязі, наскільки це можливо, не є абсолютним, ЄСПЛ неодноразово констатував обмеження права на доступ до матеріалів провадження. У рішеннях у справах «*Beraru v. Romania*» (app. no. 40107/04) та «*M v.*

The Netherlands» (app. no. 2156/10) Суд підкреслив, що важливими гарантіями справедливого судового розгляду є необмежений доступ до матеріалів справи та необмежене використання будь-яких приміток, включаючи за необхідності можливість отримання копій відповідних документів, при цьому таке обмеження викликає порушення принципу рівності сторін, що як наслідок тягне за собою порушення принципу пропорційності [11].

Врахування пропорційності у кримінальному провадженні має здійснюватися у подвійному аспекті: по-перше, на нормативному рівні, де мають враховуватися належність та необхідність обмеження та розумність у тих межах, в яких це можливо, на рівні норми як загального правила поведінки; по-друге, на правозастосовному рівні мають враховуватися належність, необхідність та розумність обмеження у контексті конкретного життєвого випадку з урахуванням обставин кримінального провадження та аргументів його учасників. Обмеження прав людини у кримінальному провадженні має здійснюватися виключно з метою досягнення дієвості кримінального провадження засобами, які є мінімально необхідними та релевантними меті з дотриманням балансу публічних та приватних інтересів (пропорційність) [12, с. 31].

На рівні інтерпретації норм кримінального процесуального права пропорційність має значення для оцінки наявності підстав обмеження прав людини, а також подолання прогалин у кримінально-процесуальному регулюванні та вирішення колізій [12, с. 16-17]. Традиційно пропорційність включає в себе три критерії: а) відповідність/доречність (appropriateness) заходу, що застосовується/застосовуватиметься; б) необхідність (necessity) заходу, що застосовується або застосовуватиметься; в) адекватність (adequacy) заходу, що застосовується або що застосовуватиметься, тобто пропорційність у вузькому сенсі. Під час перевірки цього елемента розглядається те, чи вибрана міра, яка є відповідною та необхідною, не руйнує справедливий баланс між обмеженням правом та цілями, які переслідуються, і/або не руйнує сутність права, яке обмежено [13, с. 70].

І.В. Гловюк та С.В. Андрусенко звертали увагу на необхідність визначити в КПК України перелік документів, які мають надаватися підозрюваному, його захиснику для ознайомлення до завершення досудового розслідування в обов'язковому порядку [14, с. 241]. Утім, визначаючи матеріали, які можуть бути надані для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК, необхідно досягти

розумного балансу між приватними інтересами підозрюваного, потерпілого та публічними інтересами в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Безумовно, у КПК не може бути вказаний вичерпний перелік матеріалів, надання для ознайомлення яких може зашкодити досудовому розслідуванню, адже ця можливість має оціночний характер, а її наявність має встановлюватися слідчим, прокурором залежно від конкретних обставин кримінального провадження. При цьому необхідно враховувати, що стаття 6 (3) b Конвенції гарантує обвинуваченому «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту», а отже, ця гарантія означає, що підготовка основного захисту в його інтересах охоплює все, що є необхідним для підготовки основного розгляду справи судом [15]. Крім того, можливості, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення для підготовки свого захисту з результатами розслідувань, які проводилися протягом усього провадження у справі [16; 17]. Отже, при вирішенні питання про надання стороні захисту доступу для ознайомлення до завершення досудового розслідування, необхідно враховувати баланс інтересів сторін у кримінальному провадженні. При цьому ефективним способом протидії безпідставним відмовах сторони обвинувачення у доступі до матеріалів досудового розслідування до його завершення є оскарження таких відмов слідчому судді. Проте чинний КПК України залишив поза увагою питання щодо можливості такого оскарження.

Розглядаючи питання відкриття матеріалів сторонами в порядку ст. 290 КПК, необхідно зупинитись на окремих питаннях щодо реалізації права сторони захисту на доступ до матеріалів досудового розслідування як стандарту належної правової допомоги. Зокрема, потребує свого вирішення питання визначеності достатності часу для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Так, у ч. 10 ст. 290 КПК України законодавець передбачив, що сторонам кримінального провадження надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження вважається такою, що реалізувала

своє право на доступ до матеріалів [6]. Ця норма не розкриває змісту часу, який має бути наданий, та має доволі загальний характер. Зазначене положення є оціночною категорією і в кожному конкретному випадку потребує урахування не лише обсягу матеріалів, їх складності, умов доступу, але й інших індивідуальних особливостей провадження. Варто погодитись із позицією С.О. Ковальчука, що, визначаючи достатність часу для ознайомлення учасника кримінального провадження з ними, треба враховувати: 1) обсяг матеріалів, з якими він підлягає ознайомленню; 2) особові дані учасника кримінального провадження (зокрема, стосовно підозрюваного та потерпілого його вік, освіту) та стан здоров'я; 3) кількість інших учасників кримінального провадження, які підлягають ознайомленню з матеріалами, і послідовність надання їм таких матеріалів [18, с. 193–194].

Гарантія мати достатній (адекватний, необхідний) час для підготовки свого захисту, яка передбачена ст. 6 (3) b Конвенції, є так званою «проти вагою» праву, викладеному у ст. 6 (1) Конвенції, на розгляд справи упродовж розумного строку [19, с. 119]. При цьому при визначенні адекватності часу та можливостей, які необхідні обвинуваченому для підготовки захисту, ЄСПЛ враховує конкретні обставини справи, її складність, обсяг матеріалів справи, який було пред'явлено для ознайомлення, обсяг матеріалів, з якими необхідно ознайомитись тощо. З огляду на це необхідно зберігати чіткий баланс між забезпеченням розумних строків розгляду кримінального провадження та наданням обвинуваченому необхідного часу для підготовки його захисту. Водночас варто наголосити на тому, що практично неможливо виокремити та сформулювати одне універсальне твердження, яке пояснювало б, що треба розуміти під поняттям «достатній (необхідний) час для підготовки захисту підозрюваним» [20, с. 374].

Для формулювання достатності часу важливою умовою є визначеність моменту настання обставин, що вказують на початок і закінчення перебігу строку надання доступу до матеріалів досудового розслідування. З цього приводу слід звернути увагу на ч. 5 ст. 219 КПК, яка передбачає, що строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, не включається у строки, передбачені статтею 219 КПК. Вочевидь, слушним є зауваження О. Дроздова, О. Дроздової та С. Шульгіна, що такий етап має бути реалізований в межах певного проміжку часу («достатній час»). Важливим як з точки зору прак-

тики, так і з точки зору доктрини є питання щодо чіткого визначення моментів фактичних зупинення та відновлення перебігу строків досудового розслідування у зв'язку із початком і закінченням ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Так, у статті 28 КПК України передбачені розумні строки для здійснення кримінального провадження, виконання кожної процесуальної дії або прийняття процесуального рішення. За загальним правилом процесуальні строки були встановлені ст. 113 КПК та визначаються як встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, в межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. При цьому у ч. 1 ст. 115 КПК невізначені строки-періоди визначаються вказівкою на подію. У цьому аспекті між розумними строками та часом, який необхідний підозрюваному для підготовки свого захисту, має зберігатися баланс. Необхідною умовою належної реалізації наведених положень є правильне обчислення строків, необхідних для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. З урахуванням того, що строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження є за своєю суттю правовстановлюючим невизначеним кримінальним процесуальним строком-періодом, вважаємо прийнятним зауваження вказаних авторів щодо необхідності чіткого визначення в КПК проміжку часу, протягом якого сторони кримінального провадження ознайомлюються з матеріалами досудового розслідування [20].

Процедура відкриття матеріалів складається з трьох частин: повідомлення про надання доступу до матеріалів (ч.1 ст.290 КПК); ознайомлення з матеріалами – надання доступу до матеріалів та можливості скопіювати та відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них і т.д. (ч.4 ст.290 КПК); письмове підтвердження факту надання доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів (ч.9 ст.290 КПК). На підставі цього можна зробити висновок, що ознайомлення з матеріалами досудового розслідування починається з моменту фактичної реалізації права на доступ до матеріалів, а не з моменту скерування стороні кримінального провадження повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування або отримання нею такого повідомлення [8].

Це положення є важливим з точки зору дотримання загальних строків досудового розсліду-

вання, адже до строку досудового розслідування згідно з ч. 5 ст. 219 КПК не включається строк, протягом якого обидві сторони (як захист, так і обвинувачення) ознайомлюються з матеріалами [20]. Після надання підтвердження сторонами про завершення ознайомлення з матеріалами перебіг строку досудового розслідування продовжує тривати та закінчується під час звернення до суду з обвинувальним актом. Отже, для забезпечення дотримання строків досудового розслідування днем зупинення перебігу строків досудового розслідування на підставі ст. 290 КПК необхідно вважати день фактичного отримання стороною захисту доступу до матеріалів досудового розслідування [20]. Відповідно до цього відновлення вказаних строків відбувається після надання підтвердження сторонами про завершення ознайомлення з цими матеріалами.

Висновки. Таким чином, аналізуючи зміст чинного кримінального процесуального законодавства України та практику його застосування у контексті забезпечення права на доступ до матеріалів досудового розслідування, варто констатувати певні недоліки як на правотворчому, так і на правозастосовному рівні щодо реалізації права на достатній час та можливості для підготовки свого захисту під час здійснення кримінального судочинства. Регламентація питання щодо ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування до його завершення має бути оцінена у контексті пропорційності стосовно права мати достатні можливості для захисту. Крім того, для формулювання достатності часу для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ в контексті п. 10 ст. 290 КПК України, важливою умовою є визначеність моменту настання обставин, що вказують на початок і закінчення перебігу строку надання доступу до матеріалів досудового розслідування. З огляду на це в КПК має бути чітко позначений проміжок часу, протягом якого сторони кримінального провадження ознайомлюються з матеріалами досудового розслідування.

Література

1. Постанова ККС ВС від 12 грудня 2019 року. Справа № 664/1034/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86566232>.
2. Постанова ВП ВС від 16 січня 2019 року. Справа № 751/7557/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Джеват Сојсал проти Туреччини» від 23 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_002#Text.
4. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). 31 грудня 2019 р. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.
5. Case of Can v. Austria (Application no. 11/1984/83/130). URL: <https://cambodia.ohchr.org/sites/default/files/echrsources/Can%20v.%20Austria%20%5b12%20Jul%201984%5d%20%5bEN%5d.pdf>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-13. Ст. 88.
7. Виткаускас Д., Диков Г. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы. Воронеж : ООО Фирма «Элист», 2014. 221 с.
8. Гловюк І.В., Пономаренко Д.В. КПК України та асиметричність можливостей сторін: погляд сторони захисту. Комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ. URL: <https://barristers.org.ua/2020/08/20/kpk-ukrayiny-ta-asymetrychnist-mozhlyvostej-storin-poglyad-storony-zahystu/>.
9. Shajeda Akther, Dr. Rohaida Binti Nordin. Equality of arms: a fundamental principle of fair trial guarantee developed by international and regional human rights instruments. Abstract. LNS (A) lii Legal Network Series, CLJ Publish. 2014. P. 1-22.
10. Марченко Т.Ю. Зв'язок принципу «equality of arms» та права, гарантованого статтею 6(3) в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice* April 17, 2018 Lublin 2018. С.174-177.
11. Case of Beraru v. Romania (app. no. 40107/04) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-141910\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\).
12. Гловюк І.В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія / за заг. ред. Ю.П. Аленіна ; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса : Гельветика, 2018. 1148 с. С. 12-39.
13. Christoffersen J. Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the ECHR. Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. supranote 2. 690 p.
14. Гловюк І.В., Андрусенко С.В. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 239-243.

15. Дело «Майзит (Mayzit) против Российской Федерации» от 20 января 2005 года (Жалоба № 63378/00) URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rmayzitcase.html>.

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Корнєв і Карпенко проти України» від 21 січня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text.

17. Case of Foucher v. France (Application no. 22209/93). URL: <https://cambodia.ohchr.org/sites/default/files/echrsources/Foucher%20v.%20France%20%5b18%20Mar%201997%5d%20%5bEN%5d.pdf>.

18. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 190-195.

19. Paul Mahoney. Right To A Fair Trial In Criminal Matters Under Article 6 E. C. H. R / Mahoney Paul. *Judicial Studies Institute Journal*. 2004. P. 107-129. URL: http://www.jsijournal.ie/html/volume%204%20no.%202/4%5B2%5D_mahoney_right%20to%20a%20fair%20trial%20in%20criminal%20matters.pdf.

20. Марченко Т.Ю. Деякі аспекти реалізації права підозрюваного мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту в Україні. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія* / за заг. ред. Ю.П. Аленіна ; відпов. за вип. І.В. Глов'юк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9497/%20Kol_monogr_CPC2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

21. Дроздов О., Дроздова О., Шульгін С. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. *Закон і Бізнес*. URL: <https://unba.org.ua/publications/6727-yak-chas-na-oznajomlennya-z-materialami-vplivae-na-zavershennya-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-inshi-dotichni-pitannya.html>.

Жовтан Ю. В.,
*адвокат, аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У ФОРМІ ДІЗНАННЯ: ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Марченко О. А.

Метою статті є дослідження процесуальних аспектів щодо особливостей досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. Вказано на те, що зміни, яких зазнав Кримінальний процесуальний кодекс України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, визначили окремого процесуального суб'єкта кримінального провадження - дізнавача. Проаналізовано нормативно-правові акти, які закріплюють положення щодо сутності, змісту та повноважень дізнавача та окремі характерні риси його діяльності, які подібні із повноваженнями слідчого. Досліджено процесуальні особливості та значення процедури досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. Встановлено, що дізнавач вправі здійснювати більший перелік слідчих (розшукових) дій, ніж слідчий, і обмежений у проведенні багатьох негласних слідчих (розшукових) дій. Зазначено, що строк досудового розслідування кримінальних проступків може бути зменшений, якщо обвинувальний акт направлений у спрощеному провадженні до суду. Зокрема, строк досудового розслідування кримінальних проваджень щодо кримінальних проступків (дізнання) є скороченим порівняно зі строками досудового слідства, що зумовлено застосуванням спрощеної кримінальної процесуальної форми, яка передбачає менш тривалі процесуальні строки щодо кримінальних проступків. Встановлено, що особливістю здійснення досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання) передбачене обмеження застосування запобіжних заходів. Автор акцентує увагу на деяких процесуальних аспектах спрощення досудового розслідування у формі дізнання. Доведено, що окремими особливостями досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання можна визначити такі, як строки його проведення, обмеження застосування запобіжних заходів, обмеження застосування слідчих (розшукових) дій, особливості закінчення досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання).

Ключові слова: дізнання, дізнавач, досудове розслідування, досудове слідство, кримінальні проступки, кримінальне провадження, кримінальні правопорушення.

Marchenko O. A. Features of pre-trial investigation of criminal offenses in the form of inquiry: some procedural aspects

The purpose of the article is to study the procedural aspects of the features of the pre-trial investigation of criminal offenses in the form of an inquiry. It is pointed out that the changes that have been made to the Criminal Procedure Code of Ukraine, concerning the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses, have identified a separate procedural subject of criminal proceedings - the interrogator. The normative-legal acts which fix provisions on essence, the maintenance and powers of the interrogator and separate characteristic features of his activity which are similar to powers of the investigator are analyzed. Procedural features and significance of the procedure of pre-trial investigation of criminal offenses in the form of an inquiry have been studied. It is established that the interrogator has the right to perform a larger list of investigative (investigative) actions than the investigator, and is limited in conducting many covert investigative (investigative) actions. It is noted that the term of pre-trial investigation of criminal offenses may be reduced if the indictment is sent to court in summary proceedings, in particular the term of pre-trial investigation of criminal proceedings in respect of criminal offenses (inquiry) is reduced compared to pre-trial investigation due to the simplified form, which provides for shorter procedural time limits for criminal offenses. It is established that the peculiarity of the pre-trial investigation of criminal offenses (inquiries) provides for the restriction of the application of precautionary measures. The author focuses on some procedural aspects of simplifying the pre-trial investigation in the form of an inquiry. It is proved that some features of pre-trial investigation of criminal offenses in the form of inquiry can be determined such as the timing of its implementation, limiting the application of measures, limiting the use of investigative (investigative) actions, features of the pre-trial investigation of criminal offenses (inquiries).

Key words: inquiry, interrogator, pre-trial investigation, pre-trial investigation, criminal offenses, criminal proceedings, criminal offenses.

Постановка проблеми та її актуальність.

З 1 липня в правовій системі України почав працювати інститут кримінальних проступків (КП). Цьому передувало прийняття в листопаді 2018 р. Закону України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». У грудні 2019 р. до Закону були внесені зміни і доповнення (Закон України № 321-IX) [6]. Відповідні зміни відбулися й у статті 12 Кримінального кодексу України (далі - КК України), яка передбачала класифікацію злочинів (сьогодні класифікацію кримінальних правопорушень). Так, чинна редакція ст. 12 КК України до кримінальних правопорушень включає, крім злочинів, кримінальний проступок. Під кримінальним проступком Закон встановлює діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання - штраф у розмірі не більш ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. За вчинення проступку також можуть бути призначені покарання у вигляді громадських робіт, виправних робіт, арешту, обмеження волі, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (без урахування спеціальних видів покарань для військових) [2]. Введення нового правового інституту - кримінальних проступків - покладає сподівання на підвищення ефективності досудового розслідування та судового розгляду злочинів невеликої тяжкості.

На сьогодні Особлива частина КК України передбачає кримінальні правопорушення (понад 90 складів кримінальних правопорушень), які можуть бути піддані досудовому розслідуванню як у формі слідства, так і у формі дізнання. Як свідчить правозастосовна практика, до найбільш поширених кримінальних правопорушень, які в свою чергу можуть бути кваліфіковані як злочини і кримінальні проступки, відносяться: крадіжка (ст. 185 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України); хуліганство (ст. 296 КК України); незаконне поводження з наркотичними засобами без мети збуту (ст. 309 КК України) тощо. Отже, відповідні зміни надають можливості для гуманізації кримінальної відповідальності, пришвидшення розслідування та судового розгляду нетяжких кримінальних правопорушень, розвантаження слідства для більш якісного розслідування злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою даної статті стали праці таких українських науковців, як В.І. Борисов, Л.М. Демидова,

І.В. Ковтун, А.С. Політова, О.В. Сачко, Ю.А. Турлова, В.І. Тютюгін, Г.В. Федотова, а також інших дослідників, які зробили значний внесок у розробку правових аспектів, пов'язаних із впровадженням інституту кримінальних проступків, у тому числі їх розслідування. Внесок вказаних науковців у дослідження питання є вагомим, але у зв'язку з прийняттям 1 липня 2020 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» низка питань потребує дослідження та більш детального вивчення, зокрема щодо особливостей досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

Метою цієї статті є дослідження процесуальних аспектів щодо особливостей досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

Виклад основного матеріалу: Зміни у кримінальному процесуальному законодавстві щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, а саме кримінальних проступків, визначили окремого процесуального суб'єкта кримінального провадження, окрему процесуальну фігуру - *дізнавача*. Введення в кримінальний процес дізнавача було зумовлене об'єктивною необхідністю процесуальної економії, зокрема потребою звільнити слідчих від розслідування очевидних малозначних кримінальних правопорушень. Отже, дізнавачу відводилася допоміжна роль слідчого другого плану. Однак законодавець стосовно дізнання керувався також ідеєю раціоналізації, так би мовити, ідеєю спрощення та прискорення досудового розслідування саме такої категорії кримінальних правопорушень, як кримінальні проступки. Досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання повноваженими органами направлене та націлене на зменшення навантаження на органи досудового слідства. Відповідно до цього у Кримінальному процесуальному кодексі України на сьогодні міститься низка норм, які закріплюють процесуальні положення щодо сутності, змісту та повноважень дізнавача, які дозволяють визначити особливості досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

Розкриваючи сутність, зміст та повноваження дізнавача, на наш погляд, слід звернути увагу на *наступні положення КПК України*:

1. У главі 1. «Кримінальне процесуальне законодавство України та сфера його дії», п. 4-1 ст. 3 КПК України «Визначення основних термінів Кодексу» надається визначення дізна-

вача. Зокрема, дізнавачем є службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [4; 1, с. 3-8];

2. У главі 3 «Учасники кримінального провадження» § 2. «Сторона обвинувачення» закріплюються положення, які визначають сутність, зміст та повноваження дізнавача [4; 1, с. 3-8]. Відповідно до ч. 3 ст. 38 КПК України органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання. Що стосується досудового розслідування кримінальних проступків, то встановлено, що воно здійснюється у формі дізнання, яке здійснюється підрозділами дізнання або уповноваженими особами інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України [4; 1, с. 3-8];

3. У ст. 40-1 КПК України «Дізнавач» встановлюються положення, які закріплюють, що дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого та уповноважений:

1) починати дізнання за наявності підстав, передбачених КПК України (п. 1 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1 ст. 214, ст. 298 КПК України);

2) проводити огляд місця події (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, 298 КПК України), обшук затриманої особи (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ч. 6 ст. 298 КПК України), опитувати осіб (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214 КПК України), вилучати знаряддя та засоби вчинення правопорушення, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ст. 298 КПК України), а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК України (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ст. 300 КПК України);

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених КПК України, відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1, 2 ст. 41 КПК України);

4) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження,

проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (п. 4 ч. 2 ст. 40-1, ст. 300, ч. 3 ст. 214 КПК України);

5) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру в учиненні кримінального проступку (п. 5 ч. 2 ст. 40-1, ст. 298 КПК України);

6) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження (п. 6 ч. 2 ст. 40-1, ст. 301 КПК України);

7) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, зокрема щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК України (п. 7 ч. 2 ст. 40-1, ст. 284, 298 КПК України);

8) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України (п. 8 ч. 2 ст. 40-1, ст. 214 КПК України).

Отже, що стосується повноважень дізнавача, то однією з характерних рис його діяльності є його подібність із повноваженнями слідчого. Дізнавач вправі здійснювати навіть більший перелік слідчих (розшукових) дій, ніж слідчий, і обмежений у проведенні багатьох негласних слідчих (розшукових) дій. Під час аналізу положень КПК України не зовсім зрозуміло, чому законодавець не надав дізнавачам право на виклик особи, що передбачений ст. 133 КПК України. Відповідно до норм КПК України дізнавач зобов'язаний виконувати вказівки прокурора, але не визначено можливість їх оскарження дізнавачем, відповідальності дізнавача за невиконання вказівок чи дій прокурора в разі невиконання дізнавачем його вказівок. Якщо під час здійснення дізнання буде встановлено, що особа вчинила кримінальне правопорушення, дізнавач за погодженням із прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу досудового розслідування з огляду на підслідність відповідно до ч. 4 ст. 218 КПК України [3].

4. Положення щодо повноважень дізнавача також закріплені у ст. 214 КПК України «Початок досудового розслідування», в якій встановлено, що для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) може бути:

1) відібрано пояснення;

2) проведено медичне освідчення;

3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-й кінозйомки, відеозапису;

4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [4; 1, с. 3-8].

5. У ст. 215 КПК України «Досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків» містяться положення, які визначають форми досудового розслідування кримінальних правопорушень, а саме злочини у формі досудового слідства, а *кримінальні проступки у формі дізнання* [4; 1, с. 3-8].

Крім того, слід зазначити, що, окрім положень КПК України, порядок обрання дізнавача з уповноважених осіб інших органів визначається й Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, що затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України № 405 від 20.05.2020 року, в якому визначено загальні положення, основні завдання; функції, повноваження, права та обов'язки, організацію діяльності працівників Управління дізнання та відділів (секторів) дізнання [5].

Отже, відповідні нормативно-правові акти України всебічно закріплюють правовий статус учасника кримінального провадження на стадії досудового розслідування у формі дізнання - дізнавача.

Серед інших не менш значущих питань досудового розслідування кримінальних правопорушень є з'ясування особливостей та значення процедури досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, зокрема *строків його проведення*. Якщо раніше існував єдиний для всіх кримінальних правопорушень порядок розслідування у формі досудового слідства, то нині для кримінальних проступків встановлено спрощену процедуру - у формі дізнання, тривалість якого не може перевищувати одного місяця. З огляду на це процедура дізнання передбачає ширший перелік слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, порівняно із процедурою досудового слідства.

За своєю сутністю дізнання є повноцінним досудовим розслідуванням, але з винятками, які зумовлюють спрощення кримінальної процесуальної форми, а саме:

- 1) скорочений строк проведення дізнання;
- 2) обмеження застосування окремих запобіжних заходів;
- 3) заборона проводити негласні слідчі (розшукові) дії;
- 4) можливість спрощеного розгляду обвинувального акту у суді.

Отже, відповідно до статті 219 КПК України досудове розслідування повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку. Таким чином, строк дізнання починає обчислюватися з моменту оголошення особі, яка вчинила кримінальний проступок, підозри у порядку, встановленому КПК України, та триває за загальним правилом один місяць. У юридичній літературі вказується, що кримінальні проступки, маючи меншу суспільну небезпеку, потребують менших затрат часу для проведення досудового розслідування (дізнання). У зв'язку з цим загальний термін провадження дізнання по кримінальних проступках становить один місяць.

Необхідно також вказати, що строк досудового розслідування кримінальних проступків може бути зменшено, якщо обвинувальний акт направлений у спрощеному провадженні до суду. Строк досудового розслідування кримінальних проваджень щодо кримінальних проступків (дізнання) є скороченим порівняно зі строками досудового слідства, що зумовлено застосуванням спрощеної кримінальної процесуальної форми, яка передбачає менш тривалі процесуальні строки щодо таких незначних суспільно небезпечних діянь, як кримінальні проступки.

Разом з тим при здійсненні досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання) передбачене *обмеження застосування запобіжних заходів*.

Згідно зі статтею 299 КПК України під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою [4; 1, с. 3-8].

Отже, єдиними запобіжними заходами, які можуть бути застосовані до підозрюваного на стадії досудового розслідування кримінальних проступків, є виключно *особисте зобов'язання або особиста порука*.

Під час здійснення дізнання не застосовуються найбільш суворі запобіжні заходи, які пов'язані з обмеженням особистої свободи особи або можуть вплинути на її майновий стан. Така позиція законодавця відповідає міжнародним стандартам у сфері кримінального судочинства, оскільки відповідно до пункту 3 Розділу 2 Рекомендації № 6R(87) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 року «Щодо спрощення кримінального правосуддя» не слід під час спрощеного провадження застосовувати фізичні заходи примусу, особливо взяття під варту [7].

Положення КПК України щодо запобіжних заходів, які можуть застосовуватися до підозрюваного на стадії досудового розслідування кримінальних проступків, відповідають ступеню тяжкості вчинених суспільно небезпечних діянь. Крім того, у відповідному виді кримінального провадження запобіжні заходи взагалі мають виняткове застосування, адже як характер діянь, так і покарання за них, як правило, свідчить про малозначність кримінальних проступків, а також про відсутність мети і підстав для застосування запобіжних заходів.

У статті 207 КПК України передбачене законне затримання будь-якою особою, яка не є уповноваженою службовою особою, іншої особи за вчинення кримінального правопорушення. Кожен, хто здійснив законне затримання, зобов'язаний негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцеперебування затриманого [4; 1, с. 3-8].

Однак, з'ясувавши, що затриманою особою вчинено кримінальний проступок, уповноважена службова особа не має права доставляти особу до органу досудового розслідування, а зобов'язана негайно звільнити її. Крім того, оскільки за вчинення кримінальних проступків не передбачається застосування покарання у виді позбавлення волі, під час досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання) не може бути застосоване затримання уповноваженою службовою особою.

Таким чином, під час досудового розслідування кримінальних проступків до підозрюваного може бути застосовано тільки два запобіжних заходи: 1) особисте зобов'язання та 2) особиста порука. Їх застосування переважно має морально-психологічне значення, оскільки такі запобіжні заходи не здатні серйозно вплинути на поведінку підозрюваного, крім того, навіть у разі порушення норм КПК України щодо виконання обов'язків за застосуванням запобіжним заходом суд не може обрати інший (більш суворий) запобіжний захід.

При здійсненні досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання нормативно передбачене обмеження застосування слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до статті 300 КПК України для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України, окрім негласних слідчих (розшукових) дій [4; 1, с. 3-8].

У науковій літературі відзначається, що заборона на провадження негласних слідчих (розшукових) дій зумовлена дією у кримінальному провадженні принципу пропорційності, згідно з яким

обмеження конституційних та інших прав громадян повинно відповідати рівню суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення [3, с. 726].

З урахуванням того, що кримінальні проступки мають незначний ступінь суспільної небезпеки, відсутня необхідність у застосуванні негласних слідчих (розшукових) дій під час проведення досудового розслідування (дізнання).

Також слід звернути увагу на особливості закінчення досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання).

Згідно з частиною 1 статті 301 КПК України закінчення досудового розслідування кримінальних проступків здійснюється згідно з загальними правилами, передбаченими КПК України, з урахуванням особливостей, передбачених статтею 301 КПК України. Під час дізнання застосовуються вимоги щодо закінчення досудового розслідування, але з особливостями, передбаченими для досудового розслідування кримінальних проступків.

Дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² КПК України, подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із повідомленням про підозру, про що невідкладно письмово він має повідомити підозрюваного, його захисника, законного представника, потерпілого. Прокурор зобов'язаний не пізніше трьох днів після отримання матеріалів дізнання разом з повідомленням про підозру, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² КПК України, протягом двадцяти чотирьох годин здійснити одну із зазначених дій:

1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² КПК України, - про негайне звільнення затриманої особи;

2) повернути дізнавачу кримінальне провадження з письмовими вказівками про проведення процесуальних дій з одночасним продовженням строку дізнання до одного місяця та звільнити затриману особу (у разі затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² КПК України);

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або про звільнення від кримінальної відповідальності;

4) у разі встановлення ознак злочину направити кримінальне провадження для проведення досудового слідства [4; 1, с. 3-8].

У статті 283 КПК України встановлено, що прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій:

1) закрити кримінальне провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Аналіз приписів КПК України дає підстави стверджувати, що закінчення досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання) завершується рішенням прокурора про:

1) закриття кримінального провадження;

2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Однак слід відзначити, що у цій формі досудового розслідування кримінального провадження обвинувальний акт може бути двох видів:

1) складений у загальному порядку, визначеному статтею 291 КПК України;

2) складений у спрощеному порядку, передбаченому у статті 302 КПК України.

Існує можливість розгляду обвинувального акту у спрощеному провадженні у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Відповідно до частини 1 статті 302 КПК України, встановивши під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не заперечує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акту за його відсутності, а потерпілий (представник юридичної особи, щодо якої здійснюються провадження), не заперечує проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду у судовому засіданні [4; 1, с. 3-8].

Висновки: Таким чином, законодавство України пройшло довгий шлях до вдосконалення та покращення у сфері ефективної організації діяльності органів досудового розслідування з метою розвантаження слідчих та для швидкого, повного, всебічного розслідування кримінальних правопорушень. Саме для цього був запроваджений інститут дізнання. Аналіз відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів надає підстави стверджувати, що окремими особливостями досудового

розслідування кримінальних проступків у формі дізнання можна визначити такі, як *строки його проведення, обмеження застосування запобіжних заходів, обмеження застосування слідчих (розшукових) дій, особливості закінчення досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання)*. Закріплення статусу дізнавача в сучасному вигляді кожного разу набуває вдосконалення, а саме має місце поступове покращення розуміння ролі дізнавача, його повноважень і функцій як учасника кримінального провадження. Реалії сьогодення вимагають подальшого вдосконалення діяльності дізнавачів.

Література

1. Гасанов Р.Н. Дізнання як форма досудового розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1. У 2-х частинах. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2016. Ч. 1. С. 3-8.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.07.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та інші ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право. 2012. Т. 1. 768 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України (редакція від 01.09.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ 20.05.2020 р. № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.
7. Щодо спрощення кримінального правосуддя : Рекомендація № 6 R(87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_339.

Марченко О. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАНУ СЛІДЧОГО ЯК ОДНІЄЇ ІЗ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Меркулова В. О., Домброван Н. В.

У КПК 2012 р. під час визначення основних термінів вперше формулюються основні ознаки, поняття слідчого як службової особи різних відповідних підрозділів, що уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінально-процесуальним законодавством, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК).

Орієнтуючись на аксіоматичне сприйняття вченими того факту, що на слідчого покладається вирішення складних та відповідальних завдань, в яких відтворюються загальні цілі кримінального судочинства, зокрема швидке та повне розкриття кримінальних правопорушень, викриття винних у його вчиненні, всебічне та повне, об'єктивне дослідження усіх обставин кримінального провадження тощо, зазначимо, що особливого значення набуває питання щодо правового забезпечення виконання слідчим своїх повноважень, наявності правового інструментарію щодо забезпечення якості та дієвості здійснення слідчим досудового розслідування, чіткості та повноти правових положень, які є основою гарантії процесуальної самостійності та персональної відповідальності слідчого за законність та своєчасність власних дій та рішень.

Уточнення поняття та ознак такого суб'єкта кримінального провадження як слідчий, внесення суттєвих змін в Кримінально-процесуальний кодекс України (далі - КПК) в частині визначення обсягу його прав та спеціальних зобов'язань на стадії досудового розслідування посилюють актуальність дослідження особливостей доктринального тлумачення чинного стану та тенденцій реформування законодавства в розглядуваній сфері. Розглядаючи доктрину права як наукову правову теорію, систематизоване правове вчення, що відтворюється у системі теоретичних наукових концепцій та зумовлює специфічний зміст та сутність принципів, спрямувань кримінально-процесуального правового регулювання, вважаємо, що доцільно дослідити особливості становлення та розвитку теорії кримінально-процесуального права саме в частині формування концептуальних положень інституту повноважень слідчого.

Результати наукових досліджень, що стосуються зазначеного напрямку, відтворені у значній кількості доктринальних джерел. Визначитися із загальним

станом дослідження, особливостями та характером змісту конкретних проблем, які виокремлюються вітчизняними вченими (на тлі суттєвого реформування кримінально-процесуального законодавства) у зазначеній сфері, дозволить певна систематизація використаного нами доктринального матеріалу на різних рівнях та за певними критеріями.

Ключові слова: кодекс, закон, кримінальне провадження, слідчий, законодавство, прокурор, учасники кримінального провадження.

Merkulova V. O., Dombrovan N. V. Peculiarities of the doctrinal interpretation of trends in reforming the legal status of the investigator as one of the parties to criminal proceedings

In the 2012, when defining the main terms for the first time formulated the main features, the concept of the investigator as an official of various relevant units, authorized within the competence provided by criminal procedure law, to conduct pre-trial investigation of criminal offenses.

Focusing on the axiomatic perception of scientists that the investigator is entrusted with solving complex and responsible tasks, which reproduce the general objectives of criminal justice: rapid and complete disclosure of criminal offenses, exposing the perpetrators, comprehensive and complete, objective investigation of all circumstances etc. actions and decisions.

Clarification of the concept and characteristics of such a subject of criminal proceedings as an investigator, making significant changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of determining the scope of his rights and special obligations at the pre-trial investigation increase the relevance of trends in reforming legislation in this area. Considering the doctrine of law as a scientific legal theory, systematized legal doctrine, reproduced in the system of theoretical scientific concepts and determines the specific content and essence of the principles, directions of criminal procedural legal regulation - it is advisable to explore the peculiarity of the theory of criminal procedure law. formation of conceptual provisions of the institute "powers of the investigator".

© Меркулова В. О., Домброван Н. В., 2021

The results of scientific research related to this area are reproduced in a significant number of doctrinal sources. To determine the general state of research, features and nature of the content of specific problems identified by domestic scholars (against the background of significant reform of criminal procedure legislation) in this area, will allow a certain systematization of doctrinal material we use at different levels and according to certain criteria.

In particular, the analysis of the study of our chosen problem should be carried out against the background of scientific problems of previous criminal procedure legislation, and focusing on significantly changed content of legal provisions of the current CPC in 2012 on the criteria of continuity, novelty and contradictions of legal provisions. We have on the basis of a comprehensive, systemic-legal analysis and comparison of individual results of relevant research (both the previous and new criminal procedure legislation) to determine the peculiarities in the choice of subject and areas of research, typicality and specificity of scientific provisions in terms of content and essential features of the institute "criminal-procedural powers of the investigator" considered by us, the newest ideas and offers on improvement of legislative regulation in the sphere considered by us, a place and value of this institute among other criminal-procedural institutes.

Key words: code, law, criminal proceedings, investigator, legislation, prosecutor, participants in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Зокрема, аналіз стану дослідження обраної нами проблеми доцільно здійснювати як на тлі наукових проблем попереднього кримінально-процесуального законодавства, так і орієнтуючись на суттєво змінений зміст правових положень чинного КПК 2012 р. за критеріями наступності, новизни та наявності суперечностей правових положень. Маємо на підставі комплексного системно-правового аналізу та співставлення окремих результатів відповідних наукових досліджень (як за чинності попереднього, так і нового кримінально-процесуального законодавства) визначитися з особливостями у виборі предмету та спрямувань наукових досліджень, типовістю та специфічністю наукових положень в частині змістовних та сутнісних ознак розглядуваного нами інституту кримінально-процесуальних повноважень слідчого, новітніми ідеями та пропозиціями щодо удосконалення законодавчого регулювання в розглядуваній нами сфері, місцем та значенням даного інституту серед інших кримінально-процесуальних інститутів.

Основний зміст. Аналіз доктринальних джерел, предметом яких було дослідження особливостей кримінально-процесуального законодав-

ства в частині визначення прав та обов'язків слідчого за чинності попереднього КПК 1960 р., доцільно здійснити за трьома напрямками: визначитися із найтипівішими проблемами доктрини права (законодавства), які зумовили в подальшому спрямування наукових досліджень щодо правового статусу слідчого; звернутися до більш конкретного аналізу змісту та сутності результатів тих досліджень, в яких не лише відтворюються основи теорії права, але й розкриваються найсуттєвіші характеристики досліджуваного нами явища; звернути увагу на окремі аспекти досліджень перехідного етапу - часів обговорення в наукових колах проєкту нового КПК.

Що стосується першого напрямку, то слід зазначити, що проблема чинного стану та потенційних напрямків удосконалення повноважень слідчого за чинності попереднього законодавства обговорювалася на сторінках наукових видань досить жваво. Зокрема, у якості предмету дослідження були обрані поняття, мета, система слідчих дій (А.Є. Голубов, С.М. Стахівський); професійні та особистісні якості слідчого як гарантія його процесуальної незалежності (О.В. Баулін); особливості змістовних та сутнісних характеристик окремих процесуальних рішень слідчого, які приймаються в ході розслідування (І.В. Басиста); типові слідчі ситуації та особливості висунення слідчих версій на початковому етапі розслідування (Д.В. Стрельченко, О.Ф. Кобзар); проблеми взаємодії слідчих та оперативно-розшукових органів під час розслідування кримінальних правопорушень (М. Мороз); шляхи актуалізації інтеграції основ теорії управління в слідчу діяльність (В.Д. Берназ, П.В. Берназ); співвідношення примусових заходів та функцій слідчого у кримінальному переслідуванні (Т.О. Лоскутов); зміст та спрямування запобіжної діяльності слідчого (О.О. Юхно) тощо.

Проте, як на нашу думку, на особливу увагу заслуговують результати досліджень, присвячених аналізу професійних та особистісних властивостей слідчого, доцільності системного підходу щодо оцінки багаторівневого складного явища - функціонального призначення даного суб'єкту кримінального правосуддя. Результати досліджень, виконаних такими вченими, як О.В. Баулін, І.В. Басиста, В.Д. Берназ, П.В. Берназ, А.Є. Голубов, М. Мороз, С.М. Стахівський, Д.В. Стрельченко тощо, досі не втрачають свого значення, навіть набувають актуальності, оскільки лише на тлі їхнього змісту та сутнісного значення можна визначитися із наступністю доктрини права та законодавства, визначитися із сталими про-

блемами та суперечностями щодо законодавчого визначення правового статусу слідчого та його реалізації у правозастосуванні.

Не можна не погодитися з такою позицією вчених, сутність якої полягає у тому, що професійні та особисті якості слідчого є гарантією його процесуальної незалежності. Вже загальноновизнаним є те, що прийняття процесуального рішення слідчого має відбуватися в умовах відсутності стороннього впливу, на підставі закону та відповідно до внутрішніх переконань. Отже, особливої актуальності набувають дослідження, присвячені різнобічним чинникам, які підтверджують важливість саме даного суб'єкта, його функціонального призначення. Ідеться про те, що своєрідність професії слідчого вимагає широкого кругозору, глибоких знань, усебічного розвитку, високої загальної та правової культури; що усі рішення слідчого вимагають не лише професійної майстерності, а й тривалого планування, глибоких знань низки гуманітарних наук, зокрема психології. Про особливу роль слідчого на початковому етапі розслідування свідчить той факт, що саме на рівні цієї особи концентрується сукупність доказової, оперативно-розшукової, процесуально-тактичної, методичної та організаційно-технічної інформації даного етапу кримінального переслідування. Саме поінформованість слідчого про обставини вчиненого діяння, про властивості особи, яка його вчинила, про властивості та різні обставини життєдіяльності осіб, що проходять по справі, про наявність (відсутність) переліку пом'якшуючих та обтяжуючих обставин тощо суттєво впливає на різні рішення, що приймаються на стадії досудового розслідування, а саме: обрання запобіжних заходів примусу, можливість звільнення від кримінальної відповідальності, можливість застосування та доцільний вид примусового заходу виховного характеру щодо неповнолітніх тощо. Справедливо звертається увага на те, що слідчий забезпечує дотримання як приватних прав та інтересів учасників кримінального судочинства, так і публічних інтересів суспільства й держави. З огляду на це саме від сприйняття громадськістю специфічного правового статусу слідчого в державі залежить в значній мірі виховна роль органів попереднього слідства [5, с. 225; 11, с. 218; 25, с. 188]. Отже, у вирішенні кримінально-правового конфлікту особливе місце посідають професійні, особистісні (зокрема, інтелектуальні та психологічні) властивості слідчого.

Наступним сутнісним результатом наукових досліджень за чинності КПК 1960 р. є обґрунту-

вання висновку, що виявлення, припинення, запобігання, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) є багатоаспектним пізнавальним, урегульованим нормами права процесом інтелектуально-вольової діяльності уповноважених осіб, насамперед слідчих, особлива та специфічна роль яких займає одне із головних місць у виконанні багатьох процесуальних завдань, що визначають змістовну спрямованість кримінального судочинства на різних його стадіях (передусім, на стадії досудового розслідування). Важливість слідчих дій як складової процесуальних дій відтворюється у їхньому спрямуванні на збирання та дослідження доказів, що відповідно передбачає застосування системного підходу у реалізації комплексу пізнавальних прийомів та операцій з перевірки доказів, з виявлення, одержання, фіксації даних, які мають значення для справи на стадії попереднього (досудового) розслідування тощо. Системного підходу вимагає і забезпечення слідчим особливих проваджень, зокрема у справах щодо неповнолітніх правопорушників, і взаємодія слідчих і оперативно-розшукових органів (не лише на рівні узгодження планів, але й спільного здійснення дій щодо виконання різних заходів процесуального характеру) [11, с. 218; 19, с. 193; 26, с. 492]. Отже, не випадково ще за чинності попереднього законодавства постала проблема інтеграції основ теорії управління в слідчу діяльність. Доводилося те, що на тлі значного ускладнення механізму підготовки та маскування вчинюваних діянь, створення різних перешкод для розкриття злочину та виявлення винних осіб, наявності корумпованих зв'язків, підвищення рівня організації та управління в злочинних угрупованнях тощо набувають актуальності питання щодо інтеграції сучасного наукового знання в слідчу практику, підвищення рівня управлінських процесів щодо розкриття та розслідування суспільно небезпечних діянь, оптимізації професійної підготовки відповідних суб'єктів слідчої діяльності [7, с. 14].

Зрештою, історичний аналіз особливостей доктрини права за чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства має бути доповнений характеристикою окремих аспектів обговорення проєкту нового КПК (№ 1233 від 13.12.2007 р.). На нашу думку, визначені вченими типові недоліки запропонованих законодавцем правових положень в частині прав та обов'язків слідчого під час кримінального провадження відтворені у працях професора Ю.П. Аленіна. Аналіз правових положень проєкту надав ученому

підстави дійти висновку про потенційну можливість виключення слідчого із кола осіб, що мають здійснювати кримінальне переслідування. Позбавлення слідчого права відкривати кримінальне провадження, покладання права щодо винесення постанови про притягнення особи у якості обвинуваченого лише на прокурора, суттєве обмеження права приймати самостійні рішення, готувати відповідні документи - усе це зводить у новому КПК роль слідчого до функцій статиста, що фактично призведе до ліквідації його процесуальної самостійності та незалежності, а отже, до втрати особистості відповідальності за результати досудового слідства. На справедливу думку вченого, слідчий має бути повноцінним суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, а не лише виконавцем чужої волі. Саме тому має бути збережена та система прав та обов'язків слідчого, яка виправдана часом та багаторічним досвідом. Доводиться доцільність збереження вітчизняної законодавчої практики, яка ґрунтувалася на визначенні чітких та широких прав та обов'язків слідчого у сфері притягнення особи у якості обвинуваченого, визначення юридичної кваліфікації діяння, обрання запобіжних заходів, завершення кримінального провадження тощо [1; 2, с. 10-11].

Наступність доктрини кримінально-процесуального права виявляється в тому, що в наукових дослідженнях вже за чинності нового КПК 2012 р. подовжувався та поглиблювався аналіз проблем змісту, сутності та функціонального призначення слідчого як однієї із сторін кримінального провадження, системного підходу до забезпечення слідчої діяльності. Так, окремі вчені (О.М. Пасько) на підставі узагальнення кримінально-процесуальних положень щодо визначення змісту та сутності функцій та професійного спрямування слідчого за новим КПК 2012 р. доводять той факт, що саме цей суб'єкт є активним учасником виконання найважливіших функцій кримінального судочинства, які автор пропонує умовно поєднати у п'ять таких груп: гносеологічну (полягає в інтенсивній інтелектуальній діяльності слідчого - порівнянні, узагальненні, оцінці, творчому сприйнятті певної інформації); операційну (полягає у виконанні доручень та вказівок, взаємодії з іншими учасниками кримінального провадження, виконанні гласних та негласних слідчих (розшукових) дій тощо); стратегічно-тактичну (планування слідчих дій, діагностування кожної конкретної ситуації, реконструкція подій та обставин, вибір необхідних методів та прийомів розслідування тощо); управлінську, яка у якості невід'ємних складових

має організаційну, розподільчу, контролюючу, регулятивну та координаційну. Зрештою, доволі важливою була, є і буде профілактична функція слідчих, що передбачає виявлення причин та умов вчинення кримінального правопорушення та вжиття заходів щодо їхнього усунення (ліквідації), а отже, запобігання вчиненню нових суспільно небезпечних діянь [21].

Вчені (П.В. Берназ, О.В. Поліщук) доводили те, що саме слідчі дії функціонують у межах узгодженої цілісної системи, що направлена на збір, дослідження, оцінку й використання доказів. А отже, системний підхід, що визначає успіх дослідження складних явищ, насамперед є актуальним щодо криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, яка суттєво змінюється відповідно до змін законодавства, здобутків науково-технічного процесу, удосконалення злочинцями засобів та знарядь вчинення кримінального правопорушення. Отже, все більше слідча діяльність має залежати від належної класифікації її складових компонентів, використання методики моделювання, розробки багаторівневих підходів до вирішення завдань, вибору критеріїв оцінки її результативності тощо [8; 23, с. 212].

До сучасних досліджень, в яких відтворюється змістовна та сутнісна особливість теорії кримінально-процесуального права з набуттям чинності новим Законом, маємо віднести наукові публікації з таких питань: поняття, ознак слідчих (розшукових) дій взагалі, їх складової - негласних слідчих (розшукових) дій, чинних проблем співвідношення (взаємодії) слідчого із оперативними підрозділами під час реалізації негласних слідчих (розшукових) дій; суперечностей чинного законодавства в частині визначення повноважень слідчого у ст. 40 КПК; ролі слідчого на завершальному етапі досудового слідства, зокрема під час реалізації звільнення від кримінальної відповідальності; особливостей реалізації повноважень слідчого щодо осіб неповнолітнього віку.

Що стосується першого напрямку дослідження, то здебільшого вчені (Р.І. Благута) відмічали як позитивний фактор визначення у чинному кримінально-процесуальному законодавстві поняття та підстав застосування інституту слідчих (розшукових) дій, які пропонують тлумачити як в широкому розумінні - будь-які процесуальні дії, які виконуються належним суб'єктом, що здійснює кримінальне провадження, так і у вузькому розумінні - засоби пізнання, які пов'язані із процесом доказування [9, с. 195]. *Новелою кримінального процесуального законодавства є виокремлення норм про негласні слідчі (розшукові) дії, які є різ-*

новимом слідчих (розшукових) дій і використовуються у разі неможливості отримання відомостей про діяння та особу, яка його вчинила, в інший спосіб, або ж якщо це пов'язано із втручанням у приватне спілкування. Проведення цих дій віднесено до компетенції слідчого, який може проводити їх самостійно або доручати їх відповідним уповноваженим оперативним підрозділам. На думку окремих вчених (Л.І. Аркуша, В.П. Попович) внесені зміни у законодавство суттєво змінили роль слідчих органів, які раніше здійснювали лише офіційну гласну процесуальну діяльність. Отже, проводити негласні слідчі (розшукові) дії має власне слідчий, він же може надавати письмове доручення на їх проведення оперативним підрозділам. Проте слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а згодом про отримані результати. При цьому прокурор може заборонити їх проведення.

Отже, концентрується увага на тому, що слідчий суттєво зв'язаний з рішенням прокурора [3; 24, с. 332]. Впровадження новації, на думку окремих вчених (М.Г. Вербенського, С.В. Михайлова, В.І. Оперук), призвело до зміни традиційної концепції інституту оперативно-розшукової діяльності, системи оперативних підрозділів, їх ролі в проведенні негласного розслідування. Звертається увага на те, що сучасна практика виробляє нові та удосконалює традиційні форми, види і напрямки взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими органами, спрямованими на підвищення якості та дієвості досудового розслідування [10; 20]. Проте, на думку В.П. Попович, нововведення призвело до певних суперечностей між положеннями кримінального процесуального законодавства та ст. 7 Закону про ОРД. З одного боку, слідчий несе персональну відповідальність за якість розслідування у кримінальному провадженні, а отже, він має контролювати застосування оперативних заходів, а з іншого боку, право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого та особливо тяжкого злочину надається і оперативним підрозділам [24, с. 332].

Відносно значною є кількість публікацій щодо визначення на підставі системно-правового аналізу різних кримінально-процесуальних положень, певних нечіткостей та суперечностей чинного законодавства в частині регламентації повноважень слідчого. Здебільшого у якості предмету дослідження обирається *недосконалість та напрямки реформування правових положень, що містяться у ст. 40 КПК*. Зокрема, однією із складових проблеми неузгодженості чинного кри-

мінально-процесуального законодавства в частині правового статусу слідчого є питання співвідношення змісту положень, що містяться у ст. 40 КПК, з іншими кримінально-процесуальними нормами. Зокрема, у спеціальних дослідженнях (О. Дудоров, О.В. Лобач, В. Півненко) звертається увага на те, що позапроцесуальний статус слідчого не узгоджується із тими можливостями, які надаються йому згідно зі ст. 40 КПК: стан розбіжностей між реальністю у правозастосуванні та конкретним змістом законодавчих положень доводить, з одного боку, важливість функцій слідчого та його право ініціювати розгляд відповідного питання перед прокурором, проте, з іншого, що порядок такого ініціювання залишається позапроцесуальним [13, с. 33; 16, с. 18; 22, с. 33].

А в кандидатському дослідженні О.А. Марченко звертається увага на те, що протиріччя спостерігаються і в сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності. У ст. 40 КПК, по-перше, наголошується на відповідальності слідчого за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. По-друге, у п. 7 ч. 2 ст. 40 КПК йдеться про право слідчого за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру та подавати їх на затвердження прокурору. А складання клопотання щодо застосування примусових заходів виховного характеру є невід'ємною складовою частиною матеріалів щодо застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, передбаченого ст. 97 КК. Це не узгоджується із змістом та сутністю ст.ст. 286-288 КПК, в яких згадується лише прокурор, який складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, знайомить з ним потерпілу особу, з'ясовує її думку, надсилає клопотання до суду. І ні слова тут немає про слідчого як одного із суб'єктів реалізації кримінально-процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності, тоді як зміст ст. 40 КПК свідчить про інше [17, с. 126-132, 148-149; 18, с. 10, 13].

У роботах Р.М. Балаца, А.А. Десятника йдеться про те, що на тлі тенденцій поступового зближення традиційного кримінального процесу з оперативно-розшуковою діяльністю (ОРД), виведення засобів та методів ведення ОРД на новий рівень публічної регламентації нового змісту та сутності набуває профілактична діяльність у ході кримінального провадження. Доводиться те, що поряд із відомчими нормативно-правовими актами, де встановлена вимога до суб'єктів, які здійснюють ОРД, викривати причини та умови, що сприяють

вчиненню злочинів, здійснювати профілактику кримінальних правопорушень, має бути чітка законодавча вимога безпосередньо у КПК щодо такого напрямку діяльності. Пропонується безпосередньо у ст. 40 КПК закріпити обов'язок слідчого щодо встановлення та доказування причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. До того ж доводиться доцільність визначення у ст. 40 КПК не лише права слідчого доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, але й давати доручення щодо встановлення серед інших обставин також причин та умов, які зумовили та сприяли вчиненню кримінального правопорушення [4, с. 264; 12].

На увагу заслуговують результати наукових досліджень, присвячених ролі слідчого на завершальному етапі досудового слідства, зокрема під час реалізації звільнення від кримінальної відповідальності; особливостям реалізації повноважень слідчого щодо осіб неповнолітнього віку. У спеціальному дослідженні з даного питання, виконаному О.А. Марченко, виокремлюються певні проблеми законодавчого характеру щодо регулювання повноважень слідчого під час здійснення роз'яснювальної діяльності (поряд із прокурором). Ідеться про те, що, з одного боку, спостерігається певна наступність кримінального процесуального законодавства щодо факту відсутності конкретизації суб'єктів роз'яснювального процесу. З іншого боку, суттєвим змістовним доповненням у КПК 1960 р. є вказівка в ч. 4 ст. 7-1 КПК на те, що і прокурор, і слідчий мають право виносити постанову про направлення справи до суду, знайомити з нею обвинуваченого та потерпілого, роз'яснювати їм їхні права. Чинний же закон таких доповнень не містить і переважно концентрує увагу лише на особі прокурора. Проте автор, здійснивши системно-правове тлумачення та співставлення змісту та сутності різних правових норм чинного законодавства, що безпосередньо регулюють сферу застосування звільнення від кримінальної відповідальності або ж мають до цього опосередковане відношення, дійшов висновку, що слідчий є доволі важливим суб'єктом роз'яснювальної діяльності поряд із прокурором. Однак цей факт не знайшов безпосереднього закріплення у законі [17, с. 126-132, 148-149; 18, с. 10, 13].

Окрему групу доктринальних джерел становлять дослідження особливостей слідчих дій під час розслідування кримінально-протиправної пове-

ділки неповнолітніх, визначення кваліфікаційних та особистісних чинників, які мають зумовлювати вибір саме тих слідчих, яких доцільно уповноважити на ці дії, обставин, які доводять важливість думки слідчого щодо вибору виду примусового заходу виховного характеру щодо неповнолітнього тощо. Розглядаючи особливості слідчих дій під час виявлення обставин, що доводять винуватість неповнолітньої особи, з'ясування ступеню впливу на його протиправну поведінку дорослих, характеру впливу соціального оточення (осіб одного віку з винною особою), під час огляду місця події та виявлення слідів вчиненого діяння, проведення допиту неповнолітньої особи, О.М. Ковальова доходить висновку, що проблема відповідних слідчих дій набуває актуальності у зв'язку із стрімким зростанням кримінально-протиправної поведінки серед неповнолітніх, а відповідно посилюється значення не лише поглиблення змісту законодавчих положень, але й розробки науково-методичних рекомендацій для проведення слідчим розслідування діянь (злочинів), вчинених неповнолітніми [15]. Ю.О. Фідря доходить висновку, що відсутність законодавчих вимог щодо кваліфікаційних характеристик, професійних даних, особистісних властивостей слідчих, які можуть бути уповноважені на здійснення доволі специфічного досудового розслідування щодо неповнолітніх, свідчить про недосконалість чинного кримінально-процесуального законодавства [27, с. 339].

Сталою порівняно із попереднім кримінально-процесуальним законодавством є проблема недосконалості регулювання процесу застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх взагалі і зокрема особистісної ролі та значення слідчого в цьому. Так, ще за чинності попереднього КПК М.О. Карпенко доводив те, що саме слідчий, який розслідував кримінальну справу, повинен брати участь у вирішенні судом питання про те, які примусові заходи виховного характеру (ПЗВХ) слід застосовувати до неповнолітньої особи, адже «спілкування слідчого на досудовому слідстві з неповнолітнім, його законним представником, захисником, працівниками служб у справах неповнолітніх дає йому можливість найбільш повно розібратися в характері особи, вивчити середовище, в якому вона проводить життя. Отже, буде цілком правильним законодавчо закріпити за слідчим право зазначати у постанові або обвинувальному висновку захід впливу, який доцільно застосувати щодо підлітка» [14, с. 131]. Даний напрямок дослідження відобразився у працях О.А. Марченко, яка дійшла висновку, що чинне

кримінальне процесуальне законодавство (як і попереднє законодавство) не набуло чіткості та повноти в частині регулювання порядку та умов застосування специфічного виду звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ, не сприяє розумінню процесуальних відмінностей у застосуванні цих заходів під час звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, на відміну від їхнього застосування під час звільнення неповнолітнього від покарання. Особливою проблемою є необхідність законодавчого уточнення та конкретизації кримінально-процесуального порядку застосування окремих ПЗВХ, що зумовлюється їхньою певною складністю та необхідністю врахування судом багатьох чинників, від яких залежить законність та справедливість прийнятого судом рішення по відношенню до неповнолітньої особи. Отже, посилюється роль слідчого щодо визначення більш доцільного виду ПЗВХ [17, с. 235-236].

Підсумовуючи зазначене, маємо наголосити наступне. Проведене нами порівняльне дослідження різних доктринальних джерел як за часів дії попереднього, так і чинності нового кримінального процесуального законодавства доводить те, що питання посилення значення процесуального статусу слідчого у кримінально-процесуальних відносинах було і залишається актуальним.

Наступність доктринальних джерел виявляється в тому, що вчені подовжують наголосувати на особливому значенні повноважень слідчого як однієї зі сторін кримінального провадження. Слідчий має безпосереднє відношення до встановлення фактичних обставин справи та надання правової кваліфікації вчиненого, збору та узагальнення інформації (як позитивного, так і негативного значення) щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, виявлення та доведення кримінально-правових підстав звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності, проведення роз'яснювальної діяльності та схилення винної особи до позитивної посткримінальної поведінки, створення умов для застосування заохочувальних кримінально-правових та кримінально-процесуальних інститутів тощо. Це свідчить на користь того, що у кримінальному судочинстві слідчий є однією із найважливіших процесуальних фігур (поряд із прокурором, суддею, адвокатом тощо), що без постійного розвитку і вдосконалення форм діяльності слідчого в кримінальному судочинстві неможливо вести мову про подальше підвищення якості досудового розслідування.

Комплексний аналіз наведеного переліку спеціальних досліджень доводить, що чинне кримінально-процесуальне законодавство потребує свого подальшого удосконалення як рівні загального системно-правового узгодження усіх правових положень, які стосуються регулювання сфери повноважень слідчого, а також усунення наявних протиріч між змістом окремих конкретних правових положень, так і на рівні подальшого уточнення та поглиблення змісту тих положень, що безпосередньо регулюють функціональну спрямованість слідчого в частині реалізації нових форм та видів взаємодії зі співробітниками оперативних підрозділів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; стимулюючого міждисциплінарного інституту звільнення від кримінальної відповідальності; застосування особливих повноважень по відношенню до неповнолітніх взагалі і зокрема застосування примусових заходів виховного характеру.

Література

1. Аленин Ю.П. О правовом статусе следователя. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали науково-практичної конференції, м. Одеса, 9 жовтня 2009 р. Одеса, 2009. 622 с. С. 315-317.
2. Аленин Ю.П. К вопросу о правовом статусе следователя. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 8 жовтня 2010 р. У 2 т. Т. 2. Одеса, 2010. С. 9-11.
3. Аркуша Л.І. Деякі підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій за КПК України від 13.04. 2012 р. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 97-99.
4. Балац Р.М. Запобіжна діяльність слідчого: деякі проблемні питання практичної реалізації. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 580 с. С. 264-266.
5. Баулін О.В. Професійні та особисті якості як гарантії процесуальної незалежності слідчого. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 3 (6). С. 287-293.
6. Басиста І.В. Окремі процесуальні рішення слідчого, які приймаються в ході розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 223-225.

7. Берназ В.Д., Берназ П.В. Інтеграція основ теорії управління в слідчу діяльність - актуальне завдання криміналістики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 1. С. 1447-149.
8. Берназ П.В. Системний підхід як методологічне підґрунтя дослідження криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 197-201.
9. Благута Р.І. Слідчі розшукові дії: проблеми нормативного визначення поняття та підстав проведення. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції 19-20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 544 с. С. 194-197.
10. Вербенський М.Г. Особливості провадження негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів у сучасних правових умовах. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 544 с. С. 414-418.
11. Голубов А.Є. Мета кримінального судочинства як основа діяльності дізнавача та слідчого. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 216-218.
12. Десятник А.А. Окремі питання профілактичної діяльності в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 159-161.
13. Дудоров О.О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 1. С. 40-48.
14. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочин неповнолітніх : монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. 240 с.
15. Ковальова О.М. До питання визначення тактики слідчих дій працівників органів внутрішніх справ при розслідуванні кримінальних проваджень, учинених неповнолітніми особами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 157-159.
16. Лобач В.В. Конституційні права особи у кримінальному процесі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 7. С. 14-18.
17. Марченко О.А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса : ОДУВС, 2018. 292 с.
18. Марченко О.А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса : ОДУВС, 2018. 22 с.
19. Мороз М. Взаємодія слідчих і оперативно-розшукових органів при розслідуванні крадіжок майна громадян. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 191-193.
20. Оперук В.І., Михайлов С.В. Особливості взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень відповідно до норм чинного КПК. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 544 с. С. 484-488.
21. Пасько О.М. Концептуалізація функцій слідчої діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 55-58.
22. Півненко В.П. Звільнення від кримінальної відповідальності: проблеми теорії і практики. *Юрист України*. 2004. № 1. С. 31-33.
23. Поліщук О.В. Загальні правила проведення слідчих (розшукових) дій. *Роль і місце ОВС у розбудові демократичної правової держави* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 4 квітня 2014 р. Одеса : ОДУВС, 2014. 242 с. С. 212-214.
24. Попович В.П. Окремі проблеми правового статусу негласних слідчих (розшукових) дій у новому кримінальному процесуальному кодексі України. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 544 с. С. 331-335.
25. Стрельченко Д.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, учиненого організованими злочинними групами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 185-188.

26. Стахівський С.М. Поняття і система слідчих дій. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щорічний бюлетень / за заг. ред. А.А. Музики. Київ : КЮІ КНУВС, 2005. 688 с. С. 491-499.

27. Фідря Ю.О. Вимоги до слідчого, який здійснює досудове розслідування щодо неповнолітніх, як процесуальна гарантія прав цих осіб. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукраїнської науково-практичної конферен-

ції, м. Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 580 с. С. 338-341.

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології

Домброван Н. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ

ЩОДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ»

Погребна К. Ф.

У статті на підставі результатів аналізу і сформульованих на науковому рівні визначень громадського контролю виведено авторське визначення поняття «громадський контроль у сфері виконання покарань», а також обґрунтовано у зв'язку з цим його теоретичне та практичне значення.

Як доведено на офіційному рівні та в ході проведених спеціальних наукових досліджень, в Україні на сьогодні склалась критична ситуація, що стосується процесу виконання – відбування покарань, яка зумовлена високим рівнем злочинності як серед персоналу органів і установ виконання покарань, так і серед засуджених. При цьому однією з умов, що сприяє такому стану справ у сфері виконання покарань України, є неналежний громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання покарань, правові засади якого визначені в ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК), а корелянтою (тобто зв'язком між причиною та умовою) є не досить активний та системний науковий супровід з означеної проблематики. У цьому контексті, зокрема, цікавими є ті питання, що пов'язані зі змістом поняття «громадський контроль у сфері виконання покарань», яке на нормативно-правовому та доктринальному рівні не було сформульовано, що підвищує науковий та практичний інтерес до даної теми дослідження у сенсі вирішення сучасних завдань реформування органів і установ виконання покарань та в цілому процесу кримінально-виконавчої системи України. Досі на доктринальному рівні не розроблені чіткі відповідні правові умови, спрямовані на удосконалення механізму громадського контролю у сфері виконання покарань, що поряд із критичним станом запобіжної діяльності та низьким рівнем участі громадськості у процесі виконання – відбування покарань – стало вирішальним при виборі теми даної наукової розробки. Виходячи з цього, зазначимо, що метою вказаної наукової статті є з'ясування змісту та сутності досліджуваного поняття.

Ключові слова: контроль, громадський контроль, цивільний контроль, сфера виконання покарань, кримінально-виконавча діяльність, суб'єкти контролю, засуджений, персонал органів та установ виконання покарань.

Pohrebna K. F. On the content the concept of "public control in the field of execution of punishments"

In the article, based on the results of the analysis of the definition of public control formulated at the scientific level, the author's concept of "public control in the sphere of the execution of punishments" is derived, and in this regard, its theoretical and practical significance is proved.

As proved at the official level and in the course of special research, Ukraine is currently in a critical situation regarding the process of execution - serving sentences and which is due to high crime rates among staff of penitentiary institutions and among convicts. At the same time, one of the conditions contributing to this state of affairs in the field of execution of sentences in Ukraine is improper public control over the observance of the rights of convicts during the execution of sentences, the legal basis of which is defined in Art. 25 of the Criminal-Executive Code, and the correlator (ie the relationship between cause and effect) - not very active and systematic scientific support on this issue.

In this context, in particular, issues related to the content of the concept of "public control in the field of punishment", which is not formulated at the legal and doctrinal levels, which, in turn, increases the scientific and practical interest in this research topic in the sense of solving modern problems of reforming the bodies and penitentiary system and the whole process of the penitentiary system of Ukraine.

Based on this, the purpose of this scientific article is to clarify the content and essence of the concept, as well as deriving on this basis the author's term "public control in the field of punishment", and the main task - to prove the theoretical and practical importance of the need to formulate criminal-executive legal category.

Key words: control; public control; civil control; the scope of the execution of sentences; criminal-executive activity; subjects of control; convicted; personnel of bodies and institutions for the execution of sentences.

Постановка проблеми. Як доведено на офіційному рівні [1] та в ході проведених спеціальних наукових досліджень [2, с. 66-77], в Україні на сьогодні склалась критична ситуація, що стосується процесу виконання – відбування покарань, яка зумовлена високим рівнем злочинності

як серед персоналу органів і установ виконання покарань (УВП) [3, с. 140-144], так і серед засуджених [4, с. 127-157]. При цьому однією з умов, що сприяє такому стану справ у сфері виконання покарань України, є неналежний громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання покарань, правові засади якого визначені у ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК), а корелянтною (тобто зв'язком між причиною та умовою) [5, с. 189] є не досить активний та системний науковий супровід з означеної проблеми [6, с. 223-230].

У цьому контексті, зокрема, цікавими є ті питання, що пов'язані зі змістом поняття «громадський контроль у сфері виконання покарань», яке на нормативно-правовому та доктринальному рівні не сформульовано, що підвищує науковий та практичний інтерес до даної теми дослідження у сенсі вирішення сучасних завдань реформування органів і УВП та в цілому процесу кримінально-виконавчої системи України.

Отже, метою статті є з'ясування змісту та сутності досліджуваного поняття, а також виведення на цій основі авторського терміну «громадський контроль у сфері виконання покарань», а *головним завданням* – доведення теоретичного та практичного значення необхідності формулювання на законодавчому рівні цієї кримінально-виконавчої правової категорії.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що як у ранні часи незалежності України та до прийняття КВК (1991-2003 р. р.), так і до теперішнього часу досить активно питаннями розробки проблем підвищення рівня та видозміни змісту громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань – займаються такі учені, як О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, С.Ю. Лукашевич, В.О. Меркулова, Г.О. Радов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та ін.

Досі на доктринальному рівні не були розроблені чіткі відповідні правові умови, спрямовані на удосконалення механізму громадського контролю у сфері виконання покарань, що поряд із критичним станом запобіжної діяльності та низьким рівнем участі громадськості у процесі виконання – відбування покарань – стало вирішальним при виборі теми даної наукової розробки.

Виклад основних положень. Враховуючи, що словосполучення «громадський контроль» складається із двох ключових слів – «громадський» та «контроль», зазначимо, що для формулювання змісту його аналогу, що стосується тієї чи іншої

галузі суспільних відносин, включаючи й сферу виконання покарань, необхідно з'ясувати сутність і семантичне значення кожного із них.

Зокрема, у тлумачних словниках слово «громадський» означає те, що виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, пов'язане з ним; суспільний [7, с. 149]. При цьому варто зауважити, що основу даного визначення складає слово «громада», під яким науковці розуміють групу людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін.; об'єднання людей, що ставлять перед собою певні спільні завдання; організація [7, с. 149]. Тобто у контексті громадського контролю слово «громадський» варто тлумачити як діяльність певного об'єднання людей, що ставлять перед собою завдання контролювати відповідну сферу суспільних відносин.

Слово «контроль» на доктринальному (науковому) рівні розглядається як перевірка відповідності контролюваного об'єкта встановленим вимогам [7, с. 307].

У юридичних джерелах слово «контроль» (франц. «controle» – «перевірка»; від старофранц. «contre-rol» – «список, що має дублікат для перевірки») тлумачиться як перевірка виконання законів, рішень тощо [8, с. 323], а в словниках іноземних слів як перевірка діяльності кого-небудь, чого-небудь; спостереження з метою перевірки; установа, яка займається такою перевіркою [9, с. 290].

Таким чином, у широкому розумінні слово «контроль» слід тлумачити як діяльність, спрямовану на перевірку якогось об'єкта спостереження.

У цілому у науковій літературі під громадським контролем розуміють публічну перевірку громадським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямований на захист і забезпечення прав і законних інтересів людини та фундаментальних свобод і на повагу до них [10].

При цьому варто зазначити, що в наукових джерелах усталеного розуміння даного терміна немає [10].

Отже, якщо взяти за основу зазначену теоретичну модель та застосувати її щодо досліджуваного у цій науковій статті поняття, то громадський контроль у сфері виконання покарань варто тлумачити як діяльність визначених на

законодавчому рівні об'єднань окремих громадян, яка спрямована на перевірку змісту процесу виконання – відбування тих чи інших покарань – та здійснюється у межах повноважень і з дотриманням вимог з питань, що регулюють інформаційне забезпечення в нашій державі з метою встановлення його відповідності до визначених у законі цілей; завданням і принципам для вказаного виду суспільних відносин, а також для захисту прав і законних інтересів усіх учасників кримінально-виконавчих правовідносин.

Враховуючи особливу теоретичну та практичну цінність вжитого у даному визначенні кожного слова та їх системоутворюючий характер, необхідно у зв'язку з цим дати пояснення застосованого у зазначеній науковій статті формально-логічного методу для пізнання сутності і змісту сформульованого поняття «громадський контроль у сфері виконання покарань», а саме:

1. Діяльність певних суб'єктів.

У тлумачних словниках слово «діяльність» означає застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дія людей у якій-небудь галузі [7, с. 174].

З огляду на це громадський контроль у сфері виконання покарань необхідно розглядати як активну діяльність (дію) відповідних суб'єктів, змістом якої є перевірка даної галузі суспільних відносин.

2. Діяльність, яка визначена на законодавчому рівні.

У даному випадку правовими засадами громадського контролю виступають ті законодавчі акти, про які йдеться у ст. 2 КВК (Конституція України, КВК, постанови Кабінету Міністрів України). При цьому відповідно до рішення Конституційного суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/2005 (справа про офіційне тлумачення терміна «законодавство») [11] питання громадського контролю у сфері виконання покарань не можна регулювати тими нормативно-правовими актами, які не входять у перелік правових джерел, визначених вказаним Судом.

3. Діяльність визначених на законодавчому рівні об'єднань та окремих громадян.

Зокрема, основоположними нормативно-правовими актами з питань громадського контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян, є Закон України «Про громадські об'єднання» [12], а щодо окремих громадян Закон України «Про інформацію» [13], «Про доступ до публічної інформації» [14], «Про звернення громадян» [15] та ін.

При цьому лейтмотивом (нім. *Leitmotiv* – керівний мотив [9, с. 316-317]) зазначеної діяльності

є те, що для вказаних суб'єктів предметом контролю не може бути службова діяльність, яка носить конфіденційний характер (така, що не підлягає оприлюдненню) [9, с. 291], тобто відноситься до публічної інформації [14], а також до державної таємниці [16] чи до основ національної безпеки України [17].

4. Діяльність, яка спрямована на перевірку змісту процесу виконання – відбування відповідних кримінальних покарань.

У досліджуваній ситуації під перевіркою [7, с. 496] розуміють з'ясування правильності та точності реалізації відповідними суб'єктами і учасниками кримінально-виконавчої діяльності мети та завдань покарання (ч. 2 ст. 50 КК) і кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК), а також його принципів (ст. 5 КВК).

Слово «процес» означає сукупність послідовних дій, що здійснюються у ході громадського контролю, спрямованих на досягнення його мети [7, с. 574].

Виконання покарання полягає в застосуванні до засуджених адміністрацією УВП і уповноваженими органами пробації державного примусу, тобто це є процедура обмеження прав і свобод перших, яке є змістом покарань, визначених у КК України (ст. 51) [18, с. 12].

Натомість відбування покарання – це забезпечення державним примусом правового стану засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок суду набрав законної сили, і підлягає в підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями [18, с. 12].

Оскільки виконання відбування покарання є двоєдиною, нероздільною і кримінально-виконавчою діяльністю, під процесом виконання – відбування покарань науковці розуміють сукупність однорідних процедурних вимог, що висуваються до дій адміністрації УВП і органів пробації, які спрямовані на досягнення результату у вигляді реалізованої кари [19, с. 793], що й має стати предметом громадського контролю.

Поряд з цим слід мати на увазі, що зазначений вид діяльності стосується не лише тих покарань, виключний перелік яких визначений у ст. 51 КК України, але й інших видів вказаного вище процесу (застосування до засуджених передбачених дисциплінарних стягнень, дотримання прав і законних інтересів цих осіб, надання допомоги при звільненні від покарання або його відбування тощо).

5. Діяльність, яка здійснюється у межах повноважень суб'єктів громадського контролю.

Під повноваженнями в науці розуміють офіційно надане кому-небудь право певної діяльності, ведення справ [20]. При цьому варто зазначити, що повноваження суб'єктів громадського контролю є одночасно і їх правом, і обов'язком, а саме: особа, що володіє повноваженнями, має певні додаткові можливості, проте не може використовувати їх на свій розсуд, а тільки у формально визначений спосіб (зокрема, закріплений у законі, статуті громадського об'єднання, положенні про спостережні комісії тощо).

Тільки при такому підході громадський контроль буде законним, тобто таким, що за змістом не суперечить чинному законодавству та не пов'язаний з порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина (ст. 41 КК). Саме це і виступає критерієм оцінки меж повноважень діяльності суб'єктів громадського контролю [21, с. 255].

6. Діяльність, що здійснюється з дотриманням вимог нормативно-правових актів, які регулюють інформаційне забезпечення в Україні.

До таких відносяться норми Конституції України (ст. ст. 31, 32, ін.), відповідно до змісту яких не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Щодо інших нормативно-правових джерел з означеної проблематики, то мова у цій науковій статті про них велась вище.

7. Діяльність, метою якої є встановлення відповідності процесу виконання – відбування покарань – визначеним у законі цілям, завданням і принципам.

Мета і цілі кримінально-виконавчого законодавства України закріплені в ст. 1 КВК, принципи – в ст. 5 цього Кодексу. Саме вони й мають скласти зміст мети і завдань предмета громадського контролю у сфері виконання покарань.

8. Діяльність, метою якої є захист прав і законних інтересів усіх суб'єктів та учасників кримінально-виконавчих правовідносин.

Захист у широкому сенсі – це дії, пов'язані із заступництвом, охороною та підтримкою інших осіб, а в юридичному значенні – представництво законних інтересів інших осіб у суді [7, с. 238].

Під правами особи науковці розуміють гарантовану нормами права міру можливої поведінки суб'єкта правових відносин [22, с. 238], а під законними інтересами – закріплені в правових нормах конкретні дії і прагнення особи до володіння тими чи іншими благами [18, с. 35].

Зокрема, права засуджених визначені в ст. 8 КВК, а персоналу УВП – у ст. 18 Закону

України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [23].

Що стосується суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, то на доктринальному рівні до них відносять персонал УВП і органів пробації, а також засуджених до певного виду кримінального покарання [18, с. 13].

Учасниками процесу виконання – відбування покарань – виступають інші юридичні та фізичні особи, які причетні до змісту кримінально-виконавчої діяльності, але не наділені повноваженнями реалізації кари, а також застосування примусових заходів до засуджених (прокурори, які здійснюють нагляд у сфері виконання покарань і пробації, місцеве самоврядування, близькі родичі засуджених тощо) [18, с. 13].

Під сферою виконання покарань розуміють ту галузь суспільної діяльності, у якій реалізуються рішення судів по кримінальних провадженнях, які відповідно до закону набули законної сили, а також здійснюють свої повноваження як суб'єкти і учасники кримінально-виконавчих правовідносин [18, с. 11-12].

Саме зазначені об'єкти та їх діяльність мають перевірятись у ході здійснення громадського контролю.

Таким чином, проведений аналіз змісту системуютьючих ознак поняття «громадський контроль у сфері виконання покарань» дає можливість стверджувати, що кожне вжите у ньому слово має власне семантичне значення, але діалектично взаємозв'язане та обумовлене з іншими, вжитими у даному визначенні словами, тобто на практиці ця діяльність має бути системною.

Висновок. На доктринальному рівні та в науці кримінально-виконавчого права, а також в одній галузі законодавства України відсутнє поняття «громадський контроль у сфері виконання покарань», тому можна у зв'язку з цим вважати, що сформульоване у цій науковій статті авторське його визначення не тільки ліквідує існуючу прогалину, але й має теоретичне значення, позаяк може стати предметом наукових дискусій щодо його легітимності та автентичності (дійсності, справжності, істинності) [7, с. 28].

Водночас практичне значення даного поняття полягає у тому, що, виходячи із змісту його системуютьючих ознак, можна сформулювати на практиці прикладні засади здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань, а також видозмінити у зв'язку з цим кримінально-виконавче законодавство та інші правові засади діяльності громадських об'єднань і окремих громадян з означених у цій роботі питань.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 178. С. 8-9.
2. Колб О.Г., Колб І.О. Про правові засади застосування в Україні заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 66-77.
3. Колб О.Г., Попельнюк Т.В. Вплив кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом колоній, на загальний рівень злочинності в Україні. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України* : збірник тез міжнар. конф., м. Харків, 22 вересня 2021 р. Харків : Юрайт, 2021. С. 140-144.
4. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : навчальний посібник / Боровик А.В., Колб О.Г., Копотун І.М. та ін. ; за заг. ред. О.Г. Колба. Луцьк : СПД «Гадяк Ж.В.» ; друкарня «Волиньполіграф», 2020. 320 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Колб О.Г., Махницький О.І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3 (9). С. 223-230.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 2001. 792 с.
9. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.
10. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. URL: <https://khrpq.ua>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу закону про працю України («Справа про тлумачення терміна «законодавство») № 12—рп/98 від 9 липня 1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.
12. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
13. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
14. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 314.
15. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
16. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/law/show/3855-12>.
17. Про Національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
18. Кримінально-виконавче право : підручник / Б.М. Головкін, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головкіна, А.Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2019. 288 с.
19. Степанюк А.Х., Автухов К.А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-виконавчі науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Богатирєєва та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. 1240 с.
20. Повноваження. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wiki>.
21. Про судову практику у справах про перевизначення влади або службових повноважень : Постанова пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 2003 року № 15. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 254-258.
22. Теорія держави і права : підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Сморидинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
23. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

*Погребня К. Ф.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЮРИДИЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ ТА ЗАКОНОДАВСТВО

Бабенко А. М., Борисова О. О., Суханова Д. С., Шаповалова І. О.

У статті досліджено поняття «безпека» в історичному та теоретичному аспектах, проведено аналіз сучасного вітчизняного законодавства на предмет наявності визначення понять різних видів безпеки. Виявлено, що нині найбільша увага законодавця та теоретиків сконцентрована на питанні національної безпеки, до складу якої науковці включають такі її види: інформаційну, економічну, фінансову, екологічну, державну, громадську та інші.

Проте Конституція України не тільки наголошує на захисті національних інтересів, а також проголошує найвищою цінністю безпеку людини. Саме на одному з видів безпеки особистості автори і вирішили сконцентрувати свою увагу. Юридична безпека особи як самостійна правова категорія, на нашу думку, має право на існування, адже вона повністю відповідає ціннісним основам, закладеним Конституцією, та актуалізується на тлі євроінтеграційних процесів, які проходить наша держава. Саме тому питання дотримання і розширення прав людини, їх ефективного захисту, профілактики порушень – це частина загальної європейської політики та одне із першочергових завдань для українського законодавця. Потреби українського суспільства в підвищенні рівня безпеки та її гарантій є високими.

Автори переконані, що сама дефініція «юридична безпека особи» та її повна розроблена концепція може зайняти своє місце в юридичній доктрині, отримавши більше уваги з боку науковців та теоретиків права, адже вона органічно вписується в загальну концепцію прав людини, має наголос на необхідності посилення позицій законності та реалізації цього принципу (принципу законності) в повній мірі всіма інституціями державної влади та посадовими особами.

У статті представлено авторське визначення поняття «юридична безпека особи», виокремлено її ознаки, висловлено думку про співвідношення понять «правова безпека» та «юридична безпека». У статті також висловлено ідею про необхідність створення стратегії юридичної безпеки особи в Україні.

Ключові слова: безпека, національна безпека, правова безпека, юридична безпека, законність,

юридична безпека особи, концепція юридичної безпеки, євроінтеграція, стратегії безпеки, права людини.

Babenko A. M., Borysova O. O., Sukhanova D. S., Shapovalova I. O. Legal security of the person: history, theory and legislation

The article researches the concept of “security” in historical and theoretical aspects, analyzes the current domestic legislation for the definition of different types of security. It reveals that currently the major attention of legislators and theorists is focused on “national security”, which includes its other types: informational, economic, financial, environmental, state, public and others.

However, the Constitution of Ukraine emphasizes the protection not only of national interests, but also proclaims human security as the highest value. The authors decided to focus on one particular type of personal security. We consider that the judicial security of a person, as an independent legal category, has the right to exist, as it fully complies with the values established by the Constitution and is relevant against the background of European integration processes that our country is undergoing. Since the issues of observance and expansion of human rights, their effective protection and prevention of violations make a part of the general European policy. Because the issues of observance and expansion of human rights, their effective protection, prevention of violations are part of the general European policy and one of the priority tasks for the Ukrainian legislator. And the needs of Ukrainian society in improving security and its guarantees are high.

Therefore, the definition of “judicial security of the person” and its full concept can take its place in legal doctrine, receiving more attention from scientist and theorists of law. After all, it fits organically into the general concept of human rights, emphasizes the need to strengthen the rule of law and implement this principle (the principle of legality) in full by all institutions of state power and officials.

The article presents the author’s definition of “judicial security of a person”, highlights its features, expresses

the opinion on the correlation between the concepts of “legal security” and “judicial security”, and expresses the idea on the need to create the Strategy of judicial personal security in Ukraine.

Key words: security, national security, legal security, judicial security of a person, European integration, security strategies, human rights, legality, concept of legal security.

Постановка проблеми. Події, які відбулися на території нашої країни протягом 2014-2015 років, запустили безліч глобальних трансформаційних процесів, які призвели до збільшення ризиків, загроз та негативно вплинули на рівень безпеки як окремих осіб, так і всіх суб'єктів громадянського суспільства, державних інституцій та нашої держави загалом. Свого часу Карл Густав Юнг казав: «У кожного покоління – своя війна». На жаль, мешканці України мають змогу на власному досвіді відчути справедливість цих слів.

Не дивно, що відтоді у фокусі уваги всього суспільства України стала **безпека** як особливо цінне явище та умова нормального функціонування громадянського суспільства, необхідний елемент існування сталого державного управління та як першочергова потреба кожної людини.

Безпека – це дуже об'ємна і багатогранна категорія, яку досліджує філософія, психологія, соціологія, політологія, кримінологія, право, економіка, військова та інші сучасні науки. З огляду на це вона потребує великої уваги науковців різних сфер, що вказує на складність та надзвичайну **актуальність** зазначеного феномену, адже безпека (в тому числі і безпека кожного індивідуума) в усіх її проявах визначає ступінь комфорту певного життєвого середовища.

Мета статті. У зв'язку з обраною темою наукового пошуку ми поставили мету та окреслили такі завдання нашого дослідження: проаналізувати історичні, теоретичні та прикладні джерела (законодавство України) на предмет визначення та змісту понять різних видів безпеки; дослідити актуальність та правильність визначення ще одного виду безпеки, а саме юридичної; надати визначення поняттю «юридична безпека особи»; запропонувати авторське бачення співвідношення понять «юридична» і «правова» безпека людини тощо.

Аналіз останніх досліджень. У фахових періодичних виданнях ми часто зустрічаємо праці вчених-правознавців, які присвячені різним видам безпеки. Термін «правова безпека» вперше запропонував видатний німецький правознавець, філо-

соф права та політик Густав Радбрух, який обіймав посаду міністра юстиції Німеччини. У вітчизняній правовій теорії питанню правової безпеки присвятив багато уваги доктор юридичних наук Ігор Федорович Корж.

У наукових дослідженнях останніх років національна безпека стала предметом досліджень В.С. Батиргарєєвої, О.В. Баюка, Б.М. Головкина, С.О. Кузніченка, В.Г. Пядишева та інших вчених. Економічну та фінансову безпеку досліджували та продовжують це робити Н.С. Карпов, С.І. Лекар, О.В. Ставицький, В.Т. Білоус, З.С. Варналій, І.Ф. Баланюк та інші вчені-правознавці.

На проблему юридичної безпеки звертали увагу такі науковці із зарубіжних країн: Ядвіга Потшеш (Польща), Чернева Бойка (Болгарія). Водночас проблема юридичної безпеки у контексті сучасних вітчизняних реалій довго залишається невирішеною.

Виклад основного матеріалу. Безпека як поняття використовується для опису широкого кола явищ, пов'язаних з соціальними, екологічними, технологічними, економічними, організаційними факторами. Вона є однією з базових потреб людини. Саме поняття «безпека» походить від латинського слова “securitas”, що перекладається як «без турботи, страху».

Життя та діяльність людини протягом усієї історії її існування завжди пов'язані з різноманітними ризиками, загрозами, небезпеками, які у звичайних ситуаціях створюють певні труднощі, а в складних та екстремальних стають небезпечними та загрозливими. Організація безпечного життя людини є найбільш затребуваною й актуальною проблемою як для окремої особистості, так і для органів публічної влади, які зобов'язані забезпечити безпечні умови для життя людей на певній території [1, с.144].

Англійський філософ-матеріаліст Томас Гоббс досліджував категорію безпеки та її зв'язок з державою. Категорія «безпека» у Гоббса набуває більш досконалого і наукового характеру. Він довів об'єктивний взаємозв'язок безпеки держави і особистості. Для Гоббса стану миру і безпеки неможливо набути без сильної держави, адже держава засновується на основі громадського договору усіх індивідів, виникає як відповідь людини на небезпеку природного середовища, є проявом людського прагнення до безпеки як головної умови виживання та існування [2].

З тим, що потреба у безпеці – це фундаментальна, базова потреба, яка вконструйована в тіло і психіку людини і продиктована нашою біологіч-

ною природою, згодні і представники психологічної науки.

Потреба у безпеці займає друге місце у загальновідомій піраміді Маслоу – ієрархії потреб, яка була запропонована американським психологом Абрахамом Маслоу ще в першій половині минулого століття та виявилася настільки точною і змістовною, що майже не отримала критики. Її досі використовують фахівці різних галузей. Він визначив п'ять наборів цілей, які іменував базовими потребами. До них вчений відніс фізіологічні потреби, **потребу у безпеці**, потребу в любові, потребу в задоволенні почуття власної гідності і потребу в самоактуалізації. Психолог писав: «Людські потреби розташовуються у вигляді ієрархії. Іншими словами, появи однієї потреби зазвичай передують задоволення іншої, більш значущої» [3].

У цьому сенсі не викликає сумніву, що людині як елементу соціальної системи складно реалізувати певні функції (займатись своїм розвитком, творчістю, виконувати роботу і тощо), якщо вона не відчувається в безпеці.

Загальновідомим є той факт, що держава Україна офіційно взяла на себе зобов'язання забезпечити безпеку людини і громадянина, адже у статті 3 Конституції України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [4].

У першій частині статті 17 нашої Конституції прямо закріплено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу».

Отже, ми можемо зробити попередній **висновок**, що Основний Закон держави гарантує захист безпеки на двох рівнях: на індивідуальному рівні держава забезпечує безпеку людині, а на загальнодержавному рівні вона створює безпеку для життєдіяльного середовища (захист суверенітету, територіальної цілісності країни, забезпечення економічної, інформаційної та інших видів безпеки).

Під час підготовки цієї статті ми звернули увагу на цікавий статистичний факт. Якщо звернутись до системи пошуку на офіційному сайті Верховної Ради України та проаналізувати законодавство, яке стосується національної безпеки за період останніх 10 років, то можна побачити, що в 2011 році за цим критерієм відображається 13 документів, а в 2021 (станом на 24 вересня 2021 року) – 103. Тобто увага органів державної

влади до теми національної безпеки збільшилась майже в 10 разів. Це не є дивним, оскільки суверенітет та територіальна цілісність України були порушені.

Восени 2020 року в Указі Президента України був затверджений дуже важливий документ – стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Згідно з текстом стратегії пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є такі: 1) відстоювання незалежності і державного суверенітету; 2) відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; 3) суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; 4) захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; 5) європейська і євроатлантична інтеграція [5].

Цей документ став основою для розроблення таких документів, як Стратегія людського розвитку, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія економічної безпеки, Стратегія енергетичної безпеки, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату, Стратегія біобезпеки та біологічного захисту, Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія кібербезпеки України, Стратегія зовнішньополітичної діяльності, Стратегія забезпечення державної безпеки, Стратегія інтегрованого управління кордонами, Стратегія продовольчої безпеки, Національна розвідувальна програма.

Деякі з цих документів уже прийняті і вступили в дію, інші готуються. Не можна не відмітити цілісність і глибину підходу керівництва країни до питань безпеки, адже Стратегія національної безпеки охоплює широке коло відносин і сфер суспільного життя, в яких працюють фахівці різних профілів задля посилення захисту рівня якості життя та для його зростання.

Під **національною безпекою** законодавець розуміє «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [6, ст. 1].

У законодавстві України також ми можемо знайти визначення поняття «**кібербезпека**». Згідно з Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кібербезпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпе-

чуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [7].

Поняття «інформаційна безпека», безумовно, є вагомим частиною національної безпеки, однак наразі в законодавстві воно відсутнє. Хоча термін «інформаційна безпека» неодноразово застосовується у законах України «Про національну безпеку України» та «Про інформацію», у цих законах не визначено, що саме мається на увазі під інформаційною безпекою та забезпеченням інформаційної безпеки.

У проєкті закону України «Про внесення змін до законів України щодо інформаційної безпеки» пропонувалося визначити інформаційну безпеку як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, при якому запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій» [8]. Проте цей законопроект був відправлений на доопрацювання.

Продовжуючи дослідження законодавства на предмет визначення понять різних видів безпеки, варто відзначити, що поняття «екологічна безпека» міститься у статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. А діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду [9].

Визначення поняття «**економічна безпека**» ми знаходимо в такому нормативно-правовому акті, як Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, яка була введена в дію Указом Президента України у серпні 2021 року.

Економічна безпека – це стан економіки, за якого досягаються основні національні еконо-

мічні інтереси. Основними національними економічними інтересами є забезпечення економічної стійкості, високої конкурентоспроможності української економіки у світовому економічному середовищі та досягнення на цій основі високих стандартів якості життя населення [10].

Задля забезпечення захисту економіки та протидії економічним правопорушенням нещодавно був створений новий орган виконавчої влади – Бюро економічної безпеки, що має виконувати правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції [11].

Проведений аналіз законодавства дає можливість зробити висновок, що питання національної безпеки, безумовно, наразі є пріоритетом державної політики. Усі названі види безпеки (економічна, екологічна, інформаційна та інші) є складовими елементами національної безпеки та водночас складовими частинами безпеки життя кожної людини.

За цими дефініціями мають стояти такі складники: масиви нормативно-правових **процедурних норм**, які гарантують фізичній особі виконання положень Конституції щодо захисту її прав і свобод, а також безпечні умови життя на території України; відкритість та доступність інформації про стан безпеки економічного, інформаційного поля та усіх інших, а також доступ до інформації про наявні ризики чи рівень небезпеки; відкриті та прозорі процеси реалізації прав та якнайшвидше усунення їх порушень. На нашу думку, якщо такі умови створені, можна говорити про **юридичну безпеку** особи.

Нині поняття «юридична безпека» відсутнє в українському законодавстві взагалі і дуже рідко зустрічається в теоретичних працях науковців-правознавців. У засобах масової інформації ми знаходимо статті під назвами «Юридична безпека бізнесу» [12] або «Юридична безпека підприємства», автори яких пропонують пакети юридичних послуг, які, на їх думку, можуть забезпечити юридичній особі безпеку її функціонування, обіцяючи захистити суб'єктів господарювання та підприємництва від рейдерських захоплень та незаконних поглинань, забезпечити внутрішній та зовнішній порядок юридичної документації, супроводжувати спілкування підприємств з органами влади.

Тобто в поняття «юридична безпека бізнесу» закладаються гарантії високої компетентності та професійності юридичних фірм (або приватних юристів), які мають забезпечити законне функціонування підприємства з урахуванням всіх вузькоспеціальних юридичних нюансів та не допустити

порушення прав господарюючих суб'єктів іншими особами, контрагентами, державними органами або навіть їх працівниками.

Також юристи-практики використовують термін «правова безпека компанії», розуміючи під нею такий стан захищеності інтересів компанії, за якого забезпечується максимальне дотримання усіма підрозділами обов'язкових для компанії вимог, а відносно правових ризиків виконується ефективна робота для їх своєчасного виявлення і мінімізації [13].

Як ми бачимо, поняття «правова» та «юридична» безпека в контексті господарської діяльності підприємств та функціонування бізнесу суттєво між собою не відрізняються.

Однак у юридичній теоретичній науці поняття «юридична безпека» та «правова безпека» деякі автори не вважають тотожними. Наприклад, І.Ф. Корж висловлює таку думку: «Правову безпеку потрібно відрізнити від юридичної безпеки як особливого різновиду соціальної безпеки. Під юридичною безпекою потрібно розуміти стан правового захисту (забезпеченості, гарантованості) життєво важливих інтересів суб'єктів права у зв'язку з їхнім вступом у сферу правових (юридичних) відносин, тобто мінімізацію негативного впливу на функціонування суб'єкта правових факторів ризиків, викликів, небезпек і загроз; здатність юридичними засобами протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам об'єктивного або суб'єктивного характеру.

Головний вихідний момент юридичної безпеки полягає в захисті від протиправних (незаконних) посягань або мінімізації їхнього негативного впливу, а також у наявності можливості для подальшого відновлення порушених інтересів в рамках правового поля. Правовий (юридичний) захист суспільних відносин у такому разі є функцією та обов'язком держави, яка для цього створює відповідні органи влади, регламентуючи їхню діяльність в нормативно-правових актах» [14, с. 60].

В іншій своїй роботі І.Ф. Корж відзначає: «Право є універсальним механізмом гарантування як національної безпеки, так і всіх видових безпек. Правова безпека – це самостійний вид соціальної безпеки, це центральний визначальний вид національної безпеки. Основу концепції правової безпеки становлять поняття (розуміння) умов, джерел, шляхів, механізмів негативного впливу (спотворення правових норм, конфлікт норм, утворення правових прогалин, неналежна процедура виконання, ігнорування дії норм, під-

міна понять, корупція тощо) на правову систему» [15, с.15].

На нашу думку, наведена точка зору дуже цікава та змістовна, адже поняття правової безпеки розглядається, так би мовити, зверху, тобто через великі категорії, наповнені широким змістом, такі як правова система. Однак ми хочемо запропонувати подивитись на таке явище, як юридична (правова) безпека, з рівня людини.

Але перед цим було би доцільно представити нашу думку щодо співвідношення понять «правова безпека» та «юридична безпека». Ми вважаємо, що «правове» та «юридичне» – це поняття дуже близькі, як право і юриспруденція.

Юриспруденція вивчає право, а право як особливе явище соціального життя і продукт людської еволюції – зміст юриспруденції. Вони співвідносяться як тіло і душа людини. Тіло – це форма, представлена в матеріальному світі, зрозуміла та чітка форма. І вона не порожня, а наповнена змістом, адже людина – це не тільки фізичний об'єкт складної структури, представлений множиною клітин. Це також велика множина нематеріальних проявів – думок, почуттів, емоцій, віри, внутрішніх цінностей та прагнень.

У цій метафорі тіло – це юридична складова, яка втілюється в матеріальному світі через нормативно-правові акти, тобто закони та кодекси, листи та розпорядження владних органів, судові рішення, накази та протоколи, тобто правові норми, що мають певну форму; а душа – це саме право, яке представлене не тільки буквою закону, але і духом закону, цінностями і принципами, закладеними юридичною доктриною, змістом правових норм.

Право регулює відносини, які існують в людському середовищі та в державі. Водночас процес регулювання відносин стає особливим моментом, юридичним процесом, під час якого ми бачимо «живе життя права», яке стає доступним для ока та руки людини, адже з'являються юридичні документи (паперові чи електронні). Ось цей момент, на нашу думку, є точкою юридизації права. У «душі» – права – з'являється «тіло» – юридичні дії, які рано чи пізно призводять до появи документа.

З огляду на це зараз ми не проводимо розрізнення понять «правова» та «юридична» безпека, адже право і юриспруденція – категорії, що не є протилежними: право – це поняття юриспруденції, а юриспруденція – це наука, що вивчає право. Ми обираємо тримати фокус уваги на природі явищ, на їх суті, яка є однаковою для обох контекстів: правова/юридична безпека особи – це

поняття, що ґрунтується на законності, дотриманні прав людини, безперешкодній реалізації прав та свобод, а також їх відновленні.

Стан непорушення законних прав і свобод людини і громадянина (як з боку суб'єктів публічного права, так і з боку інших осіб), тобто відсутність кризових станів, таких як психологічне напруження та емоційний дискомфорт, відкриті конфлікти з порушниками прав, звернення до третіх осіб – владних органів виконавчої влади, які задіюють примусові інструменти до судової інстанції, **можна назвати юридичною безпекою особи.**

Безумовно, поняття «юридична безпека особи» існує там, де суспільство і держава визнають права людини.

Ми пропонуємо розуміти поняття «юридична безпека особи» як такий стан правового поля держави і суспільства, за якого:

1) права і свободи людини задекларовані головними нормативно-правовими актами країни;

2) вони відомі і зрозумілі самій людині, тобто доступні для ознайомлення, а також надається детальне роз'яснення як змісту прав і свобод, так і плану дій у разі їх порушення;

3) існують чіткі та ясні **процедури** реалізації цих прав (тобто декларативні норми – не стають «нормами-фантомами», які не мають життя, тому що не реалізуються фактично, адже відсутній прописаний механізм їх реалізації; або процедури їх реалізації складні, незрозумілі, запутані і бюрократично обважнюють на стільки, що реалізація прав стає неможливою);

4) людині гарантується відновлення її порушеного права в найкоротші терміни (на жаль, якщо через технічну або іншу помилку на майно особи було накладено арешт, процедура його зняття може затягнутись на багато місяців і за помилку державної системи особа заплатить своїм часом та грошима);

5) органи державної влади в усій своїй діяльності орієнтовані на гарантію та захист прав та інтересів людей, самі не порушують їх.

Неприємна ілюстрація до останнього пункту, яка, на нашу думку, яскраво характеризує стан юридичної безпеки особи в Україні, така: чотири роки поспіль Україна займала третє місце серед країн в Європейському суді з прав людини за скаргами її громадян на неї, поступаючись лише Туреччині та Росії. Лише у 2021 році кількість скарг зменшилась, а третє місце у цьому рейтингу зайняла Польща [16].

На думку спадає відома юристам латинська фраза римського поета Ювенала: “Quis custodiet

ipsos custodes?”, яка в перекладі звучить так: «Хто буде охороняти самих охоронців?». Застосовуючи ці слова в нашому контексті, зазначимо таке: хто контролює того, хто контролює безпеку в державі, в тому числі і юридичну? Це питання поки що ми лишаємо відкритим та запрошуємо колег до дискусії.

Висновки. Останнім часом велика увага законодавця приділяється питанням національної безпеки України, що є зрозумілим та необхідним. Але, захищаючи державу, не варто забувати про захист особи у цій державі, особливо зараз, коли Україна знаходиться на шляху євроінтеграції та має підтвердити своє прагнення до європейських стандартів якості прав людини. На нашу думку, поряд із стратегіями про воєнну, інформаційну, економічну безпеку має з'явитись і стратегія про юридичну безпеку осіб в Україні.

Правова теоретична наука може сприяти цьому, приділяючи більше уваги концепції юридичної безпеки, зокрема юридичній безпеці особи. Це, безумовно, сприятиме наповненню вітчизняної юридичної доктрини актуальним та сучасним матеріалом, на який зможе спиратись законодавець та органи виконавчої влади у своїй державно-правовій практиці. Наслідком цього стане зростання рівня особистої безпеки людини в Україні.

Література

1. Федорова А.С. Компаративний аналіз дефініції «безпека». *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 144-148.
2. Томас Гоббс. Левиафан : переклад с англ. А. Гуретман. Москва : Азбука, 2020. 704 с.
3. Маслоу А. Мотивація та особистість. *Майстри психології*. 3 вид. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 400 с.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін., внес. згідно із законами України станом на 03.09.2019 р. № 27-ІХ). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Стратегія національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 10.08.2021).
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст.241.
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня

2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403.

8. Про внесення змін до законів України щодо інформаційної безпеки : проєкт Закону України від 26.11.2018 р. № 9340. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65011 (дата звернення: 10.08.2021).

9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 (зі змінами від 13.04.2020 р. №554-IX ВВР, 2020, № 37. Ст. 277). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

10. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення: 20.08.2021).

11. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.

12. Вовк О. Інтерв'ю «Юридична безпека». 2021 URL: https://firm.ua/ua/kyiv/interviu_iurydychna_bezpeka.html (дата звернення: 20.08.2021).

13. Масалин Е., Закиров В., Нуркеев Д. Правовая безопасность компании и роль юридической службы в ее построении. 2020. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30966926 (дата звернення: 20.08.2021).

14. Корж І.Ф. Концептуальні засади правової безпеки. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 55-65.

15. Корж І.Ф. Право і правова безпека в українських реаліях. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31 (70), ч. 1. № 2. С. 13-19.

16. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини. 2021. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/european-court> (дата звернення: 02 вересня 2021).

Бабенко А. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Борисова О. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Суханова Д. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Шаповалова І. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Гаврилець О. Б.

В умовах поширення пандемії коронавірусу, підвищення вартості енергоносіїв як для населення, так і для суб'єктів господарювання, зростання тіньової економіки, наслідком якої є зменшення надходжень до державних бюджетів усіх рівнів, перевищення смертності над народжуваністю потребують перегляду існуючі стандарти у підходах до реалізації політики захисту національних інтересів країни у сфері економіки як на загальнодержавному, регіональному, так і на місцевому рівні.

Забезпечення безпеки усієї країни напряму залежить від безпеки кожної з її складових, які утворюють систему захисту національних інтересів держави.

Формування сучасних підходів до регіональної політики держави тісно пов'язане з низкою питань філософсько-правового характеру, які складають основу для побудови ефективної системи захисту національних інтересів країни у сфері економіки.

Метою статті є висвітлення деяких філософсько-правових підходів до формування механізмів удосконалення системи захисту національних інтересів держави через призму демократичних основ і європейського досвіду, де основним критерієм правильності прийнятого управлінського рішення є людина і громадянин.

Лише за умови врахування цих особливостей і філософсько-правових підходів країна матиме змогу наблизитися до реалізації одного з основних завдань державної регіональної політики, інтегрувавши регіони у єдиний український духовний, гуманітарний, політичний та економічний простір, однак зберігаючи при цьому регіональне різноманіття.

Досягнення відповідного стану економічно самодостатніх, об'єднаних спільністю історичного шляху, етнічними та культурними інтересами країн дозволить більш ефективно впроваджувати в життя державну політику захисту національних інтересів України у сфері економіки і протидіяти реальним загрозам і викликам.

Ключові слова: децентралізація, національна та економічна безпека, державне управління, регіональна політика, національні інтереси, філософсько-правові аспекти політики.

Havrylets O. B. Philosophical and legal approaches to improvement of the regional policy of the state

With the spread of the coronavirus pandemic, rising costs of energy carriers for both the population and businesses, the growth of the shadow economy, which results in reduced revenues to state budgets at all levels, excess mortality over births requires a revision of existing standards in approaches to national protection policies. Interests of the country in the field of economy, both at the national, Regional and local levels. After all, ensuring the security of the whole country directly depends on the security of each of its components, which form a system of protection of national interests of the state.

The formation of modern approaches to the regional policy of the state is closely connected with a number of issues of philosophical and legal nature, which form the basis for building an effective system of protection of national interests of the country in the field of economy.

The aim of the article is to highlight some philosophical and legal approaches to the formation of mechanisms for improving the system of protection of national interests through the prism of democratic foundations and European experience, where the main criterion for the correctness of management decisions is man and citizen.

Because only if these features and philosophical and legal approaches are taken into account, the country will be able to approach one of the main tasks of state regional policy by integrating regions into a single Ukrainian spiritual, humanitarian, political and economic space, while preserving regional diversity.

In turn, achieving the appropriate state of economically self-sufficient, united by a common historical path, ethnic and cultural interests of the regions will more effectively implement the state policy of protection of national interests of Ukraine in the economy and counteract real threats and challenges.

Key words: decentralization, national and economic security, public administration, regional police, national interests, philosophical and legal aspects of policy.

Вступ. Безсистемність і непослідовність у реалізації державної політики у сфері регіонального розвитку стали одними з головних передумов стримування комплексного соціально-економічного розвитку регіонів країни в умовах нещодавно

проведеної децентралізації. Це відбулося на тлі зростання тіньової економіки, поширення корупції в державно-управлінській сфері і погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації в країні, що призвело до ще більшого зубожіння населення.

Через постійне підвищення вартості енергоносіїв припиняє роботу малий і середній бізнес, наслідком чого є загальний спад виробництва. А це у свою чергу зумовило масову міграцію працездатного населення за межі країни в пошуках соціально-економічної стабільності.

Актуальність наведеної проблеми дає підстави стверджувати, що такий стан реалізації державної політики на регіональному рівні не відповідає інтересам особи, суспільства і держави, а тому потребує якнайшвидшого перегляду із виокремленням тих базових аспектів, які слід удосконалити. Це дозволить наблизитися до удосконалення всього механізму управління соціально-економічними процесами на регіональному рівні.

Значення регіональної політики полягає в тому, що вона виконує роль з'єднуючої ланки між макро- і мікроекономікою. Регіональна політика виступає альтернативою до загальнодержавної, разом з тим вона доповнює, конкретизує її, з'єднує загальні і конкретні цілі, сприяє реалізації комплексного підходу до розв'язання соціально-економічних проблем. Регіональна політика на сучасному етапі набирає все більшого значення, тому що державі з центру стає важче розв'язувати різного роду локальні проблеми та доходити до кожної людини.

Головною метою державної регіональної політики є «створення умов для динамічного і збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [1].

У зв'язку із цим важливим і надзвичайно актуальним питанням в умовах децентралізації є посилення ролі місцевих органів державної влади та самоврядування в системі забезпечення національної безпеки України. Це зумовлено тим, що практично ефективна державна регіональна політика в сучасних умовах – це основа та гарантований провідник позитивного впливу держави на

регіони з метою забезпечення національних інтересів у сфері економіки [2, с. 554].

Позбавлення від залежності саме по собі не робить незалежним, адже незалежність потребує відповідальності, яку треба засвоїти і зробити наріжним каменем всієї соціально-економічної політики країни. Стосовно дій регіональної влади це означає, що кожна територія має одночасно з набуттям самоврядних повноважень брати на себе відповідальність за забезпечення першочергових потреб власного населення.

У зв'язку із цим, одним із найважливіших напрямів удосконалення наявного стану регіональної політики є формування принципово нової моделі інституційно-правового забезпечення соціально-економічного добробуту людини і громадянина у регіональних утвореннях країни, що відповідало б загальновизнаним філософсько-правовим підходам розвинених країн Європи.

Дослідження стану регіональної політики як складової частини забезпечення економічної безпеки країни в Україні тривалий час здійснюють провідні науковці нашої країни. Проте на сучасному етапі недостатньо розкрито аспекти соціально-економічного розвитку регіонів України в контексті проведеної децентралізації. Відсутні узагальнені аргументи ключових концептуальних положень, які б ґрунтувалися на загальноприйнятих у розвинених країнах філософсько-правових підходах.

Метою статті є висвітлення деяких філософсько-правових підходів, спрямованих на удосконалення наявного механізму регулювання регіональної політики країни в умовах децентралізації, за наслідками впровадження яких вдалося б підвищити ефективність стану захищеності національних інтересів у сфері економіки на регіональному рівні України через призму демократичних основ і європейського досвіду, де основним критерієм є людина і громадянин.

1. Поняття регіональної політики та умови її формування

Регіональна політика становить сукупність соціально-економічних, правових та адміністративно-організаційних засобів і методів, що органічно поєднують загальнодержавні й регіональні інтереси і спрямовуються на те, щоб на основі планомірного й пропорційного розвитку регіонів (а отже, всієї країни), принципово нових підходів до розвитку продуктивних сил та ефективного використання місцевих ресурсів забезпечити істотне зростання життєвого рівня населення регіонів [3, с. 808].

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне застосувати порівняльний метод у дослідженні основоположних і відправних моментів, спрямованих на акцентуалізацію ключових аспектів управління регіональною політикою країни, де за мету і в основу цієї політики покладено соціально-економічне становище людини і громадянина як складової частини будь-якого суспільства.

Управління, як і будь-яке інше соціальне явище, наприклад, право, політика, хоча і пов'язане з поведінкою людини, але за своєю природою є унікальним. Воно у єдності і комбінації своїх ознак історично неповторне. Управління завжди займає власне місце, так звану нішу у внутрішньокультурному ареалі певної форми соціальної взаємодії, виконуючи кожного разу історично як загальнонаціональні, так і особливі (зокрема, політичні) функції регулювання наявних відносин. Як соціальний феномен управління завжди адаптоване до особливостей суспільного життя певного, в тому числі державноорганізованого, народу [4, с. 8-9].

2. Особливості функціонування механізму державної регіональної політики

Існують певні особливості регіонів України, які мають суттєве значення під час формування та реалізації державної політики з захисту національних інтересів. Так, особливого загострення стан національної безпеки України зазнає тоді, коли під час здійснення регіонального управління не враховуються такі особливості: економіко-географічне положення; кліматичні умови; природно-ресурсний потенціал; демографічний потенціал; структура населення; структура та спеціалізація господарства; фінансове забезпечення; відповідні релігійні течії; забезпечення високопрофесійними кадрами у сфері регіонального менеджменту тощо. До цього слід також додати паростки вікової роз'єднаності деяких регіонів України. Це зумовлює досить глибокі зміни у психології населення, внаслідок чого його духовна єдність (з урахуванням значної соціально-економічної нерівності регіонів) видається досить проблематичною. Не менш вагомим фактором є те, що Україна об'єктивно є єдиною у світі країною, територією якої проходять потужні водорозділи трьох світових цивілізацій: східно-православної, західно-християнської та ісламської [5, с. 44-45].

За умов надмірної політизації релігійно-церковного життя, що, власне, відбувається в українському суспільстві, конфесійний регіоналізм є потенційним джерелом дестабілізаційних та дезінтеграційних процесів. Крім того, вну-

трішньоцерковні суперечки підривають авторитет традиційних для України церков і стимулюють поширення нетрадиційних релігійних течій, що загрожує стабільному духовному розвитку суспільства та створює загрозу національній безпеці країни. Територіальні формування, які склалися століттями, були директивно укрупнені, в результаті чого занепало багато центрів культури й економіки та інших історичних цінностей, водночас значна частина населення була штучно відірвана від нових центрів культури і економіки, соціальної і виробничої інфраструктури. Про це свідчить багато прикладів. Відродження історичного минулого і врахування потреб сьогодення вимагає удосконалення поділу територій на рівні адміністративно-територіальних районів. При цьому владні повноваження можуть проявлятися, по-перше, як адміністративне управління, по-друге, як економічне і культурне самоврядування [6, с. 82, 83].

Водночас принциповою особливістю, так би мовити, тенденцією регіональної політики є те, що вона начебто всотує елементи (територіальні аспекти) інших політик - промислової, соціальної, зовнішньоекономічної тощо. При цьому регіональна політика не тільки акумулює рішення, що приймаються в межах інших політик, але й висуває самостійні вимоги до всіх інших аспектів управлінської діяльності. Отже, вони повинні просіюватись через призму регіональних інтересів, а також піддаватися коригуванню з врахуванням, з одного боку, потреб комплексного розвитку регіонів, а з іншого боку, стратегічного напрямку територіального розвитку та забезпечення безпеки держави в цілому.

3. Напрямки розвитку механізму державної регіональної політики

На державно-правовому рівні питання поділу влади постає насамперед як завдання правильного розподілу компетенції видавати закони для регулювання й прийняття рішень. Але проблема балансу влади буде зрозуміла однобічно й недостатньо, якщо увага буде звернута лише на розподіл компетенції, а не на розподіл суспільних сил, які користуються правовими компетенціями. Отже, поряд з формально-правовим розподілом компетенції повинен бути також давніший і фундаментальний принцип балансу реальної влади, щоб у законах та інших обов'язкових актах знайшло вираження регулювання інтересів, урівноважене сумірно з кількістю та значенням інтересів, що зачепили [7, с. 50, 51, 54, 208, 212-214].

Фрідріх-Август фон Гаєк стверджував, що без отих свавільних повноважень, які легковажно

надаються законодавчим органам, вся структура урядових органів, безсумнівно, розвивалась би цілком на інших основах. Якби вся адміністрація була підкорена однорідним законам, яких би вона не могла змінити і яких би ніхто не міг змінити, щоб примусити служити особливим адміністративним цілям, то зловживання законодавством на догоду особливим інтересам припинилось би. Більшість послуг, які надаються зараз центральним урядом, могли би бути передані регіональним чи місцевим управлінням, які мали би владу підвищувати податки на величину місцевого збору, який вони могли би визначати, але який могли би збирати і розподіляти тільки відповідно до загальних правил, укладених центральним законодавчим органом.

Як приклад він навів міркування щодо необхідності балансу інтересів, зазначивши про окремих дослідників, які писали: «Результатом стало би перетворення місцевих і навіть регіональних органів у квазікомерційні корпорації, які би боролися за громадян. Вони мали би пропонувати набір переваг і цін, які зробили би життя на їх території принаймні таким же привабливим, як і повсюди в межах досяжності їх потенційних громадян. Припускаючи, що їхні повноваження були б такою мірою обмежені законом, щоби не перешкоджати вільній міграції, і що вони не могли би запроваджувати дискримінацію в оподаткуванні, вони б були зацікавлені в залученні тих, хто в своїй конкретній ситуації міг би найбільше докласти до спільного продукту» [8, с. 352, 353].

Водночас сьогоднішній стан речей у реалізації політики соціально-економічного розвитку регіону зумовлений тим, що наявна в чинних масштабах область як основна ланка державної структури дієздатна лише як провідник стратегії центральної влади, що забезпечує її ресурсами, проте недієздатна як самостійний суб'єкт в умовах демократичної системи державного устрою і ринкової спрямованості економіки, оскільки владна вертикаль виконавчої влади побудована не знизу догори, як це має бути, а навпаки - згори донизу. Подібна авторитарна споруда є досить нестійкою та виключає активізацію місцевої ініціативи й мобілізацію власних ресурсів для розвитку.

Спроби наділити регіональні утворення дієвими повноваженнями тягнуть за собою втрату загальнодержавної керованості та відповідальності місцевого керівництва за результати своєї діяльності, його відрив від загальнонаціональних інтересів країни. Держава не має можливості цілковито компенсувати нестачу коштів у тих облас-

тах, де рівень розвитку економічного потенціалу є нижчим за середній по країні на тлі депресивного стану економіки в цілому [9, с. 25, 28-29].

Таким чином, збереження чинної управлінської структури є не єдиною, проте однією з головних перешкод на шляху до удосконалення наявного стану впровадження регіональної політики держави та реалізації перетворень у процесі захисту економічних інтересів країни.

З іншого боку, територіальне управління має здійснюватися на основі створення відповідної структури адміністративно-територіального поділу України, тісно пов'язаної з економічними структурами місцевих органів управління. Як зазначає Б. Панасюк, в основу методології формування природно-економічних районів доцільно покласти принцип регіональної цілісності, який вимагає комплексного врахування не лише потреб розвитку всіх галузей економіки, але й інших факторів, а саме: якості земельних ресурсів, економічних та історичних умов, специфіки розміщення промисловості, спеціалізації сільського господарства, наявності мінеральної сировини, енергоносіїв, трудових ресурсів, звичаїв і традицій населення тощо [6, с. 241].

У зв'язку із цим, децентралізація (передовірення більшістю обслуговуючих функцій управління уряду меншим утворенням) мала би призвести до відродження того духу спільноти, який був великою мірою задушений централізацією. Широка антигуманність сучасного суспільства є результатом не стільки безособового характеру економічного процесу, в якому сучасна людина вимушена брати участь головним чином заради цілей, про які вона нічого не знає, скільки того факту, що політична централізація значною мірою позбавила її можливості висловлювати свою думку стосовно формування середовища, яке вона знає.

4. Світоглядні аспекти формування механізму

Велике Суспільство може бути лише абстрактним суспільством - економічним устроєм, від якого індивід має користь, отримуючи засоби для досягнення своїх цілей, і в який він повинен робити свій анонімний внесок. Це не задовольняє його емоційних, особистих потреб. Для пересічного індивіда набагато важливіше брати участь у вирішенні його локальних проблем, які зараз значною мірою заборані від тих, кого він знає і кому може довіряти, і передані в руки більш дистанційованої бюрократії, яка для нього є жорсткою машиною. І тоді як в межах сфери, яку індивід знає, тільки корисним буде збудити його інтерес і спонукати його віддати свої знання і думку, то лише зневагу

до всієї політики викличе те, якщо його проситимуть висловлювати свою думку відносно справ, які його прямим чином не стосуються [8, с. 442].

Аналізуючи наявний механізм регіональної політики країни, слід зазначити про те, що важлива характеристика держави полягає не лише в моделі, згідно з якою розподілені центральні регулятивні функції. Має значення також і те, в якому обсязі існують у ній системи з власною, хоча й обмеженою, автономією. Межа приватної автономії, полишеної громадянам, є вирішальним показником того, якою мірою держава є тоталітарною або ліберальною. Право самовизначення громадян може здійснюватися не лише через демократичну участь у процесах державного регулювання, але значною мірою більш безпосередньо і дієво в регулюванні своїх взаємних правових відносин і в безпосередньому впливі на конкретне формування своїх обов'язків і прав на основі цього права. Культивування такого розподілу функцій, посилення та сприяння приватній автономії й таким частинам системи, завдяки яким особи спільно відповідають за наочну життєво важливу царину й мають право вирішального голосу стосовно неї, є сьогодні важливим способом втечі від всебічної залежності від анонімного державного апарату [7, с. 114].

Якщо однією з основних ознак соціального життя є наявність соціальних цінностей, норм взагалі, тобто різного роду ідей, правил, спрямованих на упорядкування спільної комбінованої діяльності (співжиття, спілкування) людей, то основною ознакою управлінської дійсності, особливо державно упорядженого суспільства, є наявність політико-юридичних цінностей, які визначають загальнообов'язковість юридичних норм, що мають реалізуватися в процесі управління. Саме тому право як основа управління і чинного законодавства - це явище набагато динамічніше від найдосконаліших юридичних норм, навіть конституційних формул як певних політичних інструментів будь-якої держави, її управлінської діяльності [10, с. 95].

5. Правові аспекти формування механізму

Право стає результативним засобом регуляції відносин між владою та економікою, що стримує свавілля як однієї, так й іншої сторони та передбачає наявність для них взаємних стимулів і обмежень. Як зазначає Р. Циппеліус, закони повинні точно відповідати народові, для якого вони створені, вони повинні відповідати природі країни, її клімату, особливостям ґрунту, розташуванню та розмірам держави. Тобто на зміст права впливає реальна дійсність, зокрема укорінені в людській природі

потреби та схильності, природні форми людського життя та різні вимоги природного та соціального середовища. Це визначає те, які проблеми регулювання взагалі підпадають під право.

Якщо право прагне розв'язати своє завдання по-справжньому ефективно, воно особливо має використовувати наявні природні та соціологічні дані. Саме за допомогою пізнання природних, психологічних та соціальних законів право виробляє засоби для досягнення своєї мети. Так, надання податкових пільг залежно від індивідуальних майнових можливостей може слугувати політичним цілям у сфері народження чи розташування населення.

Якщо ж право прагне усунути певні явища, воно має знайти справжні причини, звернутися за «правильною адресою». Воно ніколи не досягне своєї мети, якщо стосовно цього воно не буде зорієнтоване лише на факти. Якщо, наприклад, основні права покликані забезпечити охорону свободи особистості, то вони повинні й фактично бути зорієнтовані на ті реалії, які цій свободі загрожують. Однобічне розуміння гарантованих державою основних прав надає лише недосконалу безпеку індивідуальній свободі [7, с. 132].

Звідси випливає, що вищою сутністю права є забезпечення, гарантування в нормативному порядку свободи в суспільстві, дотримання справедливості, створення оптимальних умов для переважної дії в суспільстві економічних та духовних факторів, виключення свавілля із життя соціуму та із життя людей [11, с. 34].

Іншими словами, реалізація відповідної регіональної політики потребує чіткого правового регулювання, зокрема на законодавчому рівні, з імплементацією у правові норми економічних інституцій, які б складали сукупність усталених звичаїв, традицій, способів мислення індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому, вироблених попереднім соціально-історичним розвитком і усадовжених наступними його фазами.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що є всі підстави стверджувати, що сьогоднішній рівень соціально-економічної стабільності у регіонах вимагає розробки та обґрунтування принципово нової організаційно-правової моделі регіонального розвитку, яка б втілювала основні інституційні підходи до забезпечення інтересів людини і громадянина, підвищуючи ефективність механізму забезпечення не тільки економічної, політичної і військової, а й національної безпеки України в цілому, та сприяла побудові вільного від авторитарних тенденцій суспільства.

Саме тому за умови врахування філософсько-правових підходів Р. Циппеліуса, Ф. Гаска Україна прискорить фактичну інтеграцію регіонів у єдиний український простір, зберігаючи при цьому регіональне різноманіття, а наявність економічно самодостатніх регіонів дозволить більш ефективно впроваджувати в життя державну політику захисту національних інтересів України, де одним із напрямів має бути досягнення такого стану розвитку економіки, за якого кожен регіон володів би власною цілісною та завершеною системою життєзабезпечення, системами ресурсозаощадження та сталого розвитку. Саме ці проблеми стануть об'єктом наступних наукових досліджень, а їхні результати складуть певну методологічну базу для більш глибокого розуміння сутності реалізації регіональної політики й аналізу процесів, які відбуваються під час такої реалізації, що дасть змогу підвищити ефективність прийняття управлінських рішень.

Література

1. Концепція державної регіональної політики: Указ Президента України № 341/2001 від 25 травня 2001 року. URL: www.president.gov.ua/officdocuments/82563326.html (дата звернення: 02.06.2021).
2. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России. Москва, 2005. 896 с.
3. Економічна енциклопедія / відп. редактор С.В. Мочерний. Київ : Видавничий центр «Академія». Т. 2. 2001. 847 с.
4. Селіванов В.М. Людський вимір політики трансформації державного управління в Україні. *Право України*. 2004. № 10. С. 4-10.
5. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посібник / за заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. Київ : Преса України, 2000. 304 с.
6. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. Київ : Поліграфкнига, 1998. ISBN 966-530-050-4. 303 с.
7. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / пер. з нім. Є.М. Причепій ; ред. пер. Є.М. Причепій. Київ : Тандем, 2000. 300 с.
8. Фридрих фон Хайєк. Право, законодавство і свобода. Т. I-III. Київ : «Аквілон - Прес», 2000. 648 с.
9. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика. Київ : Знання, 2004. 638 с.
10. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2003. № 2-3 (33-34). С. 83-95.
11. Алексеев С.С. Основы теории государства и права. Москва, 1996. 62 с.

Гаврилець О. Б.,
аспірант кафедри менеджменту
Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-7439-4554

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КАНОНІЧНОГО ПРАВА В X-XI СТОЛІТТІ

Забзалюк Д. Є.

Ця стаття присвячена етапам становлення та розвитку канонічного права в період з X по XI століття. Аналізуються найвідоміші збірки канонічного права XI століття, серед яких є «Декрети» єпископа Вормського Бурхарда, які являли собою канонічну і теологічну енциклопедію, де була зроблена спроба охопити канонічне право цілком - від початку і до кінця; «Collectio canonum» єпископа Ансельма; звід канонічних норм кардинала Деудедіта, збірка французького єпископа і експерта канонічного права Іво Шартрського.

Характеризується суспільно-політична та релігійна ситуація в Європі X-XI століття, котра потребувала кардинальних змін та реформ. При цьому ці зміни стосувалися як самої церкви, так і низки владних інститутів. На той момент склалась дуже непроста ситуація, котра спровокувала конфлікт між церковною та світською владою, який виразився у відкритому протистоянні папства із посиленням королівської влади та її спробами централізувати владні повноваження в усіх сферах суспільно-політичного розвитку.

У статті наголошується, що після Папської реформації була створена нова система канонічного права, яка відділилась від богослужіння, риторики і моралі. У цій системі використовувались, з одного боку, знову відкрите римське право в аспекті мови і правової доктрини, з іншого, - новий схоластичний метод при зведенні в єдине ціле суперечливих текстів.

У статті вказується на те, що середньовічне канонічне право залишається не тільки головним джерелом релігійного права, а й ключовим елементом сучасних світських правових систем, особливо в цивільному праві, де продовжує відчуватись його вплив. Міркування і висновки середньовічних каноністів залишаються втіленими в традиції загального права в англослов'янському світі і правовій спадщині країн континентальної Європи. Канонічні ідеї і технічні питання застосування права ще більш очевидно присутні в багатьох процесуальних нормах, застосовуваних в судах країн континентальної Європи, і навіть зачіпають матеріальне право цих країн.

Ключові слова: канонічне право, канон, каноністи, компіляція, релігія, церква, середньовіччя, Папа, реформація.

Zabzaliuk D. Ye. Historical and legal principles of establishment and development of canon law in the X-XI centuries

This article is devoted to the stages of formation and development of canon law in the period from the tenth to the eleventh century. The most famous collections of canon law of the eleventh century are analyzed, including the "Decrees" of Bishop Burchard of Worms, which were a canonical and theological encyclopedia, where an attempt was made to cover canon law in its entirety, from beginning to end; "Collectio canonum" by Bishop Anselm; a set of canonical norms of Cardinal Deudedit, a collection of the French bishop and expert of canon law Ivo Chartres.

It characterizes the socio-political and religious situation in Europe in the X-XI centuries, which required radical changes and reforms. Moreover, these changes concerned both the Church itself and a number of institutions of power. At that time there was a very difficult situation, which provoked a conflict between church and secular authorities, which was expressed in open opposition of the papacy with the strengthening of royal power and its attempts to centralize power in all spheres of socio-political development.

The article emphasizes that after the Papal Reformation a new system of canon law was created, which separated from worship, rhetoric and morality; this system used, on the one hand, the rediscovered Roman law in terms of language and legal doctrine, and, on the other hand, a new scholastic method in combining contradictory texts.

The article points out that medieval canon law remains not only the main source of religious law, but also a vital element of modern secular legal systems, especially in civil law, where its influence continues to be felt. The views and conclusions of medieval canonists remain embodied in the tradition of common law in the English-speaking world and the legal heritage of continental Europe. Canonical ideas and technical issues of law enforcement are even more evident in many procedural rules applied in the courts of continental Europe, and even affect the substantive law of these countries.

Key words: canon law, canon, canonists, compilation, religion, church, middle ages, pope, reformation.

Постановка проблеми. Універсальність, екстериторіальність та його вплив у всіх державах, що прийняли католицизм, зумовили інтеграційну дію канонічного права, яка мала суттєвий вплив на процес «науковості» права в державах католицького світу.

Слід відзначити і те, що католицька церква створила свою першу сучасну правову систему - канонічне право, під широку юрисдикцію якого підпадало не тільки духовенство, але й миряни. Така система була необхідна для того, «щоб підтримувати цілісність кожного державного утворення, провести реформування кожного з них і зберегти рівновагу між всіма ними» [1, с. 269].

Заперечення кліру проти втручання в церковні справи з боку мирян, в тому числі знаті і навіть королів, не припинялися і прийняли форму потужного реформаторського руху в церкві, члени якого забезпечували контроль за справами папської адміністрації в середині XI століття. Реформатори бачили в канонічному праві важливий засіб для підтримки своїх зусиль врятувати церкву від зла мирського контролю. Результати привели до посилення правової системи церкви. Вони включали перетворення самого права, яке стало більш доступним завдяки складанню авторитетних склепін церковного права і навчанню з канонічного права як системи теоретичних і практичних дисциплін, окремо від теології і цивільного права.

Метою статті є дослідження історико-правових засад становлення та розвитку канонічного права в добу раннього Середньовіччя.

Стан дослідження проблеми. При аналізі даної проблеми звертаємось до праць таких вітчизняних та зарубіжних дослідників: Е. Аннерса, Дж. Бермана, Дж. Брандейджа, Д. Вовка, В. Гараджі, Дж. Гілкріста, Ф. Зайбта, Г. Кенігсбергера, Дж. Ліберо, Дж. Лінча, В. Лубського, Ф. Мейтланда, С. Місевича, С. Рабіновича, С. Сливки, Б. Терні, Дж. Янга та ін.

Виклад основних положень. Відродження канонічного права ми пов'язуємо із періодом початку X століття. Серед численних компіляцій канонічного права, що з'явилися в X столітті, найбільш впливовим був звід канонів у двох книгах (*"Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis"*), складений приблизно в 906 році абатом Регіно з Прюма. Вагомою особливістю зводу Регіно було те, що він надавав канонічному праву особливого і вирішального характеру в частині регулювання прав та обов'язків мирян. У даному зводі була розроблена, зокрема, інструкція для духовенства і церковної адміністрації.

Видатним канонічним склепінням початку XI століття були «Декрети» Бурхарда, колишнього єпископа Вормського, що з'явилися в період між 1000-1025 рр. Праця Бурхарда була широко поширена і на багато століть залишалася авторитетним виданням, яким можна було користуватися в середньовічних бібліотеках. «Декрети» Бурхарда можуть бути охарактеризовані як канонічна і теологічна енциклопедія, оскільки в них була зроблена спроба охопити канонічне право цілком - від початку і до кінця, як і багато інших проблем, які більш пізні автори будуть класифікувати як моральну теологію або теологічну систему моралі і моральності [2, с. 137].

Незважаючи на те, що логічну структуру праці Бурхарда не так легко зрозуміти, а послідовність питань, які вона охоплювала, може спантеличити, праця мала щонайменше одну перевагу - зведення більш-менш тісно пов'язаних між собою питань разом в кожній книзі зводу. Це робило звід Бурхарда більш легким у використанні на відміну від ранніх несистематизованих канонічних склепін і тим самим пояснювало його високу популярність.

Дослідник, мабуть, користувався послугами безлічі помічників, які допомагали йому в компіляції «Декретів». Він сам, як і його помічники, спирався на значний обсяг джерел, які вони редагували і оновлювали, як їм здавалося, відповідно до практики, яка встановилася в період 1008-1012 рр., коли вони цим займалися. Як Бурхард вільно обходився з працями своїх попередників, так і більш пізні каноністи часто піддавали ревізії його «Декрети» в пошуках канонів, які вони могли б запозичити для своїх власних збірок.

У той час як «Декрети» Бурхарда Вормського описували уявлення єпископів і прелатів XI століття про те, як повинна функціонувати церква, факти церковного життя в той період часто істотно відрізнялися від приписів канонічного права.

Протягом X-XI ст. канонічні правила, що визначали порядок обрання ієрархів церкви, періодично скасовувалися. Єпископи, абати й інші представники церкви, такі як голова або суддя церковного суду, офіціали, члени церковного суду аж до парафіяльних священників включно, як правило, займали свої посади, будучи призначеними місцевими землевласниками і дворянами, які часто вимагали від кандидата-наступника поступки церковної власності за забезпечення його призначення. Те ж саме відбувалося і в тому випадку, якщо, наприклад, місцевий впливовий дворянин бажав забезпечити для свого сина гідне і ком-

фортне життя в якості єпископа чи абата, а ймовірність того, що про хлопчика дбатимуть незалежно від того, чи достатня його кваліфікація для заняття такої посади, була надзвичайно велика. Безліч інших положень канонічного права, що стосуються надання бенефіція до відкриття вакансії і / або призначення на церковну посаду, також тимчасово скасовувалися протягом цього періоду. Лицарі і знать майже повсюдно претендували на перерозподіл на свою користь частини, а іноді і всієї десятини та інших доходів церкви від своїх майорів в якості компенсації за пропоновані ними захист від ще більш жадібних конкурентів [3, с. 192].

Таким чином, суспільно-політична, канонічна та релігійна ситуація в Європі, котра склалась до середини XI століття, вимагала однозначних змін як у самій церкві та канонічному праві, так і в інститутах влади та суспільства у цілому. Церква усіяко намагалася протистояти посиленню королівської влади та спробам централізувати владні повноваження в усіх сферах суспільно-політичного розвитку. Місцеві феодалі все частіше починали вести власну гру, не особливо озираючись на думку духовенства, котре починало втрачати контроль над душами вірян.

Уже в X столітті кілька монастирів успішно чинили опір спробам підпорядкувати їх діяльність світським інтересам. Бургундський монастир у Ключі був відомий як найбільш реформаторська релігійна громада і досить швидко став лідером у реформаторському церковному та канонічному русі. Та й узагалі монастирі, що не були ніяк підпорядковані світській владі, стали центрами, звідки почали поширюватися найбільш амбітні і далекосяжні реформаторські ідеї.

У середині XI століття рух за реформу церкви почав отримувати підтримку у впливових представників цивільної влади, наприклад, таких як німецькі королі й імператори Оттон III і Генріх III, а також англійський король Едгар Найтихіший та низки інших європейських монархів, сеньйорів, герцогів, баронів. У середині XI століття при активній підтримці імператора Генріха III клірики, що прагнули до реформи, стали називатися папами, поклавши тим самим початок папського верховенства не тільки в реформаторському русі, але також і у всій західній церкві [4, с. 221].

Вирішальною подією в розвитку реформи церкви було призначення Генріхом III Бруно єпископа Туля, який за вдалим збігом обставин виявився двоюрідним братом Генріха, римським Папою Львом IX. Новий Папа Римський привіз з собою до

Риму команду реформаторів, об'єднаних спільними інтересами, включаючи Фредеріка, майбутнього римського папу Стефана IX, Умберто, що незабаром став кардиналом Сільва Кандида, і Гільдебрандта - майбутнього римського папу Григорія VII.

Лев IX, сповнений бажання реформувати чернецтво, зібрав навколо себе групу однодумців. Але папство не було схоже на монастир. Закономірним, хоча і парадоксальним чином ключовий дух самітництва перетворився на свою протилежність - спрямованість до світу. Реформатори мали намір заборонити шлюби духовенства і симонії (продаж і купівлю церковних посад - Д. З.), а також затвердити авторитет папи у всьому християнському світі. Коли зникне симонія, вважали вони, священники будуть дотримуватися безшлюбності і звільняться таким чином від сімейних інтересів, лише тоді церква стане справді незалежною і здатною виконувати своє духовне призначення. Однак рішення цих проблем залежало не тільки від церкви. Єпископи, абати і навіть парафіяльні священники перебували у відносинах підпорядкування з великими світськими феодалами, які наділяли їх землею та іншим майном, тому фактичне право феодалів призначати на церковні посади здавалося природним. Церква, звісно, завжди наполягала на обранні підходящих кандидатів, але зовсім інша справа - вимоги повної незалежності і чисто церковного контролю за призначеннями духовенства: така ситуація зачіпала споконвічні права мирян і загрожувала наростанням напруги та низкою конфліктів у майбутньому [5, с. 172].

Ці та інші люди в оточенні Льва IX допомогли захистити нового римського папу від вимог і впливу римської аристократії, яка керувала і використовувала папство майже таким же чином, як і знать в інших регіонах Європи впливала на своїх місцевих єпископів і парафіяльних священників.

Лев IX і його радники бачили в канонічному праві ключовий інструмент для здійснення намічених ними змін. Вони прагнули забезпечити незалежність церкви від будь-якого роду контролю з боку світських осіб незалежно від того, чи були вони королями, місцевими впливовими особами або просто багатими донорами. Духовенству, як Лев IX і його оточення розуміли це, було визначено долею керувати церквою. Втручання мирян, навіть сповнених благих намірів, було неприпустимим.

Для пануючих у Римі нових настроїв вельми показово, що вони досить скоро привели до пов-

ного розриву з Візантійською церквою в 1054 р. Тоді цей розрив мало кого турбував, бо людей більше займало проведення реформ і реалізація нової політики папства на заході [5, с. 173].

Щоб гарантувати свободу від світського втручання, що стала їх кінцевою метою, римський Папа і його радники вважали, що вони повинні усунути те, що вони вважали двома головними недоліками духовного життя їх часу - симонію і ніколаїзм.

Мовою реформаторів симонія охоплювала різноманітні гріхи: будь-яка угода, що включала обмін грошей або іншого мирського майна в обмін на духовну посаду або владу, повинна була кваліфікуватися як симонія, як і інші будь-якого роду домовленості, що ставили під загрозу незалежність духовенства від світського контролю.

Ніколаїзм відноситься до маловіомої сектантської групи, згаданої в Новому Завіті (Одрокнення 2:6) і засуджується авторами святоотецької літератури як єретичний рух, члени якого віддавалися проміскуїтету, тобто допускали безладні статеві зносини. Реформатори XI століття без розбору відносили до ніколаїтів одружених священнослужителів, кліриків, що мали коханок або часто відвідували повій, і взагалі всіх ченців, священників або інших членів духовенства, які були якимось чином сексуально активні. Петро Даміані був набагато більш відвертим і радикальним критиком ніколаїзму. Римський Папа Григорій VII по суті затвердив багато з його поглядів як офіційну папську доктрину [6, с. 275].

Петро Даміані і Григорій VII логічно доводили свою жорстку опозицію давній і широко поширеній практиці шлюбу серед кліриків, доводячи, що священнослужитель, який має дружину і дітей, неминуче заплутувався в мирських цінностях і належним чином не міг приділяти увагу своїй сім'ї без того, щоб нехтувати своїми духовними обов'язками.

Програма реформаторів спричиняла радикальні, а в дійсності революційні зміни в структурі та функціонуванні середньовічного суспільства, які мали і правові наслідки. Вона позбавляла королів і інших можновладців-мирян доходу і влади, які багато хто з них отримували в результаті контролю над церковною власністю і призначеннями, і в той же самий час вона вимагала, щоб священники залишили своїх дружин, відмовилися від своїх дітей і обрали шлях сексуального самозречення, давши обітницю безшлюбності, тобто шлях, який, імовірно, деякі розглядали як єдино правильний і бажаний, коли їх посвячували в духовний сан.

Вперше дуалізм церкви і держави - система двох влад і двополюсного суспільства, що виникла в результаті краху Західної Римської імперії, призвів до відкритого конфлікту. Раніше ці протиріччя не виходили назовні, оскільки зберігалася диспропорція між величезною військовою силою імператорів і відносно слабким папством. Однак папи діяли з великим завзяттям і, незважаючи на численні невдачі, протягом декількох століть істотно розширили свою владу над західною християнською церквою. Їх влада несподівано зміцнилася в середині XI ст., коли з'єдналися результати декількох паралельних процесів - папської програми свободи церкви і руху за монастирську реформу. Свою роль зіграла і поява низки енергійних особистостей, готових відстоювати такі вимоги папства, про які раніше не можна було і помислити, і здатних разом з тим використовувати дійсно сприятливі політичні ситуації - повстання німецьких князів або політичні амбіції нормандських правителів у Південній Італії. Разом з тим раптовість появи папських претензій потрібно оцінювати в контексті загального універсального процесу професіоналізації соціальних функцій.

Як ми вже бачили, церква надавала низку дуже специфічних послуг, найбільш актуальних на міжнародному рівні. Папами тепер найчастіше ставали німці або французи, а в XII ст. навіть англійці, і умови сприяли перетворенню церкви в свого роду транснаціональну організацію, фактично керовану з Риму. Це був зовсім інший рівень інституалізації, ніж традиційні заяви про першість римського єпископа перед іншими єпископами і патріархами. У цьому сенсі боротьба за інвеституру відображала свідому спробу папства зробити духовенство більш професійним, звільнивши його від світського контролю. Разом з тим у феодальному суспільстві єпископи були не тільки духовними особами, підлеглими папі, але і васалами, що несуть обов'язки перед світськими володарями, а значить, конфлікти з приводу пріоритетів відносин влади і вірності ставали неминучими. Ці конфлікти склали визначальну рису історії наступних століть. Їм судилося залишити ще більш довговічну спадщину у сферах політичної думки і політичних традицій [5, с. 174-175].

На самому початку цього конфлікту прихильники реформ вирішили, що канонічне право в їх стратегії має відіграти ключову роль. Скасування симонії і ніколаїзму, як міркували вони, має бути засноване не тільки на правових заборонах ненависних їм звичаїв, але також і дотриманні

судових процедур. Вони вважали, що зловживання, з якими вони боролися, відображали структурні слабкості в системі церковного права, оскільки вони не могли вкорінюватися тільки там, де був відповідний контроль і механізми примусу.

Саме тому Григорій VII і інші реформатори дійшли висновку, що вони повинні вирішити чотири тактичні завдання, щоб досягти своєї кінцевої мети: по-перше, їм необхідно було створити нові склепіння старого права, щоб продемонструвати, що їх метою була легітимація духовної традиція; по-друге, створити нові закони, які стануть опорою їх програми, заповнюючи прогалини в існуючому зводі правових норм; по-третє, вони повинні були розвинути відповідні процедурні механізми, а нові суди, що мають діяти більш ефективно, повинні були виправляти порушення церковного права; по-четверте, церкві були потрібні нові і дієвіші способи, ніж ті, які були в наявності, для виявлення порушників і передачі їх суду [4, с. 248].

Реформи початку і середини IX століття були зумовлені, в тому числі, непростою політичною ситуацією, яка склалась в більшості європейських країн, і зініційовувались церквою для подолання політичної кризи і вироблення спільної доктрини розвитку як європейських суспільств, так і самої церкви.

У другій половині XI століття з'явилися численні компіляції канонічного права, розробленого для реформаторів церкви. Кілька з них, такі як «Collectio canonum», закінчена приблизно в 1083 році єпископом Ансельмом, звід, складений приблизно 1087 року кардиналом Деудедітом, були працями визнаних членів партії реформ в папській курії. Однак один з найбільш успішних з них усіх, зокрема «Звід канонів з сімдесяти чотирьох титулів», складений в 1067 році, був скомпільований невідомим автором. Хто б він не був, проте він зі знанням справи вибрав 315 канонів для свого зібрання з метою продемонструвати правовий фундамент програми реформ [7, с. 119].

Ще більш амбітним і впливовим прихильником правових реформ був французький єпископ і експерт канонічного права Іво Шартрський. У своєму зведенні, що називалося «Декрети», Іво зробив велику добірку канонів, що включала 3760 канонів, розділених на сімнадцять книг. Цей звід законів під назвою «Панорма» користувався набагато більшою популярністю, ніж його великий за обсягом попередник. Він був широко поширений по всьому західнохристиянському світу. Пізніше каноністи часто зверталися до нього для написання своїх праць.

Навіть ще більш важливим внеском в розвиток систематизованого канонічного права, ніж канонічний звід Іво Шартрського, був так званий пролог, який зустрічається в численних манускриптах «Панорми». У пролозі він описав у загальних рисах методологію канонічного права і сформулював правила тлумачення канонічних текстів, які стали предметом наслідування у працях наступних каноністів. Він, зокрема, попереджав каноністів, що вони повинні бути особливо обережні при визначенні відмінностей між законами і загальними та приватними канонами. Закони, що змінюються, могли бути предметом регулювання відповідної влади, в той час як закони, які не підлягають змінам, ні. Використання приватних канонів було обмежене певними регіонами або родом заняття людей, тоді як загальні закони застосовувалися до всіх без винятків християн.

Один з наступників Лева, римський Папа Микола II, зробив важливий крок, щоб переконалися в тому, що папство залишиться незалежним від контролю з боку впливових аристократичних сімей і римської знаті, які довго впливали на папську політику. Декрет Миколи II про вибори від 1059 року надавав виняткове право обирати римського папу органом папських радників, колегії кардиналів, в обов'язках якої папські вибори залишаються досі.

Його наступник, Олександр II, не тільки перевидав ранні канони, спрямовані проти позашлюбного співжиття і симонії, але також і заборонив світським особам вручати єпископам кільце і посох, які були символами духовної влади єпископа і пастирського служіння [4, с. 271].

Серед римських пап - реформаторів XI століття усе ж, як говорилося вже вище, найбільш наполегливим законодавцем був Папа Григорій VII. Григорій VII критикував основу призначень, зроблених з політичних міркувань, на церковні посади в низці канонів, які вимагали, щоб єпископи, абати та інші високопосадовці надалі обиралися відповідними групами кліриків, а не призначалися на посаду феодалними правителями. Григорій VII сміливо стверджував, що духовна влада, особливо папство, є вищою у своїх повноваженнях по відношенню до всіх світських властей, включаючи королів та імператорів.

Більш досвідчені в дипломатії наступники Григорія VII, особливо римський Папа Урбан II, досягли успіху в поверненні собі контролю над Римом і відновленні папської влади в центральній Італії, водночас зберігаючи прихильність принципам реформи, за які боровся Григорій VII. У низці

реформаторських соборів і синодів римський Папа Урбан II знову підтвердив усі зроблені його попередниками засудження симонії, недотримання кліриками правил сексуальної поведінки і обітниць безшлюбності і всіх інших проблем, що стояли на порядку денному реформ.

Численні канони синодів часів Урбана II знайшли своє відображення в провідних канонічних склепіннях наступного покоління, а Урбан II фактично став одним з авторитетних фахівців реформованого папства. Саме він став ініціатором Першого Хрестового походу та фактично зумовив європейську політику та розвиток правової системи на декілька століть.

Третій елемент стратегії реформ - дієві суди і механізми примусу - вимагав базових інституційних нововведень. Його здійснення виявилось повільним, часто-густо тим процесом, котрий постійно відкладався або ж узагалі зривався. Перші експерименти в цій галузі вели в тупик, а більш-менш вдала система церковних судів почала з'являтися тільки в другій половині XIII століття.

До цього реформатори церкви протягом XI-XII ст. поклалися в значній мірі на синоди як на єпархіальному, так і на папському рівні, щоб проводити в життя канонічні закони. Синоди по суті являли собою універсальні збори всіх священнослужителів регіону. Духовенство, яке збиралось на синоди, працювало у формі журі на чолі з єпископом, головуючим в якості судді, а його головні заступники виконували функції експертів, повідомляючи його і даючи поради йому і решті частини комісії з правових питань і судових процедур [4, с. 296].

У той час як синод функціонував у формі суду, він також відігравав помітну роль і як форма законодавчих зборів встановлював критерії поведінки і виробляв нові закони і норми, що розповсюджувалися на всіх віруючих (як мирян, так і кліриків) у межах свого регіону. Крім цього, синод служив форумом для дебатів з теологічних питань і обговорення поточних місцевих проблем, місцем зустрічі служителів церкви для адміністративних повідомлень і кафедрою для висунення ініціатив та проєктів.

Але тому, що він скликався нерегулярно і через те, що більшість з його членів сама не була достатньо обізнана про тонкощі правового аналізу або складності усіх процедур, синод довів свою неспроможність як суд. І все ж церковна влада продовжувала шукати альтернативи.

На додаток до синодів папи-реформатори XI століття все частіше використовували папських

легатів для контролю застосування норм канонічного права і здійснення папської політики. Папські легати функціонували як роз'їзні судді, послані з Риму розбирати розбіжності і спірні питання, які місцева влада не була здатна або не бажала вирішувати самостійно. Легатам, як і синодам, передбачалося доручити відразу кілька різних функцій одночасно. Вони були слідчими, уповноваженими розкривати все те, що відбувалося на місцевому рівні. Вони були законодавцями, уповноваженими оголошувати правила для регіону, в який вони були послані [4, с. 299].

Вони були дипломатичними представниками, котрі виконували місію інформування королів і єпископів про плани і політику римського папи, а потім повідомляли папі про їхню реакцію на отриману інформацію. На додаток до всього легати виконували обов'язки обвинувачів, уповноважених порушувати справи проти порушників церковного права, і в той же самий час суддів, уповноважених слухати і вирішувати справи від імені римського папи і силою папської влади приймати відповідні рішення. За наявності такої кількості обов'язків папські легати перебували в постійному русі, але і їм часом було важко ефективно справлятися відразу з декількома невластивими їм функціями.

На рівні єпархії та парафії церкви XI століття використовували інші механізми для виявлення і судового переслідування порушень канонічного права. Єпископи були зобов'язані проводити об'їзд єпархії, тобто оглядати кожен прихід і монастир у своїй єпархії через короткі проміжки часу і виправляти будь-які виявлені ними порушення канонічного права. Об'їзд єпископа на практиці був рідкісним явищем, проте єпископи зазвичай залежали від місцевих посадових осіб, таких як сільські диякони, архідиякон або протоієреї, щоб бути в курсі повсякденних проблем і забезпечувати дотримання дисциплінарних канонів серед духовенства і мирян в довколишніх районах [6, с. 175].

Забезпечення дотримання правил на місцевому рівні було ускладнене звільненням від нагляду місцевої влади, яким користувалася більшість монастирів і навіть деякі парафії. Надання звільнення робило звільнений прихід або монастир відповідальним виключно перед будь-яким далеким настоятелем, зазвичай римським папою, а не місцевою владою.

Римський папа не часто був в змозі дізнатися про проблеми або зловживання, які могли виникнути або мати місце далеко від Риму, наприклад

в монастирях Англії або Скандинавії, над якими він навряд чи коли-небудь міг здійснювати будь-який дієвий нагляд, як за звільненням церковним інститутом, який з чисто практичної точки зору користувався імунітетом від будь-якого стороннього нагляду взагалі, тому ситуації такого роду часто приводили до зниження дисципліни, зловживань владою, а нерідко і до скандалів.

У кінці XI століття недостатньо успішні і надійні механізми викриття, судового переслідування та винесення судового рішення були головною слабкістю католицької церкви і ставали на заваді її ефективного функціонування протягом наступних століть. Все це, поєднане з відсутністю будь-якого аргументованого і повного компендіуму канонічного права, яке давало б церковній владі відповідне керівництво щодо того, як переслідувати і карати правопорушників, серйозно обмежувало здатність церкви забезпечити дотримання прописаних канонами норм. І ближче до середини XII століття таке керівництво, нарешті, з'явилося. Це були «Декрети» Граціана.

Висновок. Середньовічне канонічне право залишається не тільки головним джерелом релігійного права, а й життєво важливим елементом сучасних світських правових систем, особливо в цивільному праві, де продовжує відчуватись його вплив. Міркування і висновки середньовічних каноністів залишаються втіленими в традиції загального права в англослов'янському світі і правовій спадщині країн континентальної Європи. Канонічні ідеї і технічні питання застосування права ще більш очевидно присутні в багатьох процесуальних нормах, застосовуваних у судах країн континентальної Європи, а також зачіпають матеріальне право цих країн.

Таким чином, середньовічне канонічне право створило фундаментальну концептуальну силу для створення певних елементарних ідей і інститутів, які до наших днів продовжують характеризувати європейське суспільство.

Література

1. Берман Дж. Г. Вера и закон: применение права и религии / Пер. с англ. Москва : Московская школа политических исследований, 2008. 464с.
2. Религиоведение : учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. Москва : Гардарики, 2000. 536 с.
3. Зайбт Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем / перекл. з нім. Х. Назаркевич, О. Конкевич ; наук. ред. Р. Паранько. Львів : Видавництво Українського католицького Університету, 2009. 512 с.
4. Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1994. 492 с.
5. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2001. 384 с.
6. Янг Дж. Христианство / пер. с англ. К. Савельева. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2001. 384 с.
7. Гараджа В.И. Социология религии : учебное пособие. Москва : Наука, 1995. 223 с.

*Забзалюк Д. Є.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНИХ МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ В УКРАЇНІ

Конопельський В. Я., Агапова К. В.

З урахуванням ретроспективного аналізу діяльності радикальних рухів в Україні виокремлено три основних етапи становлення та розвитку молодіжних угруповань, трансформація яких пов'язана як з об'єктивними закономірностями організації й проведення культурно-масових заходів, так і характером суспільно-політичних процесів у державі в різні історичні періоди. Наслідками поширення в суспільстві молодіжного руху як соціального феномена є зростання масштабів групових порушень громадського (публічного) порядку, збільшення кількості актів вандалізму та застосування насильства, знищення й пошкодження чужого майна. Особливістю сучасних молодіжних угруповань в Україні є те, що, з одного боку, вони сформовані на основі радянських традицій, а з іншого, – їм притаманні ознаки британської та польської моделей, зокрема і щодо чіткої ієрархічної побудови та поширення специфічної субкультури.

Гакери («зламувачі») є новим типом молодіжної субкультури. По суті в Україні вона тільки формується у зв'язку із нерозвиненістю інформаційних комунікацій і комп'ютеризації. У спеціалізованому середовищі поняття «гакер» має доволі вузьке значення. Цим терміном зазвичай називають комп'ютерного злочинця, який «зламує» сайти, обманює банківські системи охорони, запускає в мережу віруси. Субкультура гакерів перебуває на етапі становлення.

Термін «кракер» точніше передає західне розуміння цієї субкультури. Кракери - це ті, хто робить світ віртуальної реальності доступним для всіх бажаючих. Переважно вони ламають захисні коди на ліцензійних іграх, роблять доступними платні сайти й Інтернет. Існують так само ламери і геймери. Перші проводять значну частину свого часу біля комп'ютера, але не мають досить знань про нього, інші є фанатами віртуальних ігор. Саме другий тип може претендувати на статус молодіжної субкультури.

На підставі дослідження історичних документів та нормативно-правових актів виокремлено основні етапи становлення феномена вітчизняного неформального молодіжного угруповання: перший (1980-ті – 1991 рр.) характеризується зародженням радянського/українського молодіжного середовища в умовах тиску моностилістичної культури й активної протидії такому руху з боку держави та суспільства; другий (1991-2000 рр.) пов'язаний з унормуванням, структу-

руванням та формальним відокремленням молодіжних угруповань, чому сприяли популяризація світових практик засобами масової інформації, ескалація соціальної агресії; третій – сучасний етап розвитку молодіжного руху – відрізняється чіткою груповою ієрархією та виникненням специфічної субкультури (групові традиції спільної діяльності, специфічний сленг, елементи зовнішньої атрибутики тощо).

Ключові слова: молодь, угруповання, молодіжний рух, генеза.

Konopelskyi V. Ya., Ahapova K. V. Historical and legal prerequisites for the origin and development of informal youth groups in Ukraine

Taking into account the retrospective analysis of the activities of radical movements in Ukraine, three main stages of formation and development of youth groups are identified periods. The consequences of the spread of the youth movement in society as a social phenomenon are the growing scale of group violations of public order, increasing the number of acts of vandalism and violence, destruction and damage to property. The peculiarity of modern youth groups in Ukraine is that, on the one hand, they are formed on the basis of Soviet traditions, and on the other - they have features of the British and Polish models, in particular on a clear hierarchical structure and spread of specific subcultures.

Hackers are a new type of youth subculture. In fact, in Ukraine it is only being formed due to the underdevelopment of information communications and computerization. In a specialized environment, the term "hacker" has a rather narrow meaning, this term is usually used to describe a computer criminal who "hacks" sites, cheats banking security systems, launches viruses. The hacker subculture is in its infancy.

The term "cracker" more accurately conveys the Western understanding of this subculture. Crackers are those who make the world of virtual reality accessible to anyone. Mostly they break security codes on licensed games, make paid sites and the Internet available. There are also lamers and gamers; the former spend much of their time at the computer but do not have enough knowledge about it, the latter - fans of virtual games. It

is the second type that can claim the status of a youth subculture.

Based on the study of historical documents and regulations, the main stages of the phenomenon of domestic informal youth groups are identified: the first (1980s - 1991) is characterized by the emergence of the Soviet / Ukrainian youth environment, under pressure of monostylistic culture and by the state and society; the second (1991-2000) – related to the normalization, structuring and formal separation of youth groups, which contributed to the promotion of world practices through the media, the escalation of social aggression; third - the current stage of development of the youth movement, characterized by a clear group hierarchy and the emergence of a specific subculture (group traditions of joint activities, specific slang, elements of external attributes, etc.).

Key words: youth, grouping, youth movement, genesis.

Вступ. Сучасні соціально-економічні й політичні перетворення в країні, що пов'язані з реформуванням усіх сфер суспільного життя, неминує призводять до суттєвих змін у соціальному просторі, зламу колишніх моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів мислення. Ці трансформації негативно впливають на формування особистості дітей та сприяють вчиненню ними злочинів й інших правопорушень. Відповідно до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки (2020) [1], схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1669-р, необхідність самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме їх національну свідомість на основі суспільних і державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними і відповідальними учасниками суспільного життя є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка є одним з основних пріоритетів державної політики. Потребують нагального розв'язання проблеми, що пов'язані з низьким рівнем участі молоді у суспільному житті, в діяльності інститутів громадянського суспільства; громадянських компетентностей, у тому числі й щодо дотримання правових норм, стандартів прав людини, насамперед толерантного ставлення та взаємоповаги один до одного; підготовки молоді до сімейного життя, відповідального ставлення молоді до планування сім'ї та власного репродуктивного здоров'я; соціаліза-

ції, реінтеграції та адаптації молоді, яка проживає у складних життєвих обставинах, вразливих та маргіналізованих груп у суспільстві, насамперед молоді з інвалідністю; свідомого вибору професії та кар'єрного розвитку та розвитку лідерських якостей [1].

На фоні загального зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, мають стійку тенденцію до збільшення тяжкі та особливо тяжкі посягання, що вчинені особами до 35 років, зокрема питома вага грабежів зростає з 19,2 до 21,1%; розбоїв – з 4,8 до 5,4%, вимагання – з 1,8 до 2,1%, незаконного заволодіння транспортним засобом – з 3,9% до 4,3%, хуліганства – з 5,2% до 5,7%. Серед них кожне третє кримінальне правопорушення вчинене у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, майже 70% з них групою осіб (зокрема, за участю дорослих та організованою групою) та повторно. Викликає занепокоєння зміщення вікового цензу особи винного у бік зменшення [2; 3].

Пошук шляхів удосконалення заходів запобігання кримінальним правопорушенням неформальними групами був предметом активних дискусій у працях Ю.М. Антоняна, М.М. Бабаєва, І.О. Бандурки, В.В. Василевича, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Джужі, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, О.Г. Колба, О.М. Литвинова, В.В. Лунєєва, Н.С. Юзікової, Н.В. Яницької та ін. Напрацювання зазначених учених містять низку положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються окремих аспектів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. Отже, назріла потреба у дослідженні передумов виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні.

Постановка завдання. Вищевикладене вказує на актуальність даної проблеми. *Метою нашої роботи є дослідження виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань на теренах України.*

Результати дослідження. В Україні існує позитивний досвід вирішення актуальних питань молоді. Водночас існує багато викликів, пов'язаних з необхідністю самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме її національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень її громадянських компетентностей, її спроможність бути самостійним,

життєстійким, активним, патріотичним і відповідальним учасником суспільного життя [1].

Становлення та розвиток молодіжного руху в Україні на сучасному етапі спіткали складні багатопланові процеси. Хоча історія молодіжного руху України має глибокі корені, вивчення проблеми знаходиться на недостатньому рівні, оскільки відсутня концепція молодіжного руху, немає єдиного чіткого визначення поняття «молодіжний рух», мало досліджені регіональні особливості становлення, розвитку та функціонування молодіжних об'єднань. Сьогодні молодіжні рухи намагаються виконувати організуючу роль у процесі взаємодії молодого покоління із старшим. Такі рухи є основою формування молодіжних культур і стилів життя, що пізніше поширять свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому. Молодіжні рухи також є засобом привернення уваги суспільства до потреб молоді та пристосування суспільства до цих потреб. Важливим аргументом, без якого важко розраховувати на успіх в державотворенні, є розуміння ролі молоді, молодіжного руху в житті країни.

Серед широкого спектра дефініцій феномену молоді найоптимальнішою є та, що дає цілісне уявлення про молодь як суб'єкта розвитку суспільства.

Молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей [4, с. 38]. Організуючись в специфічні соціально-демографічні об'єднання, молодіжні рухи вирізняються неординарністю світогляду, суспільним динамізмом, інноваційним потенціалом, революційною активністю.

Масовий громадський рух на теренах сучасної України почав розвиватися в XIX ст. Молодь як активна соціальна структура була основою культурницького, а згодом і політичного етапу національного розвитку України. Саме студентська молодь становила більшість Кирило-Мефодіївського братства (1846-1847 рр.), Харківсько-Київського товариства (1856-1860 рр.), Малоросійської громади (1861 р.) та ін. українофільських об'єднань в різних містах України. У цей період навколо ідеї української державності гуртувалися радикальні об'єднання («Молода громада», «Молода Україна») не тільки у великих центрах, а й у повітових селах. Студентські й молодіжні активісти ставали своєрідним будівельним матеріалом для українських політичних організацій того часу [5, с. 27].

На початку XX ст. відбулося нове піднесення молодіжного руху в Україні. Окрім кількісного зростання молодіжних об'єднань (за перші п'ять років початку XX ст. виникло більше ста спілок, гуртків, комітетів), відбулися якісні зміни у формах діяльності: акцент робився на вирішенні суто молодіжних проблем. Найвідомішими молодіжними організаціями того часу були «Січ» та «Пласт», що організовували свою роботу на засадах скаутизму і у традиціях українського козацтва. За їхньою ініціативою в 1914 р. був утворений Український легіон, що пізніше трансформувався в Українських січових стрільців. Отже, вищезгадані організації відіграли значну роль у вихованні тодішньої молоді і справили великий вплив на подальший розвиток молодіжного руху України.

Протягом 1945-1970 років проводили діяльність націоналістичні, націонал-комуністичні, соціал-демократичні та ліворадикальні неформальні угруповання. Базовими засадами діяльності об'єднань націоналістичного спрямування були ідеї організації українських націоналістів (ОУН): збройна боротьба за звільнення України, побудова незалежної української держави, створення національної диктатури як перехідної форми державного будівництва. Однак, реалізуючи ці постанови, члени організацій зосередилися на легальних способах боротьби – агітації і пропаганді. Націонал-комуністичні об'єднання теж виступали за створення суверенної української держави, але засновані на соціалістичному устрої [6, с. 229].

Що стосується основних напрямів суспільно-політичної діяльності неполітизованих об'єднань молоді післявоєнних років та до 1970 року, то на відміну від політизованих суспільні об'єднання не переслідували безпосередньо політичних цілей, хоча часто їхня діяльність набувала політичного характеру. Характерною рисою неполітизованих молодіжних об'єднань, незважаючи на їх фактичне функціонування в межах існуючої системи, була наявність опозиційної складової. Вона виражалася у виробленні і реалізації власних цілей та інтересів, критиці роботи державних і громадських структур, пошуках альтернативних форм діяльності [7, с. 55; 8, с. 69].

У даний період активно створювалися об'єднання націонал-культурницького спрямування за ініціативою нового покоління митців у літературі та мистецтві – шістдесятників. У своїй роботі члени об'єднань піднімали актуальні проблеми культурного життя суспільства, що викликало невдоволення владних структур, призвело до

репресій щодо активних учасників і анулювання даних груп. Їхня роль полягала в тому, що своєю діяльністю, яка не мала безпосередньо політичного характеру, вони сприяли усвідомленню серед певної частини населення необхідності суспільно-політичних змін у державі.

Для періоду кінця 1970-х – першої половини 1980-х рр. характерним було істотне збільшення кількості субкультурних об'єднань молоді та урізноманітнення напрямів їхньої діяльності. Значного поширення набув рух хіпі, основою якого стало застосування пасивного протесту як форми суспільно-політичної діяльності. Пропагувалося відчуження молоді від влади, політики і суспільства, що призвело до поширення серед певної частини молоді політичної пасивності, неучасті у суспільно-політичному житті, особливо в межах офіційних структур. Водночас з'явилася низка напрямів субкультурної активності, які значно радикалізували молодіжне середовище. Серед таких об'єднань були панки, територіальні угруповання, фанати футбольних команд тощо. До всіх напрямів субкультурної діяльності молоді влада застосовувала репресії партійно-комсомольських органів спільно з органами МВС [9, с. 77; 10, с. 91].

Розпочаті в 1985 р. суспільно-політичні процеси сприяли зміні орієнтирів у ставленні офіційних структур до неформальної ініціативи. Проголошувався курс на налагодження відносин з неформальними об'єднаннями, в основу якого була покладена необхідність забезпечення ідейно-політичного й організаційного впливу на них, надання допомоги в діяльності «позитивним» об'єднанням та безкомпромісна боротьба з «несумісними з соціалістичним способом життя проявами» [11, с. 129]. У серпні 1989 – лютому 1990 рр. неформальні молодіжні об'єднання стали значною опорою демократичних сил у протистоянні з владою, яке закінчилося відмовою КПРС від монополії на владу. Це створило необхідне підґрунтя для формування демократичної системи громадських об'єднань у 1990-1991 рр.

Зупиняючи увагу на дослідженні історичних коренів українського молодіжного руху, варто зазначити, що історію українського молодіжного руху можна репрезентувати чотирма історичними періодами: з XV-XVI ст. і до кінця XIX ст.; з початку XX ст. до середини 20-х років; з середини 20-х років до початку 80-х років; з середини 80-х років і до сьогодення [12, с. 15]. В. Кулик подає таку періодизацію розвитку молодіжного руху: I етап – середина 80-х – осінь 1989 р., який автори визначають як період зародження

сучасного організованого молодіжного руху; II етап – 1989-1990 рр., що в першу чергу характеризується поширенням та розвитком організованого молодіжного руху (масових молодіжних громадсько-політичних рухів), виникненням масових молодіжних громадсько-політичних організацій; III етап – 1991-1992 рр., що характеризується організаційною, політичною та ідеологічною кризою в своєму розвитку; IV етап – 1993-1996 рр. – період яскравої масової політизації молодіжних рухів та організацій; V етап – 1996-1999 рр., що характеризується активізацією спроб молодіжних лідерів очолити загальноукраїнський організований рух та участю представників різних молодіжних організацій у виборчих кампаніях; VI етап розпочався в 1999 році внаслідок створення молодіжних партій активізацією спроб очолити загальноукраїнський організований рух [5, с. 82-84].

Що стосується періодизації сучасного молодіжного руху, то О. Корнієвський виділяє чотири головних етапи сучасного розвитку молодіжного руху в Україні:

- «неформальний» (середина 80-х – осінь 1989 р.) – період теоретичного пошуку в молодіжному середовищі нової системи ідеологічних координат; період переоцінки традиційних цінностей;

- «самодіяльний» (осінь 1989 р. – жовтень 1990 р.) – поширення руху соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності;

- «інтегративний» (кінець 1990 р. – серпень 1991 р.) – період поглиблення політичної диференціації, у тому числі й за партійною ознакою, період подальшої інтеграції молодіжних об'єднань в єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення і соціальну справедливість; період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

- «посткомуністичний» (з 24 серпня 1991 р. і до теперішнього часу) – етап інституціоналізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально-захисна, патріотично-виховна та комунікативна [13, с. 81-82].

Зі свого боку К. Плоский, враховуючи періодизацію історичного розвитку молодіжного руху в Україні, яка закінчується 2000 роком у багатьох дослідників, пропонує власну періодизацію сучасного українського молодіжного руху, розмежовуючи в його розвитку три етапи: I – етап «зародження» (кінець 80-х – сер. 90-х років ХХ ст.) – виникнення організаційно-правових форм діяльності новітнього вітчизняного молодіжного руху (поява перших активістів, що шукають нові моделі лідерства у молодіжному середовищі; формування базових ціннісних орієнтирів молодіжних об'єднань); II – етап «політизації» (середина 90-х років ХХ ст. – 2004 р.) – включення молодіжного руху до політичного життя країни, поглиблення співпраці з політичними партіями, долучення до виборчого процесу, участь у масових політичних виступах та акціях; зміна лідерів у молодіжному середовищі; III – етап «диференціації» (2004-2008 рр.) – організаційне становлення молодіжних організацій, поява нових форм молодіжної активності, зростання неформальної складової молодіжного руху [14, с. 36].

Оцінюючи молодіжний рух України на сучасному етапі, потрібно відзначити його політичну мобільність, соціальну зрілість, ідеологічний плюралізм. Водночас потрібно констатувати, що організаційно-світоглядне формування молодіжного середовища у нас ще не завершилося. Це пов'язано з об'єктивними обставинами, такими як:

- корумповано-олігархічний характер політичного режиму протягом 14-и років української незалежності давав мало шансів талановитій молоді утвердитися у владних структурах і призвів до панування серед основної маси молодих людей розчарування й недовіри до органів державної влади;

- багатом новоутвореним молодіжним організаціям досить важко позбутися мітинговості і перейти до конструктивної діяльності;

- складне економічне становище в країні змушує молодь дбати про забезпечення свого матеріального добробуту (заробляти гроші різним способом), а не займатися громадською діяльністю і впливати на вирішення молодіжних проблем політичними засобами, а в разі здобуття влади представниками молоді існує велика спокуса використати її в своїх меркантильних інтересах;

- для значної частини молоді політика відіграє роль компенсації за відсутності можливості самореалізуватися в інших сферах;

- недосконалість законодавчо-правової бази в Україні, відсутність матеріальних ресурсів

ускладнює визначення статусу молодіжних організацій та рухів, створення належних політичних умов для їх самостійного розвитку [15, с. 276].

Потрібно зауважити, що поняття «неформальний молодіжний рух» не цілком тотожне терміну «молодіжна субкультура», позаяк воно має ширше значення. Молодіжна субкультура – це будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, норми і цінності. Неформальним молодіжним рухом можна назвати неорганізовану систему молодіжних субкультур, що розглядаються у взаємозв'язку між собою і з суспільством загалом. Тобто молодіжні субкультури – це результат пошуку своєрідної й нової ідентичності, створення нового стилю. Соціальними детермінантами цього стилю можуть бути романтизовані чи ідеалізовані образи іншої цивілізації чи культури («культурні міти» або «культурні утопії»): образ чужої культури очищався від деяких рис і поповнювався власними інтерпретаціями культурних феноменів. Підґрунтям для конструювання «світоглядних мітів» вітчизняних молодіжних субкультур виступає насамперед Захід, що несе загрозу для національної ідентичності українців.

Причина появи молодіжних субкультур спільна як для західних країн, так і для України, тому на пострадянському просторі необхідно виокремити такі типи молодіжних субкультур: за ціннісними орієнтаціями: романтико-ескапістські (гіпі, толкієністи, за деякими винятками байкери); гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, репери тощо); кримінальні (гопники, урла); анархо-нігілістичні чи радикально деструктивні (панки, металісти, сатаністи); за історичним критерієм: традиційні, що мають довгу історію в країні (гіпі, панки, бітломани тощо); нові молодіжні формування, які виникли упродовж останнього десятиліття (толкієністи, уніформісти, металісти тощо).

На підставі цієї типологізації можна коротко охарактеризувати деякі молодіжні субкультури, що відіграли значну роль у становленні цілого покоління людей.

Романтико-ескапістські типи молодіжних субкультур характеризуються орієнтацією на створення паралельного світу, свого роду міту. Фактично це втілення в життя слів В.Шекспіра: «Увесь світ – театр, а люди в ньому – актори». Ця субкультура створює свій паралельний «світ», у якому вона «ховається» від реалій суспільства.

Релігійно-містичні молодіжні субкультури є синтезом містичних і релігійних культів із традиціями

і цінностями окремих молодіжних субкультур. Серед представників цього типу молодіжних субкультур яскравим прикладом є «братерство кандидатів у справжні люди» (БКСЛ), що є симбіозом утопічно-комуністичних ідей, релігійної практики і психологічної обробки.

Гедоністично-розважальні субкультури ще називають музичними молодіжними субкультурами. Здебільшого їхні адепти складаються з підлітків, котрих об'єднують спільні музичні смаки, легке, безтурботне ставлення до життя, прагнення жити сьогоденням, прикид (особливості зовнішнього вигляду, одягу та рухів). Необхідно відзначити, що такі молодіжні об'єднання нестійкі і залежать від популярності музичних напрямків.

Початок епатажно-протестним субкультурам поклали панки. Саме вони стали пропагандистами ідеї шок-протесту. Пізніше цю ідею підхопили металісти, трешери, сатаністи. Окремо в цій когорті стоять байкери, які віддають перевагу романтиці мандрів. Треба наголосити, що епатажно-протестні субкультури часто переходять у радикально-деструктивні, їхня приналежність до першого чи другого типу визначається лише мірою неприйняття навколишнього середовища і готовністю до силових дій.

До радикально-деструктивного типу субкультури можна зарахувати ті молодіжні субкультури, що мають чітку лінію асоціальної поведінки й орієнтовані на застосування силових методів. Тут простежується «конфлікт модерного з традиціями. Молодому поколінню не чужі традиції нації, до якої вони належать, але їм чужі архаїчні форми їх вираження. Молоді завжди властивий потяг до нових, революційних форм самореалізації» [17, с. 1320]. Зазвичай серед них діють різноманітні політичні організації, що намагаються перетягнути їх на свій бік, політизуючи їхню діяльність.

Гакери («зламувачі») є новим типом молодіжної субкультури. По суті в Україні вона тільки формується у зв'язку із нерозвиненістю інформаційних комунікацій і комп'ютеризації. У спеціалізованому середовищі поняття «гакер» має доволі вузьке значення, адже цим терміном зазвичай називають комп'ютерного злочинця, який «зламує» сайти, обманює банківські системи охорони, запускає в мережу віруси. Субкультура гакерів перебуває на етапі становлення.

Термін «кракер» точніше передає західне розуміння цієї субкультури. Кракери – це ті, хто робить світ віртуальної реальності доступним для всіх бажаючих. Переважно вони ламають захисні коди на ліцензійних іграх, роблять доступними

платні сайти й Інтернет. Існують так само ламери і геймери. Перші проводять значну частину свого часу біля комп'ютера, але не мають досить знань про нього, інші є фанатами віртуальних ігор. Саме другий тип може претендувати на статус молодіжної субкультури.

Сьогодні ультрас та хуліганс як входять до різних фанклубів, так і створюють власні організації. Ці поняття пов'язані з двома стилями підтримки: з англійським – хуліганс – та з італійським – ультрас. У першому випадку мають на увазі агресивних англійських фанатів, у другому експресивних італійців. В цілому під хуліганс розуміються ті, хто пріоритетним для себе у підтримці улюбленої команди бачить відстоювання її інтересів за допомогою сили, а потім вже на трибунах. Для ультрас пріоритетною є підтримка на стадіоні, а всі інші аспекти навколофутбольного життя є вторинними [18].

Соціально-політична зрілість сучасного молодого покоління визначається тим, наскільки воно здатне виконувати свою місію, тобто сприяти формуванню громадянського суспільства, демократичної правової держави, вирішувати економічні, духовно-моральні проблеми [16, с. 139].

Висновок. На підставі дослідження історичних документів та нормативно-правових актів виокремлено основні етапи становлення феномена вітчизняного неформального молодіжного угруповання: перший (1980-ті – 1991 рр.) характеризується зародженням радянського/українського молодіжного середовища в умовах тиску моностилістичної культури й активної протидії такому руху з боку держави та суспільства; другий (1991-2000 рр.) пов'язаний з унормуванням, структуруванням та формальним відокремленням молодіжних угруповань, чому сприяли популяризація світових практик засобами масової інформації, ескаляція соціальної агресії; третій – сучасний етап розвитку молодіжного руху, що відрізняється чіткою груповою ієрархією та виникненням специфічної субкультури (групові традиції спільної діяльності, специфічний сленг, елементи зовнішньої атрибутики тощо).

Література

1. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанов Кабінету Міністрів України від 02 червня 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>.

2. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними мате-

ріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України) : аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 54 с.

3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 332 с.

5. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива : дослідження. Київ : 2014. 963 с.

6. Сорока С.В. Політологічний аналіз діяльності молодіжних об'єднань в українському опозиційному русі 1950-х – першої половини 1980-х років. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість* : збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 12-13 травня 2005 р. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. Т. 5. С. 229-232.

7. Сундиев И.Ю. Самостоятельные объединения молодежи: история развития и типология. *Социс*. 1989. № 2. С. 54-58.

8. Михайлова Е.М. Неформальное молодежное движение: динамика развития. *Советская педагогика*. 1990. № 7. С. 69-72.

9. Быстрицкий А.Г. Неформальное молодежное движение: возникновение и развитие. *Советская педагогика*. 1989. № 6. С. 76-79.

10. Головенько В.А. Український молодіжний рух у XX столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). Київ : А.Л.Д., 1997. 160 с.

11. Головатий М.Ф. Соціологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 304 с.

12. Головенько В.А. Молодіжний рух в Україні: історія та сьогодення. *Рідна школа*. 1993. № 5. С. 15-17.

13. Корнієвський О.А., Якушик В.М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ, 2015. 132 с.

14. Плоский К.В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : монографія. Київ : «Алерта», 2011. 238 с.

15. Кухар В. Молодіжні неформальні рухи в Україні (кін. XX – поч. XXI ст.). *Українознавство*. 2001. № 2. С. 276-279.

16. Булавін О., Корнієвський О. Молодь і майбутнє сучасних політизованих громадських об'єднань. *Політологічні читання*. 1992. № 4. С. 128-139.

17. Сич О. Перспективи і шляхи націоналістичної молодіжної політики. *Визвольний шлях*. 1995. № 11 (572). С. 1319-1323.

18. История и национальные особенности фанатского движения Украины. *Динамо Киев*. URL: <http://dynamo.kiev.ua/blog/91566.html>.

Конопельський В. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Агапова К. В.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЩОДО ДЕФІНІЦІЇ «ІСТОРИЧНІ ВОДИ» В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду дефініції історичних вод у міжнародному публічному праві. Зазначено, що одним з найбільш актуальних та важких питань сучасного міжнародного публічного права є проблема встановлення особливих обставин, що використовуються в якості критеріїв кваліфікації заток та інших морських вод в якості історичних. Актуальність проблеми визначення таких критеріїв гостро проявилась на III Конференції ООН з морського права. Подібно до конвенцій, що були вироблені у 1958 році на I Конференції з морського права, нова Конвенція ООН з морського права 1982 року не встановила чітких підстав правомірного віднесення вод до розряду історичних. Проблема ускладнюється ще й тим, що національні закони деяких країн нерідко взагалі виходять з відсутності в міжнародному праві критеріїв законного віднесення вод до історичних. Женевська конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року в статті 7 лише мимохіть згадує про так звані історичні затоки при розгляді режиму морських заток і вказує, що загальний режим віднесення морських просторів до категорії заток, передбачений цією статтею, на них не поширюється. Конвенція ООН з морського права 1982 року повторює в статті 11 таку саму норму, знову ж не закріплюючи режимних правил для таких заток або підстав для визнання заток історичними. Очевидно, що визнавши за державами всю повноту суверенітету у внутрішніх водах, до яких належать й затоки (у т.ч. й історичні), ООН віддає право встановлення правового статусу та режимних правил прибережній державі як суверенові.

Слід зазначити, що єдиного і загальновизнаного всіма державами визначення поняття «історичні води» немає ні в науковій доктрині, ні в юридичній практиці, хоча, безперечно, такий інститут в міжнародному морському праві існує та успішно застосовується.

Специфікою історичних вод як простору з особливим правовим режимом є те, що їх міжнародно-правовий статус (віднесення до внутрішніх вод за історичними підставами) констатується за допомогою національних законодавчих актів. Дійсно, шляхом прийняття прибережною державою законів, меморандумів, декретів, заяв, указів, декларацій, інструкцій за морським простором закріплюється статус

історичних вод. Крім того, способи вказівки на історичні затоки або води, способи позначення даного морського району в таких національних актах відрізняються один від одного.

Ключові слова: історичні води, міжнародне право, прибережна держава, міжнародне морське право.

Yarmaki V. Kh. On the definition of "historic waters" in international public law

The article is devoted to the consideration of the definition of historical waters in public international law. It is noted that one of the most pressing and difficult issues of modern international law is the problem of establishing special circumstances that are used as criteria for qualifying bays and other sea waters as historical. The urgency of the problem of defining such criteria was acute at the III UN Conference on the Law of the Sea. Like the conventions developed in 1958 at the First Conference on the Law of the Sea, the new UN Convention on the Law of the Sea of 1982 did not establish clear grounds for the lawful classification of waters as historical. The problem is further complicated by the fact that the national laws of some countries are often based on the lack of criteria in international law for the legal classification of waters as historical. Article 7 of the Geneva Convention for the Territorial Sea and the Adjacent Zone, in Article 7, only inadvertently mentions "so-called" historic "bays" when considering the regime of sea bays and indicates that the general regime for classifying sea areas provided for in this article does not apply to them is spreading.

The 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea reiterates the same rule in Article 11, again without establishing regime rules for such bays or grounds for recognizing bays as historic. It is obvious that recognizing the full sovereignty of states in inland waters, which include bays (including historical), the UN gives the right to establish the legal status and regime rules of the coast state as a sovereign.

It should be noted that there is no single, universally recognized definition of "historic waters" in scientific doctrine or legal practice, although it is clear that such an institution in international maritime law exists and is successfully applied.

The specificity of "historic waters" as a space with a special legal regime is that their international legal

status (attribution to inland waters on historical grounds) is stated by national legislation. Indeed, by adopting laws, memoranda, decrees, statements, decrees, declarations, and instructions by the coastal state, the status of "historic waters" is established in the maritime space. In addition, the ways of indicating the "historic" bay or water, the ways of designating a given sea area in such national acts differ from each other.

Key words: *historical waters, international law, coastal state, international maritime law.*

Одним з найбільш актуальних та важких питань сучасного міжнародного морського права є проблема встановлення особливих обставин, що використовуються в якості критеріїв кваліфікації заток та інших морських вод в якості історичних. Актуальність проблеми визначення таких критеріїв гостро проявилась на III Конференції ООН з морського права. Подібно до конвенцій, що були розроблені у 1958 році на I Конференції з морського права, Конвенція ООН з морського права 1982 року не встановила чітких підстав правомірного віднесення вод до розряду історичних. Проблема ускладнюється ще й тим, що національні закони деяких країн нерідко взагалі виходять з відсутності в міжнародному праві критеріїв законного віднесення вод до історичних. При цьому з моменту закріплення в міжнародних документах можливості існування таких просторів право на життя отримали висловлювані правознавцями-міжнародниками теорії набуття державами права на історичні води, а також рішення судів щодо визнання за певними державами права на прибережні водні простори, що зазвичай не належать до складу внутрішніх морських вод, але розглядаються як такі внаслідок тривалого використання. Складність та багатоаспектність цього питання зумовлює необхідність поглибленого вивчення інституту історичних вод, аналізу та виявлення тенденцій його розвитку.

Женевська конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року в статті 7 лише мимохіть згадує про так звані історичні затоки при розгляді режиму морських заток і вказує, що загальний режим віднесення морських просторів до категорії заток, передбачений цією статтею, на них не поширюється. Конвенція ООН з морського права 1982 року повторює в статті 11 таку саму норму, не закріплюючи режимних правил для таких заток або підстав для визнання заток історичними. Очевидно, що визнавши за державами всю повноту суверенітету у внутрішніх водах, до яких належать й затоки (у т.ч. й історичні), ООН

віддає право встановлення правового статусу та режимних правил прибережній державі як суверенові [1].

Так звані історичні води і права держав на них є вкрай важливим аспектом життєдіяльності держав, навколо яких тривають серйозні суперечки як в науковому, так і геополітичному сенсі. Ці простори прибережних вод стають каменем спотикання багатьох інтересів, оскільки узбережжя, що виходить до моря, - це реальне благо, значення якого для прибережної держави оцінюється дуже сильно, а здатність і реальна можливість держави поширити на нього свій суверенітет і мати можливість повної правової регламентації діяльності сьогодні стає запорукою успішного економічного розвитку. Тут об'єктивно функціонують дві системи правового регулювання - міжнародна, що встановлює загальні норми і правила, і національна, яка закликає дотримуватися міжнародних норм і приймати власні, узгоджені з міжнародними норми. Актуальність цієї теми з точки зору сучасних економічних, геостратегічних та геополітичних інтересів прибережних держав зумовлена насамперед тим, що законодавча практика держав щодо кваліфікації прилеглих до їх узбережжя морських районів у якості історичних вод, а також вибіркове реагування інших держав на таку практику - це міжнародно-правова реальність [2, с. 230].

Дослідження правового статусу історичних вод фундаментально у вітчизняній науці не проводились і представлені переважно зарубіжними розробками Л. Буше, О.М. Вилегжаніна, Г. Жідель, П.В. Саваськова.

Загальновизнано, що доктрина міжнародного публічного права вже давно не ставить під сумнів право держав оголошувати деякі водні простори, оточені сушею однієї держави, але які мають ширину входу більше 24 морських миль, історичними водами. Так, Д. Коломбос зазначає, що «внаслідок історичних або давніх підстав або підстав, заснованих на особливостях затоки, прибережна держава має право на більш широкий пояс берегових вод, якщо вона може довести, що тривалий час здійснювала верховенство над цією затокою і що таке домагання прямо або мовчазно визнане більшістю інших держав» [3, с. 205]. Отже, на думку Д. Коломбоса, для оголошення державою певної затоки історичною необхідно перш за все пред'явити або історичні підстави, або підстави, що впливають з особливостей затоки. Подібна позиція характерна і для інших авторів - фахівців у сфері міжнародного права.

Слід зазначити, що єдиного і загальновизнаного всіма державами визначення поняття «історичні води» немає в міжнародному праві [2, с. 230].

Деякі дослідники висловлюють думку про те, що історичні права вперше були проголошені США в Північноатлантичному арбітражі з рибальства в 1910 році. При цьому однією з найбільш авторитетних дефініцій, що була надана Комісією міжнародного права ООН, є дефініція у справі «Про рибальство» та у справі «Сальвадор проти Гондураса» стосовно Затоки Фонсека, де історичні води були визначені як води, що розглядаються в якості внутрішніх вод, але які не можуть вважатися такими в умовах відсутності історичного права на них у прибережної держави. Вбачається, що головними критеріями для віднесення морських вод до категорії історичних є такі: (1) виняткова влада та контроль над таким морським районом, включаючи можливість вигнання іноземних суден з нього, якщо на це буде потреба; (2) довге користування ними або закінчення тривалого часу, хоча довжина конкретного періоду залежить від обставин; (3) мовчазна згода інших держав, особливо тих, чий інтереси можуть зачіпатися цим статусом [1].

У справі про рибні ресурси («Fisheries case», рішення Міжнародного суду від 1951 року з англо-норвезького спору про рибальство) дається таке визначення: «Історичними водами називають ті внутрішні води, на які є історичні правові основи (історичний титул). Такий титул створюється в результаті тривалого і постійного користування такими водами. При цьому це стає можливим, якщо інші держави не здійснюють цьому перешкод та постійно не заявляють з цього приводу протестів» [4]. Міжнародний Суд ООН у справі про спір між Сальвадором і Гондурасом підтвердив по суті таке ж визначення історичних вод: «...це води, які розглядаються в якості внутрішніх, але які не мали б такого характеру, якби не існування історичного титулу» [5].

Широко цитуються в юридичній літературі також визначення Л.Й. Бушеза і Г. Жіделя. Так, Л.Й. Бушез визначив історичні води як «води, над якими прибережна держава, як виняток із загальних застосовних норм міжнародного права, ефективно, безперервно і протягом тривалого періоду часу здійснює права суверена з мовчазної згоди спільноти держав» [6, с. 181].

Г. Жідель дає таке визначення історичних вод: «...це такі водні простори, юридичний статус яких відрізняється за спільною згодою інших держав від того, який ці простори повинні були б мати відповідно до загальноприйнятих правил» [7, с. 623].

Суди США визначають поняття «історичні води» (зазначимо, що США традиційно не підтримують застосування іншими державами концепції історичних вод), як «затоку, над якою прибережна держава традиційно заявляє і зберігає суверенну владу за мовчазної згоди іноземних держав» [8]. При цьому Верховний суд США у справі США проти Луїзіани 1985 року зазначив, що існують принаймні три чинники, які приймаються до розгляду для визначення історичної затоки: здійснення державою, що претендує на водний простір, суверенітету над ними, безперервність цього суверенітету, мовчазна згода іноземних держав.

Ці чинники вказані в авторитетному, на думку Верховного суду США, дослідженні ООН: «Juridical Regime of historic waters, including historic bays» («Правовий режим історичних вод, включаючи історичні затоки») 1962 року. Також Суд врахував, що існує ще один (четвертий) фактор, згаданий в англо-норвезькій суперечці про рибальство 1951 року [4], а саме «vital interests» («життєво важливі інтереси») прибережної держави, які включають в себе такі елементи: географічну форму затоки, економічні інтереси прибережної держави та особливе значення для оборони.

Російський вчений А.Н. Вилегжанін зазначає, що до історичних вод найчастіше відносять затоки, які в силу свого географічного положення мають особливе значення для безпеки та економіки прибережної держави і щодо яких вона тривалий час здійснює свої владні правомочності. Про це повинно бути відомо, причому інші держави не протидіють такому здійсненню владних повноважень [9, с. 796].

П.В. Саваськов у роботі «Історичні води в міжнародному морському праві» пише: «Прибережні держави до складу своєї території включали в якості історичних вод, як правило, такі морські простори, які при відсутності, зокрема, історичних прав (історичного титулу), тобто прав, заснованих на тривалості їх здійснення, відносилися б до відкритого моря з режимом, встановленим міжнародним правом, основним елементом якого є свобода відкритого моря» [10, с. 30].

Юридичні тлумачні словники розуміють під терміном «історичні води» різні види морських просторів. Наприклад, в «Великому юридичному словнику» зазначається, що історичними водами виступають деякі води (заток, бухт, губ, лиманів, проток і навіть морів), що примикають до узбережжя держав, на які історично поширюється режим внутрішніх вод держави. Підставами вважати води історичними є такі: здійснення (трива-

лий час) влади держави над цими водами, їх географічне положення і конфігурація, економічне і оборонне значення для держави [11, с. 65].

Вчені А.Л. Колодкін, В.М. Гуцуляк та Ю.В. Боброва зазначають: «Що стосується так званих історичних вод, то це моря заливного типу або затоки, оточені берегами однієї держави, які, незважаючи на те, що вони з'єднуються з океаном і ширина входу в них перевищує 24 морські милі, можуть бути внутрішніми морськими водами держави, якщо, по-перше, над цими водами прибережна держава здійснювала суверенітет протягом тривалого часу, по-друге, ці води мають важливе і особливе економічне, оборонне і стратегічне значення для даної країни, по-третє, має місце мовчазне визнання більшості держав» [12, с. 13]. Вони підкреслюють, що у радянській доктрині міжнародного права історичними морями оголошувалися такі: Карське, Східно-Сибірське, Лаптевих, Чукотське, Азовське, а також Ризька і Кольська затоки, Чеська і Печерська губи, протоки Вількіцького та Саннікова. Аналогічне становище зберігається в науковій доктрині і в даний час.

Отже, специфікою історичних вод як простору з особливим правовим режимом є те, що їх міжнародно-правовий статус (віднесення до внутрішніх вод за історичними підставами) констатується за допомогою національних законодавчих актів. Дійсно, шляхом прийняття прибережною державою законів, меморандумів, декретів, заяв, указів, декларацій, інструкцій за морським простором закріплюється статус «історичних вод». Крім того, способи вказівки на історичні затоки або води, способи позначення даного морського району в таких національних актах відрізняються один від одного. Так, в деяких документах ідеться про конкретні географічні координати, що оточують водний простір або вказують на координати точок входу в затоку. Наприклад, на підставі «Seas and Submerged Lands (Historic Bays)» Прокламації 2006 року генерал-губернатора Австралії були проголошені історичними затоки Anxious, Encounter, Lacepede, Riovoli із зазначенням конкретних координат заток. В інших документах дається лише опис географічних об'єктів, які є входами в затоку (наприклад, в Законі № 186 Домініканської республіки від 13 вересня 1967 року). На історичні води зазвичай поширюється режим внутрішніх вод. Це означає, що такі води знаходяться під суверенітетом прибережної держави. Для заходу в них іноземних суден необхідна в загальному випадку згода територіального суверена, якщо тільки не ідеться про звичайний захід торговельного судна у відкритий морський

торговельний порт. Право мирного проходу іноземних суден в історичних водах, як правило, неприпустиме. Прибережна держава своїми нормативними актами визначає їхній правовий режим, зокрема встановлює порядок заходу іноземних суден у внутрішні морські води [1].

Іноземні судна повинні у внутрішніх морських водах дотримуватися законів та інших правил, встановлених прибережною державою щодо імміграційного, митного, санітарного контролю, безпеки плавання, охорони навколишнього середовища. На іноземні торговельні судна, які перебувають у внутрішніх морських водах прибережної держави, поширюється кримінальна, цивільна й адміністративна юрисдикція прибережної держави [13].

Кримінальна юрисдикція. Оскільки внутрішні морські води - це частина державної території, то злочини, скоєні на борту іноземних торговельних суден, що перебувають у межах цих вод, за загальним правилом підлягають юрисдикції прибережної держави. Однак на практиці найчастіше в силу двосторонніх договорів судовою владою прибережної держави не здійснює кримінальної юрисдикції щодо злочинів такого роду, якщо вони не порушують мир і добрий порядок, якщо втручання не є міжнародним зобов'язанням прибережної держави або якщо про інше не просять дипломатичні або консульські посадові особи держави прапора судна.

Іноземні торговельні судна не повинні надаватися як притулок для осіб, переслідуваних владою прибережної держави за скоєний злочин.

Цивільна юрисдикція. Судовою владою прибережної держави можуть розглядатися цивільні позови щодо іноземного торговельного судна і майна, що перебуває на його борту, під час стоянки судна в порту. Реалізація цивільної юрисдикції стосовно іноземного торговельного судна може охоплювати затримку або арешт такого судна з метою забезпечення позовних вимог або виконання судових чи арбітражних рішень. Рішення про затримку або арешт має виноситися компетентним судовим органом прибережної держави. У середині 90-х років XX ст. кілька українських торговельних суден, які належали Чорноморському морському пароплавству, були заарештовані в іноземних портах з метою забезпечення позовних вимог іноземних кредиторів до пароплавства.

Адміністративна юрисдикція. Здебільшого норми адміністративного права встановлюють режим перебування іноземних суден у внутрішніх морських водах прибережної держави.

Згідно з цими нормами іноземні судна (як державні, так і приватні) зобов'язані підкорятися адміністративній юрисдикції прибережної держави в повному обсязі. Зокрема, це стосується виконання митних і санітарних правил, а також заходів контролю безпеки суден, охорони людського життя, допуску іноземців. Слід зазначити, що іноземні військові кораблі звільняються від митного огляду [13].

Отже, підводячи підсумок, можна зробити висновок, що в міжнародному публічному праві не існує єдиного і визнаного всіма державами визначення терміна «історичні води». У науковій доктрині історичні води розглядаються переважно як води, над якими прибережна держава як виняток із загальних норм міжнародного права ефективно, безперервно і протягом тривалого періоду часу здійснює права суверена з мовчазної згоди спільноти держав.

Література

1. Аверочкіна Т.В. Міжнародне морське право. Одеса, 2011. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3348> (дата звернення: 1.10.2021).
2. Краснікова О.В. Узгодження норм внутрішньонаціонального та міжнародного морського права (на прикладі аналізу правового статусу історичних вод, та історичних заток). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С.229-232. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/66.pdf (дата звернення: 29.09.2021).
3. Коломбос Д. Международное морское право : учебник. Москва, 1975. 782 с.
4. Fisheries Case (United Kingdom v. Norway). URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/5/11029.pdf> (дата звернення: 30.09.2021).
5. Land, Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua intervening). URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/75> (дата звернення: 29.09.2021).
6. Bouchez L.J. The Regime of Bays in International Law. Leyden, 1964. 330 p.
7. Gidel G. Le droit international public de la mer. Vol. III. Paris, 1934. 795 p.
8. Справа «United States v. Louisiana», 470 U.S. 93 (1985). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/470/93/> (дата звернення 2.10.2021).
9. Вылегжанин А.Н. Международное право : учебник. Москва, 2012. 904 с.
10. Саваськов П.В. Исторические воды в международном морском праве. *Морское право и международное торговое мореплавание : сборник научных трудов*. Москва, 1987. С. 29-34.
11. Сухарев А.Я. Большой юридический словарь. Москва, 2010. 858 с.
12. Колодкин А.Л. Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы. Москва, 2007. 37 с.
13. Тимченко Л.Д. Міжнародне право. Київ, 2007. URL: <https://subj.ukr-lit.com/mizhnarodne-pravo-timchenko-l-d-13-4-vnutrishni-morski-vodi/> (дата звернення: 29.09.2021).

Ярмакі В. Х.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та
міжнародного права факультету № 1 навчально-
наукового інституту права та кібербезпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДО ПИТАННЯ ПРЕВЕНЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ШЛЯХОМ ЗМІН У НАВКОЛИШНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ.....	3
Вдовиченко О. М.	
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ.....	8
Головін Д. В.	
ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СФОРМОВАНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СКЛАДІ ПОЛІЦІЇ ООН.....	14
Дулгер В. В., Пядишев В. Г.	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКА МІСТИТЬ ОЗНАКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ.....	23
Кудінов С. С., Шинкар Т. І.	

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ І СВІТУ ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЇХ РІШЕННЯ.....	30
Пьохов В. М., Пьохова С. В., Шевчук В. В.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	36
Пишна А. Г., Любчик В. Б.	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ПРАВО НА ДОСТУП ДО МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАНДАРТ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....	42
Жовтан Ю. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У ФОРМІ ДІЗНАННЯ: ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ.....	49
Марченко О. А.	
ОСОБЛИВОСТІ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАНУ СЛІДЧОГО ЯК ОДНІЄЇ ІЗ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	55
Меркулова В. О., Домброван Н. В.	
ЩОДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ».....	64
Погребна К. Ф.	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ЮРИДИЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ ТА ЗАКОНОДАВСТВО.....	69
Бабенко А. М., Борисова О. О., Суханова Д. С., Шаповалова І. О.	
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	76
Гаврилець О. Б.	
ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КАНОНІЧНОГО ПРАВА В X-XI СТОЛІТТІ.....	82
Забзалюк Д. Є.	

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНИХ МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ В УКРАЇНІ.....	89
Конопельський В. Я., Агапова К. В.	
ЩОДО ДЕФІНІЦІЇ «ІСТОРИЧНІ ВОДИ» В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ.....	96
Ярмакі В. Х.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

ON THE ISSUE OF CRIME PREVENTION THROUGH ENVIRONMENTAL DESIGN.....3
Vdovychenko O. M.

SOME QUESTIONS SAFETY OF PERSONS INVOLVED IN CONDUCTING SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT IN
THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES,
THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS.....8
Holovin D. V.

ORGANIZATION AND TACTICS OF THE ENGAGEMENT OF THE FORMED UNITS AS PART OF THE UN POLICE....14
Dulger V. V., Piadyshev V. G.

CRIMINAL LAW MECHANISMS OF LIMITING INFORMATION ACTIVITIES CHARACTERIZED
BY COLLABORATION SIGNS.....23
Kudinov S. S., Shynkar T. I.

ISSUES OF ENVIRONMENTAL LAW

CURRENT PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL DANGER OF UKRAINE AND THE WORLD
AND SOME WAYS TO SOLVE THEM.....30
Pokhov V. M., Pokhova S. V., Shevchuk V. V.

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

ENFORCEMENT OF PUBLIC ORDER BY LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE.....36
Pyshna A. H., Lyubchik V. B.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

RIGHT TO ACCESS TO MATERIALS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AS A STANDARD
OF APPROPRIATE LEGAL AID.....42
Zhovtan Yu. V.

FEATURES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FORM OF INQUIRY:
SOME PROCEDURAL ASPECTS.....49
Marchenko O. A.

PECULIARITIES OF THE DOCTRINAL INTERPRETATION OF TRENDS IN REFORMING THE LEGAL STATUS
OF THE INVESTIGATOR AS ONE OF THE PARTIES TO CRIMINAL PROCEEDINGS.....55
Merkulova V. O., Dombrovan N. V.

ON THE CONTENT THE CONCEPT OF "PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF EXECUTION OF PUNISHMENTS"....64
Pohrebna K. F.

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

LEGAL SECURITY OF THE PERSON: HISTORY, THEORY AND LEGISLATION.....69
Babenko A. M., Borysova O. O., Sukhanova D. S., Shapovalova I. O.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL APPROACHES TO IMPROVEMENT OF THE REGIONAL POLICY OF THE STATE.....76
Havrylets O. B.

HISTORICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF CANON LAW
IN THE X-XI CENTURIES.....82
Zabzaliuk D. Ye.

HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES FOR THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF INFORMAL YOUTH GROUPS IN UKRAINE.....	89
Konopelskyi V. Ya., Ahapova K. V.	
ON THE DEFINITION OF "HISTORIC WATERS" IN INTERNATIONAL PUBLIC LAW.....	96
Yarmaki V. Kh.	

НОТАТКИ

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
3'2021, Ч. 2

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 10,98. Ум. друк. арк. 13,25. Зам. № 0222/063

Підписано до друку 11.10.2021. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.